

POUL FELDVOSS

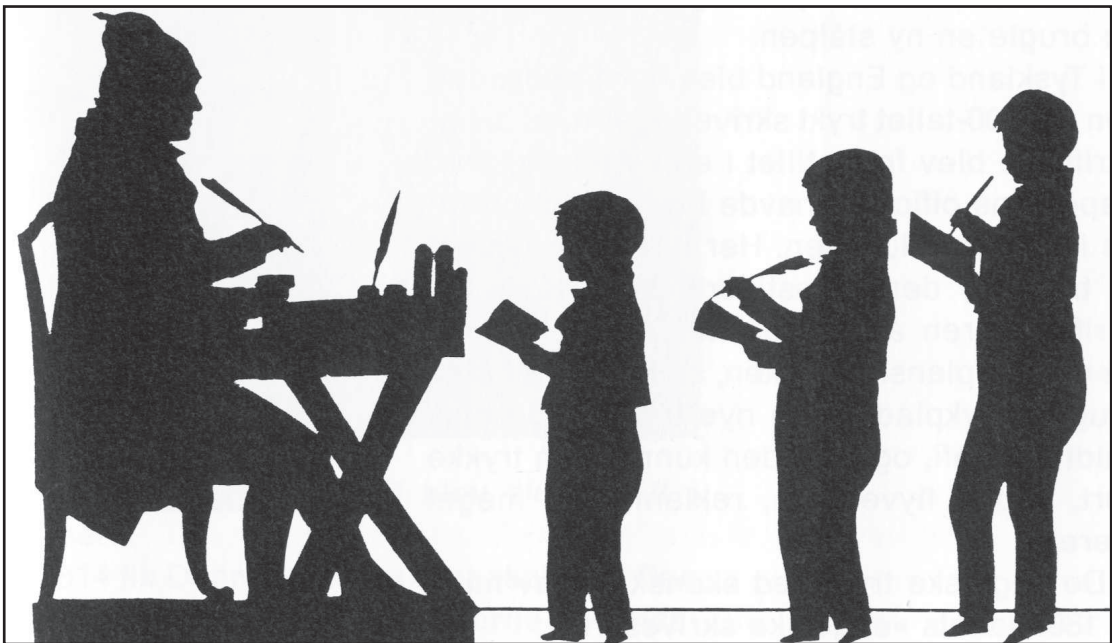

SKOLEN I DE SYV LANDSBYER

Tårnbys skolehistorie 1536–1814

FRYDENLUND

SKOLEN I DE SYV LANDSBYER

Skolemesteren og hans elever.
Silhuet fra 1818 forestiller
degnen i Græse by, Peder
Rugaard. Ukendt kunstner.
(Dansk Skolemuseum)

Poul Feldvoss

Skolen i de syv landsbyer

Tårnbys skolehistorie 1536–1814

Frydenlund

Poul Feldvoss:

„Skolen i de syv landsbyer, Tårnbys skolehistorie 1536–1814“

© Tårnby Kommune og Poul Feldvoss, 2004

Bogen er sat med Garamond og Ariel

Omslag og typografisk tilrettelægning: Mogens Eilertsen

Dtp: Friis Grafik

Tegninger: Ninna Feldvoss

Billedredaktion: Poul Feldvoss og Mogens Eilertsen

Digital billedbearbejdning: Mette Eilertsen

Bogen er produceret af bogforlaget Frydenlund, Hyskenstræde 10, København K

Trykt hos XXXXXXXXXXXXXXXXX

Omslagsbilledet er en gengivelse efter et kobberstikskort over Amager fra ca. 1750

Billedet på denne side er en gengivelse af Hans Smidths maleri

af en skolepige, der læser katekismus, 1870

(Den Hirschsprungske Samling. Foto: Broby-Johansen)

Vignetterne på bogens sider er kobberstikornamenter fra ca. 1750

Bagsideillustrationens fotografi viser

et karvskåret penalthus med drejelåg fra 1812. (Privateje)

INDHOLD

Forord	6
Indledning	8

Kapitel 1: 1735–1736

LANDSBYSKOLEN

Det kristne folk	10
Lemfældig undervisning	13
Hallings indberetning	15
Landsbyundervisning	20
Konfirmation	21

Kapitel 2: 1537–1735

DEN DANSKE SKOLE

Kirkeordinansen	29
Peder Palladius	31
Degnen	35
Tårnbys tidlige degne	37
Ansættelses-strid	41
Danske Lov	45
Skolehold i Tårnby Sogn	47
Harernes klagemål	52
Den ældre Halling	54

Kapitel 3: 1739–1758

DEN STORE SKOLEFORORDNING

Kirkens datter	58
Skoleforordningen	60
Forhindringer	63
Plakaten	66
Lokale virkninger	68
Amager-beskrivelser	72

Kapitel 4: 1758–ca.1800

OPLYSNINGSTID

Fader Holberg	75
Liber Daticus	81
Withs optegnelser	83
Niels Randulph With	111
De sidste degne	113
Skoleholderne	118
Skolekassen	123
Huslærer i Tårnby Præstegård	129

Kapitel 5: ca. 1790–1814

IND I DET NY ÅRHUNDREDE

Bondedrengens erindringer	133
Ros og Rist	139
Tårnby	140
Sundbyvester	141
Sundbyøster	143
Kastrup	144
Maglebylille	144
Tømmerup	145
Ullerup	146
En lærerfamilie	147
Trodsig fremgang	148

KILDER	150
------------------	-----

Illustrationer	153
Emne- og personregister	156

F O R O R D

Mit arbejde med de første små tre hundrede år af Tårnbys skolehistorie har været utrolig spændende, og jeg skal ikke skjule, at jeg til tider er blevet i den grad grebet af det, at det må have været belastende for mine omgivelser. Sommetider har jeg følt mig som en detektiv, der var på opdagelse, til andre tider som en tyv, der med arme og ben stjal, hvad andre møjsommeligt havde fundet og bearbejdet. I de sidste tilfælde har jeg gjort mig umage for at behandle mine kilder på redeligste vis.

Da jeg begyndte på arbejdet, troede jeg, at de første tider var overstået på nogle få sider, og at jeg derefter kunne gå til en senere tid, som jeg mente at vide noget om i forvejen.

Men jeg tog grundigt fejl. Jo mere jeg arbejdede mig tilbage i tiden, desto mere dukkede der frem af tågen, og det blev mere og mere interessant, ja, det fængede, så det ikke længere var noget, der bare skulle 'overstås' så let og hurtigt som muligt. Tværtimod følte jeg mig opmuntret til at gøre det så grundigt, at jeg nåede ind i alle de kroge af den tidligste skolehistorie, der overhovedet var at opdrive.

Af den grund har jeg også til tider bevæget mig ind på områder, der kun perifert har med skolen at gøre, og medtaget mange og lange citater, som måske kan forekomme nogle læsere lidt for omfattende. For mig er det hele en uundværlig baggrund for tidens lokale skoleudvikling.

Jeg er *ikke* historiker, og der vil sikkert kunne findes fejl i fremstillingen, men i det store og hele er indholdet i overensstemmelse med kendsgerningerne og giver et nogenlunde sandfærdigt billede af 1700-tallets skole.

Som sagt blev jeg fanget af den tids skolehistorie og ikke mindst af den enkle og nøjsomme levevis og praktiske tilgang til udviklingen, som prægede datidens mennesker – i første række dem, der på den ene eller anden måde var i skolens tjeneste.

At det ydermere viste sig, at 1700-tallet og 1900-tallet økonomisk set har mange lighedspunkter – første halvdel af begge år-

hundreder var økonomisk svage, mens de begge i anden halvdel oplevede en kolossal økonomisk vækst – gjorde ikke min fascination mindre.

Andre bør ved lejlighed sammenligne de to århundreders udvikling og undersøge de to 'befolknings' forskellige måde at udnytte den stigende velstand på.

Jeg vil gerne takke lederen af Tårnby kommunes lokalhistoriske samling, Inger Kjær Jansen, som har været mig til uvurderlig hjælp og utrætteligt fundet sagsakter frem både ude og hjemme og retledt mig, når jeg var gået helt i skoven.

Også andre af Tårnby kommunes bibliotekarer, som har skaffet fra fjern og nær, samt Vicky Bonde, som har kopieret m.m. og Ejvind P. Christensen, der har scannet fra diverse arkivalier, skal have tak. Sidstnævnte har i øvrigt sammen med Karl-Erik Frandsen venligt hjulpet med 'oversættelser' af de gamle for mig nærmest ulæselige håndskrifter. Også tak for det! Uden deres hjælp havde jeg været på herrens mark. En tak også til Mette Eilertsen, som i den sidste fase har 'klaret' de gamle håndskrifter, så de fremstår som tydelige indbydende illustrationer.

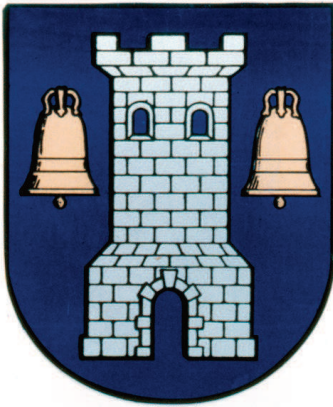
Sluttelig skal der lyde en hjertelig tak til Mogens Eilertsen, som har smittet mig med sin entusiasme og utrætteligt hjulpet mig med at finde billeder og illustrationer og med at lave lay-out og billedsætning.

Og til Ethel Eilertsen: Tak for råd og opmuntring hele vejen og for spande af kaffe, når det var mest påkrævet.

Poul Feldvoss april 2004

INDLEDNING

Tårnby Kommunes byvåben.
Tegnet 1952 af
Mogens Eilertsen

Tårnbys skolehistorie begynder før Tårnby Kommune!

Omkring 1700 bestod Danmark af hovedstaden København, 67 købstæder, de fleste meget små, og ca. 5000 landsbyer, hvor 80% af befolkningen levede. Landet var inddelt i 2000 sogne, som var den lokale enhed, vi i dag ville kalde kommune, med sognepræsten som myndighedernes repræsentant i lokalområdet. Præsten havde direkte reference til provsten, der refererede til biskoppen. Han udgjorde sammen med stiftamtmanden Stiftsøvrigheden, der refererede til Danske Kancelli, som var den enevældige konges udøvende regeringsapparat.

I princippet fungerede dette administrative 'kommunale' system indtil oprettelsen af sogneforstanderskaberne i 1841.

Men de enkelte landsbyer inden for et sogn havde på mange områder deres egne regler, vider og vedtægter, som kunne være temmelig forskellige fra landsby til landsby.

Landsbyselvstyret var lige så gammelt som landsbyen selv, og det var der ingen, der drømte om at ændre, for det havde både godsejeren og statsmagten gavn af. Oprindeligt var landsbyens regler mundtlige, men fra midten af 1600-tallet begyndte man at nedfælde dem, og fra omkring 1700 blev det almindeligt at lade landsbyens vide og vedtægt godkende af godsejeren. Måske fik også statsmagten – ad de rette kanaler – indseende med reglerne.

Ikke desto mindre bevarede landsbyerne mange af deres sædvaner, og bystævnets myndighed var der ingen, som vovede at tvivle på¹.

¹ Kilder: Glemmer du ... nov. 1993 og Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie 9 s.28, 34 og 70-73.

Tårnby Sogn bestod indtil 1895 af syv landsbyer: kirkebyen Taarnby, Kastrup, Maglebylille, Tømmerup, Ullerup, Sundbyvester og Sundbyøster.

I de første mange års skolehistorie vil vi være nødt til at tage dem alle syv med, hvis vi overhovedet skal have en chance for at holde styr på de mange personer, som de følgende kapitler beskæftiger sig mere eller mindre indgående med.

Københavns Amts segl, udført i kobberstik omkring 1757 efter forbillede i amtmandens embedssegel, der har været i brug fra ca. 1670. Brugt indtil 1906 som retssegel. Kobberstikket er sandsynligvis udført af Anna Alexia Constantia de Lode (1737–65)

KAPITEL 1 : LANDSBYSKOLEN

Martin Luther. Træsnit fra 1520 af Lucas Cranach (1472–1553). (Stadsbiblioteket, Frankfurt am Main)

Reformationen: Den af munken Martin Luther (1483–1546) inspirerede bevægelse, hvis formål det var at genindføre den oprindelige evangeliske ånd i den katolske kirke. Det førte til dannelse af nye selvstændige kirkesamfund, for Danmarks vedkommende en protestantisk, evangelisk-luthersk kirke, som indførtes på en rigsdag i København 1536 efter Grevens Fejde, der bragte Christian d. 3. på tronen. (Gyldendals Opslagsbog og Lademanns Leksikon)

Det kristne folk

Da Christian d. 6. i 1730 afløste sin far, Frederik d. 4., som enevældig konge i Danmark, var indførelsen af en tvungen konfirmation for alle et af hans erklærede mål. Konfirmation havde man ganske vist kendt til i århundreder, ja, helt tilbage i middelalderen eksisterer der en form for konfirmation, som ifølge Jyske Lov fra 1241 var en forudsætning for at være arveberettiget².

Peder Palladius, den første biskop eller superintendent (se s.31) efter Reformationen, fordrer en såkaldt „konfirmats“³, og så sent som i 1629 pålægges det i en forordning præsterne at forvise sig om de unges kristendomskundskab inden den første altergang⁴.

Ikke desto mindre havde konfirmationen udviklet sig til en lige-gyldig og tam affære, som kun de færreste tog alvorligt, og langt fra alle blev konfirmerede.

Der er ellers ingen tvivl om, at 1700-tallets dansker opfattede kristendommen som en uundværlig og altafgørende del af dagligdagen. Man levede i en usikker tid, ofte på sultegrænsen, og havde brug for faste holdepunkter i tilværelsen.

Gud havde skabt verden og var værd at holde sig på god fod med, ellers var man ilde stedt, når vanskelighederne tårnede sig op for de små mennesker. Havde man derimod Gud med sig, var man sikret mod megen ulykke.

Dertil kom, at kirkens nære repræsentanter, præsten og degnen, havde kundskaber, som man ofte kunne have gavn af, og det var også disse øvrighedspersoner, der var forbindelsesleddet til de overliggende myndigheder og fik instrukser, som de havde eneret på at videregive til landsbyens indbyggere.

På den anden side var bondebefolkningen, som udgjorde det altovervejende flertal, afhængig af jordens afgrøde og fulgte med i

2 Michael Kræmmer: Den hvide klan, s. 23

3 Johs. Nielsen: Billeder af folkeskolens historie I, s. 72 og Joakim Larsen: Bidrag til den danske skoles historie, bind I, s. 229

4 Johs. Nielsen: Billeder af folkeskolens historie I, s. 72

årets gang, tog varsler af vejret og underlige himmeltegn, læste i naturen, hvordan det kommende år ville blive, og hvordan bedriften ville arte sig. Alle var underlagt skæbnens uransagelige vilje, men uafvendelig var den ikke.

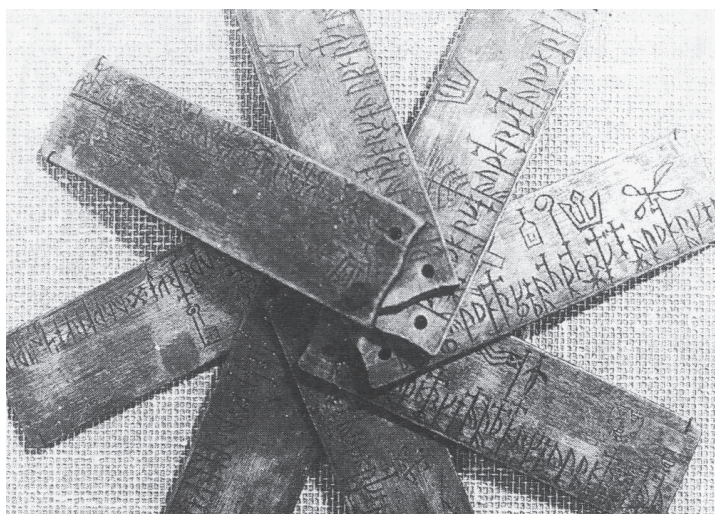
Fra gammel tid kendte man til at signe og mane, og selvom præsterne for længst havde fået forbud mod at lave djævelpagter, var der stadig præster som i en snæver vending kunne hjælpe til med en djævleuddrivelse eller en sort messe, som ellers havde sine rødder i hedensk tid. Men der *var* virkelig meget ondt og mange livstruende situationer, som man gjorde hvad som helst for at afværge.

I 1700-tallet eksisterede troldene og maren stadig i jævne folks bevidsthed. I deres forestillingsverden levede mosekonen og lygtemanden, helhesten og højens elverkonge i bedste velgående, og nissen på gården skulle bespises rigeligt for ikke at ødelægge avlen og gøre besætningen ud til bens.

Fanden var en markant person i almuens forestillingsverden. Ham kunne de møde på kirkevæggen, hvor malerne helt fra 1300-årene har skildret ham til skræk og advarsel. På væggen i Sæby gamle kirke i Vendsyssel er fanden selv i gang med at hente den gamle mands sjæl med ned til helvede. Han har nok ikke ført et gudvelbehageligt liv. Hans enke ser ud til at muntre sig med en yngre tilbeder. (Foto: Broby-Johansen)

Folkelig kalender fra 1700 årene. I de enkelte træstykker er der skåret dagemærker og billedsymboler for månedens helgendage. Store dele af befolkningen var analfabeter og kunne altså ikke læse helgennavne, men man kendte deres helgensymboler. (Privateje)

I mange landsbyer holdt man gamle hedenske skikke i hævd, smykkede majstangen, når vinteren var forbi, og tændte bålene, når sommeren begyndte. Det holdt de onde på afstand og de underjordiske i deres rette element.

Selvom den katolske kirke officielt var afløst af den protestantiske, blev de gamle helgener ikke glemt. Helgendagene blev markeret, og navnene indgik i bønner og remser, som sideløbende med gode gerninger skulle afkorte tiden i skærsilden og sikre adgangen til Himmeriget⁵.

Det menes, at der i 1735 levede 720.300 mennesker i Danmark. I Tårnby Sogn, som udover den nuværende Tårnby Kommune også omfattede Sundbyerne, var befolkningstallet i sidste halvdel af 1600-tallet 555. Ved 1700-tallets begyndelse var befolkningen steget stærkt. Under pesten 1711 døde ca. 700, men ikke desto mindre var der 1.790 indbyggere i 1762. (Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie 9, s. 25. Nicolaisen: Amagers Historie III, s. 148)

Det var altså en noget blandet og uoverskuelig form for tro, der prægede i hvert fald landbefolkningen i 1700-tallet.

Selvom de gamle krav om regelmæssig kirkegang og forpligtelsen til at komme hviledagen i hu og holde den hellig kunne føles kvælende og gav anledning til opsætsighed og lydighedsnægtelse, når så meget arbejde ventede på at blive gjort, stod troens realitet og betydning ikke til diskussion.

Kirkens indflydelse på alle vigtige afgørelser var der ingen, som satte spørgsmålstegn ved. Alligevel foruroligede det øvrigheden, at folk i stigende grad var ligeglade med deres kirkelige forpligtelser og lod hånt om konfirmationens dåbsbekræftelse.

Disse skoler var knyttet til kongelige godser eller i det mindste hovedgårde, men da der ikke fandtes nogen af dem på Amager, havde øen ikke fået tildelt en rytterskole. Det kan synes underligt, at Amager – som kronens ejendom – ikke blev tilgodeset med en skole, men også her har den svage statslige økonomi vel sat sine begrænsninger.

I fattigforordningen fra 1708 var der – i erkendelse af de dårlige forhold – blevet indført en bestemmelse om de fattige børns skolegang:

Hvor der ikke er skoler i sognet, skal de indrettes ved degnen eller andre bekvemme mænd, hvilke uden betaling skal informere de fattige børn, hedder det i II part § 20⁶.

Christian d. 5.'s Danske Lov: Lovbog for Kongeriget Danmark, udstedt af Christian d. 5. i 1683. Ved Danske Lov, hvis hovedkilder er Jyske Lov fra 1241, Koldingske Reces af 1558, Frederik d. 2.'s Søret af 1561 og Christian d. 4.'s Reces af 1643, skabtes der retsenhed inden for det danske monarki. Loven var et for sin tid fortrinligt lovarbejde, og nogle af bestemmelserne er stadig gældende. (Lademanns Leksikon)

For alle de andre børn i landsognene var undervisningen afhængig af, hvad forældrene ville og kunne betale til degnen og hans skiftende substitutter, og mange har opfattet det som en unødvendig og overflødig udgift.

Det har været en kendt sag, at det stod skidt til med skolevirksomheden de fleste steder, og det er forståeligt, at de centrale myndigheder var bekymrede.

For at danne sig et yderligere overblik over den skolemæssige situation i hele landet bestemtes det, at der i alle sogne skulle udarbejdes en indberetning om den lokale skoles virksomhed, om degne og skoleholdere, bygninger og andre forhold vedrørende skolegangen.

Disse indberetninger skulle ad de officielle kanaler indsendes til øvrigheden og danne grundlag for en fremtidig lovgivning på undervisningsområdet.

Hallings indberetning

I Tårnby Sogn, som på denne tid og frem til 1895 udover den nuværende Tårnby Kommune også omfattede Sundbyøster og Sundbyvester, blev det degnen Jochum Halling (1668–1737), der kom til at levere den krævede indberetning (se i øvrigt s. 54). Den gode Tårnby-degn, som ved flere tidligere lejligheder havde demonstreret lyst og evne til at udtrykke sig skriftligt og bl.a. derfor af eftertiden er blevet kaldt ‘den lærde Amager-degn’⁷, betragter øjensynlig opgaven som en kærkommen anledning til at øse af sin viden om skoleforholdene i det vidtstrakte sogn og benytter også lejligheden til at lufte sine egne holdninger og meninger om de elendige vilkår, man byder skolens folk. Han undlader heller ikke at gøre opmærksom på sine egne trængsler med at få den i øvrigt lovpligtige undervisning til at fungere.

Derved giver han os et enestående indblik i den lokale skoleverden, som den tog sig ud for mere end 250 år siden.

Indberetningen, som Halling – vel efter skik og brug – stiler til sin foresatte på universitetet, A Monsr. Monsieur Niels Glud, Hans Høyædle Høyærværdigheds høytbetroede (meget finere kan det næppe blive) Assistent og Klokker til Vor Frue Menighed i København, er så betydningsfuld for vores viden om datidens lokale skoleforhold, at jeg har valgt at citere den i sin fulde længde:

Meget Hæderlig og Vællærde Sr. Niels Glud, min ydmygste Hilsen!

For at efterleve Hans Høyærværdigheds⁸ ved Dem fremsendte Ordre, at berette om Scholerne og deres Tilstand her i Sognet, da saavidt jeg kan derpaa give mit underdanige Svar, følger det saaledes: Jeg frygter, at som Sognet er vidtløftigt, jeg og skal falde til et vidtløftigt Svar, med hvilket jeg snarere skulde bemøje end fornøye nogen at igiennemlæse:

Her er 7 Byer i Sognet, hvor af enhver har sin Scholeholder, som Sognepræsten dem beskikker, fattige Personer, som har intet andet at leve af:

⁷ Anders Petersen: Sjællands Stifts Degnehistorie, s. 22

⁸ Sjællands biskop Christen Worm (1672–1737, biskop 1711–37)

1) I Taarnby er Niels Lund, har gaaed nogle Aar siden i Kiøbenhavns Schole, har selv skaffet sig en Stue, hvor hand har Samling af saa mange Børn, som Forældrene holde dertil, og giver ham et omløbende Brød i Uge-Viis med Ophold til Føde og videre efter Accord for deres Undervisning i at læse og skrive, ligesom Børnene ere bekvemme til, aarligen 10 til 12 Daler.

2) I Sundby-vester er Knud Jenson, ham skaffer Byen et Hus at være i med Hustru og Børn, hand nyder ugentlig tre Skilling af de Børn enhver, som lærer at læse, og fire Skilling af dem, som tillige skriver og regner, og ej videre med Kost eller anden Ophold. Tallet paa Børnene er uvist; ligesom nogle voxer til, saa gaar andre af, naar de ere komne saa vidt, at de have været til Guds Bord, længere vil Forældrene ej undvære dem fra deres iidelig og paatrængende Arbejde. Hand har været her på landet i de første 16 Aar. Nu i den 3rie By.

3) I Sundby-øster er Maths Jenson, har selv skaffet sig et Huus med sin Ungdom at samles i, hand har Hustru og Børn og er accorderet med Bye-Mændene, ligesom den forrige, om 3 à 4 Skill. ugentlig for hvert Barn.

4) I Kastrup er en ung Karl, Niels Jenson Tisted (som tillige leeger paa Orgelværket i Kirken, hvorfor Sognet lønner ham overalt med 1 Mark af Gaarde og 1 Skilling af hver Huus). Der ere kun 9 Gaarde i Byen, der giver ham, hvilke der have Børn (de der intet har, give intet), ugentlig enhver Mad og Drikke, Seng, Ild og Lys, en Gaard efter anden, kand være 10 Daler aarlig, hand nyder for sin Underviisning om Aaret, saasom hand er skikkelig og flittig baade med Orglet i Kirken, og sin Schole hos hver Gaard Uge-viis at opvarte.

5) I Maribolille (Maglebylille) har været Bernt Smertz, Studiosus, som tog Afsked afvigte Paaske, havde sit Bord og Losement ugentlig hos en Gaardmand efter anden. Lønnen kand være, som Bye-Mændene aflegger ham med, hver halve Aar 6 Slette Daler. Nu til denne Tid er ingen, førend Assessor Wandel⁹ faar opsøgt sig en bekvem Person dertil, og Bye-Mændene bliver accorderet om hans Ophold i Vinter. Der ere i Byen 19 Gaarde; men i slet Tilstand, saasom Jorden er største Delen hensoldt til de nestliggende Hollændere¹⁰ deres Brug.

⁹ Konsistorial-Assessor Magister Hans Hansen Wandal, præst i Taarnby 1726–57

¹⁰ Indbyggere i Hollænderbyen, dvs. St. Magleby

6) I Tømmerup er en Studiosus Caspar Schøller, der er antagen for et Aar siden. Byen er i samme Tilstand som Maribolille, saa Byemændene opholde ham ved samme Vilkaar med at flytte ugentlig fra een til anden at nyde sin Kost og Ophold, og nyder hand for hver halve Aar omtrent i Penge Sex Slette Daler.

7) I Uglerup var en Studiosus Niels Berg, som tog nyelig derfra og giftede sig. Dertil haver Hr. Mag. Wandell¹¹ anordnet en Person, som 9 Indbyggere og Gaardmænd forsyner i et af dem nyelig opbyggt Huus for 2 à 3 Aar siden for deres Børn at holde til Læsning og Scholegang i samme. Kosten nyder hand ugentlig fra een til anden som de forrige, saa og en samlet Penge hver halve Aar paa 4 à 6 Daler.

Altsaa er ingen publique Skole eller noget givet for de fattiges Undervisning, det jeg veed, hvilket kommer paa deres Ansvar, som har de fattiges Capital og Midler i Hænde. Saaledes har Tilstanden været med Scholerne her i Sognet nu på 32te Aar, siden jeg blev beskikket. —

Endeligen er det vel Hoved-Posten om Ungdommens retsindige Underviisning i Guds frykt og hans saliggjørende Ords rette Kundskab. Det har været det vanskeligste for mig, at samle disse smaa Lam paa beleilige Stæder for at opklegge dem med Catechismi¹² Melk og Tyggemad, hvilken aandelig Føde den største Deel af de nu her bosiddende har haft ved min ringe, dog velmeente og flittige Underviisning, saavelsom den sig nu her befindende Ungdom og umyndige Børn.

Mine Omvandring i Byerne gik mig ofte i Begyndelsen af uden Frukt. Ved min Ankomst vartede jeg ofte 2 à 3 Timer, sendte Bud i Byen her og der, men der kom ofte 2–3 à 10, ofte slet ingen, saa det fortrød mig at gaa jëm derfra med uforrettet Sag. Det var i Sl. Fleischers¹³ Tid: Hannem jeg da spurte til Raads: om jeg ikke kunde samle Ungdommen om Søndagen efter Middagen, naar de, efter Advarsel og Klokkens Ringning ved 3 slet blev hidkaldet til Kirken; det var for engang eller 2, siden blev der givet for een og anden Vending: det var dog ingen ordineret Fastedag, de fik vel at faa sig Mad, passe deres Hosbondes og Forældres Sysler etc.

11 Se note 9

12 Luthers Katekismus

13 Professor Esaias Fleischer var præst i Taarnby 1701–11

Jeg tænkte da paa et nyt Forslag: Om Søndags Morgen ere de vel leedige, og da er Tiiden belejlig fra Kl. 7, naar det ringer første Gang, kand her holdes Læsning et Par Timer til Kl. 9. Menigheden samles at høre Prædiken med det samme, saa har de intet at undskylde sig med.

Det blev begyndt, men fruktede ikkun stakket. Menigheden kunne da ej heller saa tidlig miste deres Børn fra deres Sysler, med Kvæg og Huus at forsiune, der skulde og Tid til at lave sig selv til Kirke o.s.v. Det skulde vare længe, om jeg skulde huske igien alle de Maader og optænelige Methoder, jeg har brugt, til Ungdommens beste at fordre, men jeg motte have at give tabt, og motte nøjes med hvad Forældrene og de fleste vilde.

Indtil omsider vi her af Gud blev forsynede med den Sogne-Præst Prof. Ankersen¹⁴, en berømmelig Mand for vor Menighed, og saare omhyggelig for Ungdommen vel at opføre til Guds Ære i Dyd og Guds saliggjørende Ords rette Kundskab; hand trøstede mig vel, som har en øm Samvittighed over Ungdommens Modvillighed og Forældrenes Skiødesløshed, at de tager sig saa høj en magtpaaliggende Sag saa læt an:

Raadførte sig derfor med den for Herredets Menigheder oprigtige og trofaste Stigts-Provst Mag. Reenberg, og i min Paahør sagde: Her er en folkertiig Menighed, og Halling klager sig, at Ungdommen og deres overhavende hindrer den Flid, der kunde anvendes paa deres Undervisning og Oplysning i Guds Ord: Søndagen er ubelejlig dertil for Kirkeforretningerne, Mandagen er de unge saa hart tvungne til Arbejde, Tirsdagen skal de lave til Torges; Onsdagen skal de rejse, købe og selge. Torsdagen er de temmelig rolige og mere leedige. Atter kommer Fredagen med Forberedelser, og Lørdagen med den anden ugentlige Kiøbenhavns-Rejse¹⁵. At forbigaa andet, hvad paakommer, med Konge-Rejser, Arbejd til Hove og Vejene etc. Nu ere her kun 2 Dage, mand kand udvælge sig i Ugen, Mandag eller Torsdag. Da har jeg i Sinde, siger Hr. M. A., at tage Thorsdagen til et almindeligt Læse-Møde her i Sognet.

14 Professor Matthias Anchersen var præst i Taarnby 1720–26, siden biskop i Ribe

15 Til torvet

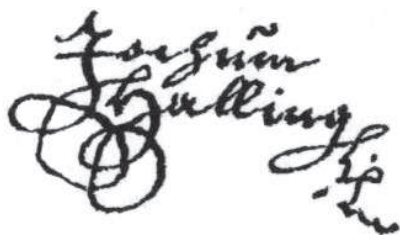
O! ja, sagde Provsten, det var dejligt, og det gaar vel af! Strax derpaa begyndte i A. 1720 samme Thorsdages ugentlig og almindelig Læse-Møde fra Klokken otte om Morgen med Bøn og Guds Paakaldelse, en Morgensang etc.; derpaa oplæstes et Capitel i det N. Testam., og kom man i Hr. Ankersens Tid hen til Aabenbaringens Bog, – derefter handles om en af de 5 Parter i Catechismo¹⁶.

Denne Forretning holdes endnu ved lige, og er til Dags aldrig af mig nogen Uge bleven forsømmet, siden den er saa gudelig og fruktbarlig begyndt af den Guds Mand, som dette Sogn bør derfor at takke, endog naar han sover i sin Grav.

Om dette siuntes mig Hans Høyærværdighed maatte være videndes, hvorledes her tilgaar, for Tidens og Lejlighedens Skyld, helst siden det har ej kundet ske bekvemmeligere efter den Tiid og Maade, som Kongens Lov¹⁷ befaler, og dog i nogen Maade, efter Menneskelig Evne, stadfastes og opfyldes.

Jeg lever altid min høystærværdige Hr. Biskop en underdanig og ringe Client, og hands høytbetroede Assistent, min høifornemme Vens, Hr. Gluds

*tjenstfærdige Tjener
Jochum Halling.
Taarnby paa Amager
d. 18. Oktober 1735¹⁸.*

A handwritten signature in black ink, written in a cursive script. The name 'Jochum Halling' is clearly legible, with a flourish at the end.

¹⁶ Se note 12

¹⁷ Danske Lov se s.45

¹⁸ Hallings indberetning er her citeret efter Henrik Petersens artikel 'Om Skolehold og Degnelæsning på Amager 1735' fra Kirkehistoriske Samlinger 1911-13, femte række, sjette bind s. 197-201

Landsbyundervisning

Der hersker altså ingen tvivl om, at der i første halvdel af 1700-tallet har været drevet skole i alle Tårnby Sogns 7 landsbyer, men på et yderst lemfældigt niveau.

Kun i Sundbyvester og i Ullerup (Uglerup) havde de en egentlig skolebygning, der samtidig var bolig for læreren og hans familie. Skolen i Ullerup blev opført i 1732. Vi ved ikke, hvor de to skoler har ligget, men skolepaladser har der næppe været tale om.

I Tårnby og Sundbyøster har skoleholderen „selv skaffet sig en stue“ at holde skole i.

I de andre landsbyer lader det til, at undervisningen er foregået rundt omkring på gårdene. Skiftende gårdmænd har lagt lokale til, og den stedlige degn eller skoleholdere, som for en stor dels vedkommende har været studenter fra universitetet, har cirkuleret fra sted til sted og holdt skole for et skiftende antal børn.

Også de ugentlige degnelæsninger har det voldt kvaler at få gennemført.

Hallings lange udredning om sine egne vanskeligheder gennem det meste af en menneskealder med at få degneundervisningen til at fungere har vel nok til formål at fremhæve hans egne anstrengelser og fortjenester, men ikke desto mindre giver de sikkert et forholdsvis sandt billede af situationen. Det var umådelig svært at indpasse undervisningen mellem de mange opgaver, som bønderne og deres børn var nødt til løse for at tilvejebringe et bare tåleligt eksistensgrundlag.

Børnene havde simpelthen for mange pligter derhjemme til, at der kunne findes tid til den i manges øjne overflødige og unødvendige katekismus-gennemgang.

Øjensynligt har Halling haft kendskab til den ovenfor omtalte og citerede paragraf om skoler for „de fattige børn“ i Fattigforordningen fra 1708. Den har ikke haft den ønskede virkning i Tårnby Sogn, og han lægger ikke skjul på grunden til denne misére og hvem, der er ansvarlige for den.

Alt i alt er det et noget mistrøstigt billede, Halling maler, og det er ikke uden grund, at myndighederne har følt behov for en stramning af lovgivningen – også på det skolemæssige område.

Konfirmation

1736 kom så den kongelige forordning om tvungen konfirmation i Danmark. Blev man ikke konfirmeret, kunne man ikke få svendebrev eller rejsepas, ikke blive gift, blive jordbesidder eller fæste en gård¹⁹. Det var alvorlige, mærkbare konsekvenser. Mange af disse bestemmelser var i øvrigt gældende helt til 1909, hvor en ny konfirmationsordning gennemførtes.

Ifølge forordningen – dateret 13. januar –

1) Skal Børnenes Konfirmation og Indvielse saavel som deres offentlige Examen og Prøvelse, være en almindelige Regel og skyldig Pligt, som alle Børnene udi Menigheden, ingen undtagen, hvad Stand og Kondition de end maatte være, skal nødvendig være bunden til, paa det ikke Persons Anseelse skal gøre nogen Splid udi Menigheden.

Konfirmation: I teologien specielt om den bekræftelse, hvorved fra kirkens side dåbens gyldighed stadfæstes ved håndspålæggelse, der inden for oldkirken snart forbeholdtes biskoppen. Inden for Romerkirken betragtes konfirmationen som et sakramente, inden for protestantismen som en handling, hvor den 14-15-årige efter forudgående konfirmations-undervisning bekræftes i sin dåbspagt. Indførtes i Danmark 1736 ved en lov, der ikke senere officielt er ophævet. (Lademanns Leksikon)

Den første katekismus blev trykt i bogform i 1537. Den blev siden genoptrykt flere gange. Her er gengivet et opslag i en udgave fra 1780, hvor katekismen er forsynet med billeder – i dette tilfælde et træsnit, der illustrerer det 5. bud. Det er naturligvis brødrene Kain og Abel. (Privateje)

2) *Skal ingen Børn til Konfirmation blive antagen, hvilke ikke tilforn ere blevne holdte til Skole og underviste udi de nødvendigste Christendoms Stykker, eller hvor der endnu ikke ere nogle offentlige Skoler blevne indrettede udi Menigheden, der maae de dog først af Klokkeren eller et andet bekvemt Menneske være anførte til at kjende Gud, førend de til sidst af Præsten blive katechiserede, examinerede og konfirmerede.*

3) *Og som mange Forældre herudi ofte forglemme deres Pligt, at de ikke i Tide lader deres Børn undervise, så skal Læreren udi Menigheden vel give Agt paa, om saadanne Børn, som snart tænke til at gaae til Guds Bord (hvilke han og i Tide maa gjøre sig et Register over, saavidt muligt er) af deres Forældre ere blevne holdte til Skole, og ifald de der udi ere forsømmelige, dennem da derudi opmuntre; men ifald de paa ingen Slags Maade have villet lade deres Børn undervise, og Børnene, naar de kommer frem, blive befundne udygtige, da skal Læreren afholde dem fra Konfirmationen, indtil de have faaet nogen bedre Underviisning.*

Katekismus: Kort fremstilling af den kristne tros hovedindhold, formet som spørgsmål og svar.

Fra middelalderen kendes adskillige katekismer. Luthers lille katekismus, skrevet i 1529 og forsynet med de berømte 'forklaringer', har fem hovedstykker. Den blev ifølge Danske lov 2-1 gjort til et af den danske kirkes bekendelsesskrifter. (Se i øvrigt s. 16–17) (Lademanns Leksikon)

Forudsætningen for at gennemføre konfirmationen var altså, at man kunne læse den nødvendige 'katekismus' og gennemføre en præsteeksamination i den, og det var det ikke alle, som kunne med den undervisning, der hidtil var blevet præsteret. Konfirmationen krævede et minimum af kundskaber, som det langt fra var en selvfølge, at de unge sad inde med.

Mange, der måske i forvejen har haft svært ved at honorere de boglige krav, har måttet lide den tort flere år at blive afvist ved konfirmationen, så de blev voksne, før de kunne erhverve de mest elementære borgerlige rettigheder. Somme tider kunne mere end halvdelen af et konfirmandhold være et godt stykke oppe i tyverne.

I den såkaldte 'Liber Daticus' (se s. 81) finder vi *Mandtal paa alle De Unge Mennesker, som ere antagne til Guds bor, siden Confirmations Acten er begyndt – Ao 1736: Quasimodo Geniti d. 8 Aprilis.*

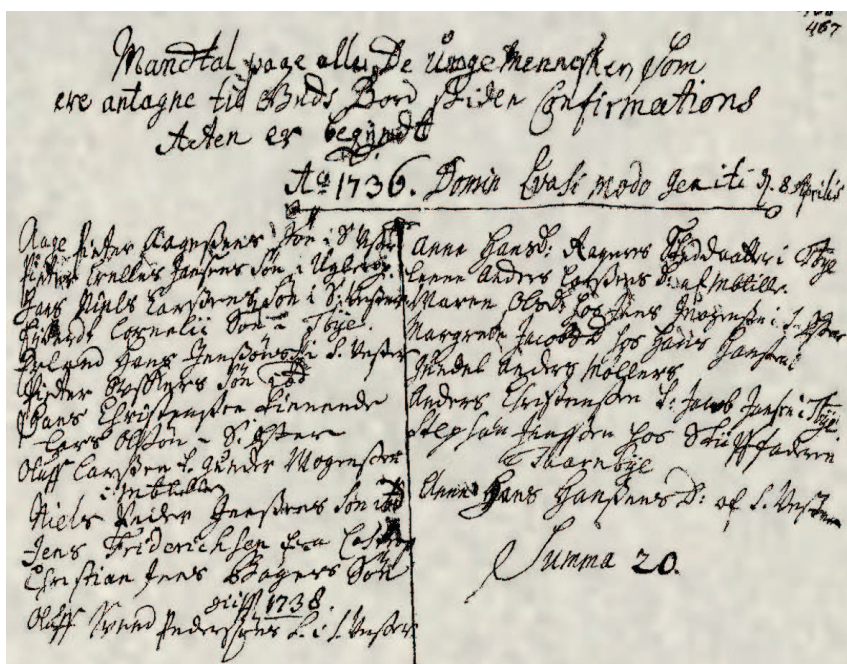
– altså Tårnbys første konfirmandhold fra 1736, i alt tyve unge, hvoraf vi tilfældigvis har et lidt nøjere kendskab til de tre:

Eyberdt Cornelisen var født d. 5. nov. 1719 og altså 16 år, da han blev konfirmeret. Han var søn af Cornelis Eybertsen og Aff Oluffs

Datter, gårdfolk på gård nr. 3 i Tårnby, som han senere overtog og boede på til sin død i 1776. Han blev gift 1748 med Bodel Peders Datter, og de fik 7 børn.

Stephan Jensen var født d. 6. nov. 1720 og blev konfirmeret som 15-årig. Han var søn af husmand i Tårnby, Jens Stephansen, og Inger Hans Datter. 1740 blev han gift med Appelone Lars Datter. De fik 6 børn, hvoraf den yngste datter, Birthe Steffens Datter, f. 1753, og hendes mand, Jacob Pittersen, var gårdfolk på gård nr. 4 i Tårnby, hvor forældrene boede i hvert fald ved folketællingen i 1787 (se s. III–III2). Appelone døde i 1792, Stephan året efter. Han blev iflg. kirkebogen begravet med „ligprædiken og klokkers ringning“.

Anne Hans Datter var født marts 1720 i gård nr. 9 i Sundbyvester. Hun var altså 15, da hun blev konfirmeret. Hun var datter af Hans Hansen og Karen Frantz Datter, blev 1742 gift i Tårnby Kirke med gårdmand Oluf Hansen på gård nr. 13 i Tårnby. De fik fem børn. Anne Hans Datter døde 43 år gammel i 1763.*

Mandtal paa alle De Unge Mennesker, Som ere antagne til Guds Bor, siden Confirmations Acten er begyndt: A: 1736 Domin: Qvasimodo Geniti d. 8. Aprilis. Den første fortegnelse over konfirmander i Tårnby Sogns kirkebog 1736.

* Vedr. gårdene i det gamle Tårnby, se Karl-Erik Frandsens bog 'Tårnby Landsby'.

Erik Pontoppidan (1698–1764):
Dansk biskop og historiker.
1735 slotspræst i København,
1747 biskop i Bergen og
prokansler ved Københavns
Universitet. Udarbejdede en
ny katekismus og 1740 en ny
salmebog med bl.a. Brorsons
salmer. Ydede som historiker
og topograf en stor indsats,
især ved arbejdet med 'Den
danske Atlas' (1763–81, optrykt
1968–72), stadig et værdifuldt
kildeskrift.
(Lademanns Leksikon)

Tårnby Sogns kirkebog for 1763 (som er den tidligste med konfirmationsoptegnelser) kan berette om Birthe Anders Datter, tjenestepige hos Pitter Esbenssøn i Taarnby. Hun er 23 år, da hun bliver konfirmeret. Senere finder vi hende igen i kirkebogens optegnelser over vielser i 1770. Da bliver hun (endelig) gift med Mogens Boesen, enkemand i Sundby Øster, og ophører med at være tjenestepige hos Pitter Esbenssøn, der i øvrigt optræder som hendes forlover. Sognepræsten, N. Randulf With, noterer omhyggeligt, at enkemanden Mogens Boesen forinden vielsen har forevist skifteattest fra amtsstuen og dermed er uden forpligtelser over for eventuelle arvinger.

Pastor With omtaler også Hans Anderssøn, smededreng hos Ib Smed i Sundby Øster. Hans er 19 år, da han bliver konfirmeret. Også ham kan vi finde igen: I 1787 er han smedesvend hos smedemester Andreas Nielsen i Sundby Vester, men endnu ikke gift.

For at bøde på de mangelfulde kundskaber blev der indført en 3-måneders konfirmationsundervisning, 2 timer om ugen, hvor de unge lærte Luthers katekismus udenad. Og allerede i 1737 udkom slotspræsten Erik Pontoppidans forklaring over Luthers lille katekismus, et værk på over 100 sider, som børnene skulle lære udenad og overhøres i ved konfirmationen. En del af teksten var ganske vist markeret med streg i margenen som tegn på, at disse stykker kun var beregnet for de dygtigste, mens de, der havde sværest ved det, med fordel kunne springe dem over.

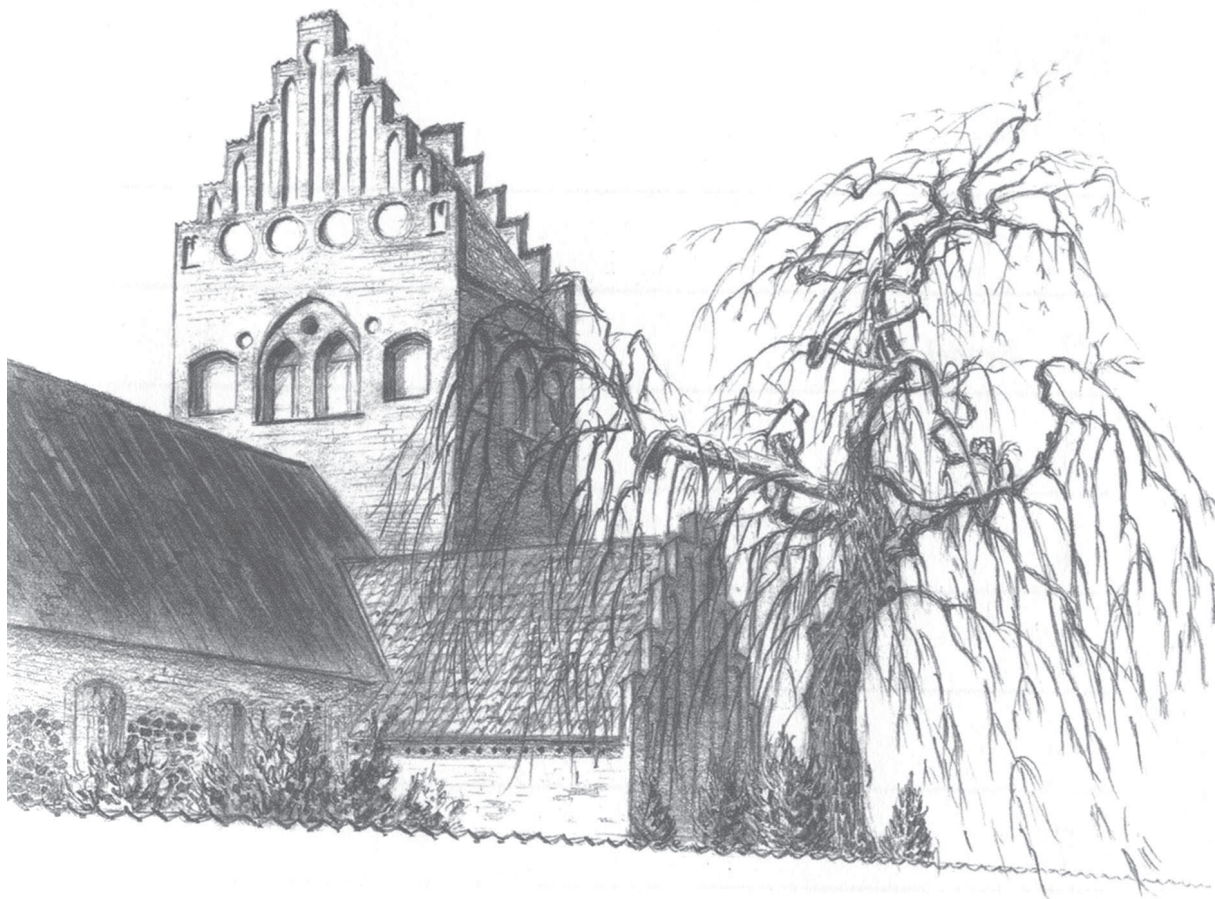
Om Pontoppidans Forklaring har gjort det nemmere for børnene, er ikke godt at vide. I hvert fald blev den allerede 1738 ved re-skript befalet indført overalt²⁰.

Manglende kundskaber eller „vankundighed“ kunne begrunde afvisning fra den hellige handling. Men også opførslen blev helt op til vort århundrede vurderet.

I 1770'erne blev en dreng i Tårnby bortvist på grund af „skarnstykker“, en anden på grund af sin „ulovlige og skarnagtige Opførsel i Castrup Skole“.

Senere var de fleste af Tårnbys konfirmanders opførsel dog „sædelig“!, skriver præsten i kirkebogen²¹.

Tårnby Kirke. Tegnet 2002 af
Ninna Feldvoss.

21 Inger Kjær Ottzen: Fra vugge til grav, s. 26

I den oprindelige konfirmationsforordning var der ingen præcise bestemmelser om, hvilken alder de unge skulle have, når de blev konfirmeret. Formentlig har det ligget i luften, at 14-15 års alderen var at foretrække. Men nogle forældre kunne ikke få deres børn konfirmeret tidligt nok og ud af vagten, så der var en mund mindre at mætte. Andre lod børnene vente unødigt længe, fordi de så kunne gå til hånde derhjemme så meget længere og ikke skulle spille tid med det i manges øjne unyttige terperi.

Så sent som i 1759 – mere end 20 år efter at konfirmationsforordningen så dagens lys – måtte Frederik d. 5. udstede en forordning, hvori det fastslås:

- 1. At i Almindelighed maae ingen Børn, som skulle til Konfirmation, af Præsterne antages til Konfirmation, førend de have opnaaet deres 14de eller 15de Aar, efterdi Børn under saadan Alder dog sjelden tilbørligen vide at skjønne paa, eller gjøre sig Eftertanke om at føre sig til Nytte, hvis dennem af deres Lærere forholdes og indskjærpes, eller hvor vigtig den Pagt er, de ved deres Konfirmation igjen stadfæste og fornye ...*
- 2. Ville Vi allernaadigst, at Ungdommen i Almindelighed skal være konfirmeret, inden de fylde deres nittende Aar, om de dertil findes bekvemme i Henseende til deres Kundskab og øvrige Forhold ...*
- 3. For og at forekomme at utilbørlig Forhaling og Opsættelse med Ungdommens Konfirmation, hvorved kan forvoldes, at endeel Børn opvoxne i Vankundighed, og omsider blive efterladne og ubekvemme i alvorlig Eftertanke, saa at det må blive tungt og vanskeligt for en Lærer at bringe dem til Opmærksomhed, og faae dem nogenledes underviste til at kunne blive konfirmerede, saa ville Vi hermed allernaadigst have anbefalet: at Forældre, Formyndere, og Hosbonder sende deres Ungdom herefter betids og flittig til Skole, om ikke alle paa engang af et Huus, saa dog, efter Skole-Instruxens 6te Artikel²², nogle af dem én Dag, og nogle af dem en anden Dag, og dette ei alene om Vinteren, men endog om Sommeren, saalænge de ei i deres travle Pløie- og Høste-Tid nødvendig forhindres derudi ...*

Også præsterne får læst og påskrevet i Frederik d. 5.'s forordning. Deres pligt til at besøge skolerne for at se, hvordan skoleholderne overholder deres forpligtelser, og hvordan fremmødet er, indskræpes.

Kirkegang i Tårnby Kirke 1748. Det ser ud til, at maleren Johan Jacob Bruun (1715–89) ikke helt har haft styr på perspektivet, idet han har placeret prædikestolen for langt væk fra korbuen. Gouachetegning. (Nationalmuseet)

Til sidst præciseres det, at altergangen efter konfirmationen ikke kan udsættes i det uendelige, men bør finde sted allerede søndagen efter og ikke, som det „*befindes, at endeel af den Ungdom, som er bleven konfirmeret, undertiden længe hengaae, førend de første Gang søge Herrens Bord, og derover blive lunkne igjen til det Gode, de have hørt og lært tilforn ...*“ (p. 3.4)

Har det ikke tidligere stået klart for myndighederne, at skolen er under al kritik, lægger vanskelighederne i forbindelse med konfirmationen beviserne frem for dem på en sølvbakke og tydeliggør, hvor jammerlig undervisningssituationen i Danmark er.

At skolen så overikøbet led under omfattende slendrian og mangel på motivation, gjorde kun det hele værre.

Skiftende regenter havde – som vi senere skal konstatere – vel nok interesseret sig for befolkningens åndelige stade og kulturelle udvikling, og der er ingen tvivl om, at f.eks. Frederik d. 4.'s stærke engagement i oprettelsen af rytterskolerne er beundringsværdigt, når man tager tidens træge tankegang i betragtning. Det havde Ludvig Holberg, som var en tidlig dansk repræsentant for oplysningstiden øje for (se s. 75), og et af hans såkaldte epigrammer er da også en uforbeholden og overdådig ros til Frederik d. 4. Det vides ikke, hvornår Holberg skrev epigrammet, men det offentliggjordes første gang i bogform i 1737, altså efter Konfirmationsforordningen, men inden forordningen om skolen, som vi skal høre om i kapitel 3:

Posthumt portræt af Frederik d. 4. Portrættet er udført i litografi ca. 1845 af litografen Emilius Ditlev Bærentzen (1799–1868) til portrætmappen 'Dansk Pantheon'. (Privateje)

*ÆREDIGT TIL KONG FREDERIK DEN FJERDE,
DER 1721 GRUNDLAGDE 240 SKOLER
For intet Kyros' Daad jeg imod din vil regne;
en Cæsars Værk mod dit, Kong Frederik, maa blegne.
Lad andre synge om din Krigshærs Sejrs gang;
jeg dine Skoler vil lovprise i min Sang.
(Oversat fra latin af Christopher Maaløe)*

Samme Kyros udmærkede sig ellers som en stor erobrer, der behandlede de besejrede så mildt, at det nærmest var en fordel at blive undertvunget af ham, og Cæsar var som bekendt den første kejser i Romerriget, så det er virkelig en sammenligning, der vil noget.

Desværre svarede resultaterne ikke til intentionerne. En gennemgribende reform af skolesystemet var aldeles påkrævet, og den var da også ved at tage form og lige på trapperne.

Men inden vi tager fat på de nye tider og følger Christian d. 6.'s bestræbelser på at reformere skolen, er det på sin plads at gå endnu et par hundrede år tilbage i tiden og kaste et blik på den tidligste skole i Tårnby Sogn.

KAPITEL 2 : DEN DANSKE SKOLE

Kirkeordinansen

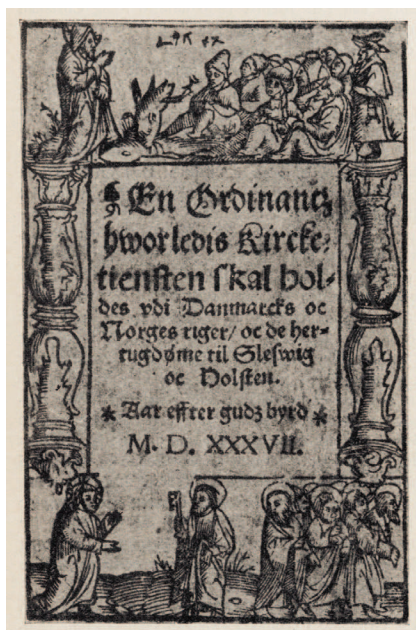
Op mod midten af 1700-tallet har den officielle danske skole eksisteret i mere end 200 år. „Den danske skoles grundlov“ er Kirkeordinansen af 14. juni 1539 blevet kaldt, for med den begynder det offentlige skolevæsens historie²³.

Den første formålsparagraf findes i afsnittet:

Om Børne Scholer.

At Børn maa optuctis, oc wdi sindene beredis til Euangelium, aff huilcken beredning den første Barndom bliffuer skickelig til sand Christelig Gud fryctighed oc andre dygder, oc begriber de konster huilcke moget kunde hielpe, anten at lære det, der hører til Guds ære wdy Christendommen, Eller til at opholde oc beuare et got Ciuile oc werdzlig Regimente.

Kirkeordinansen: Loven om de kirkelige forholds ordning efter Reformationens indførelse 1536. Udfærdiget af Peder Palladius på latin 1537, mens 'den rette ordinans' blev udstedt på dansk 1539 efter at være forelagt Martin Luther til godkendelse. Kirkeordinansen blev afløst af Danske Lov 1683 og kirkeritualet af 1685. (Lademanns Leksikon)

Titelsiden til Kirkeordinansen fra 1539. Trykt i Roskilde hos Hans Barth. (Det kongelige Bibliotek)

23 Karl Brøcher: En skolekrønike, 2001

og i en senere paragraf lyder det:

At der tilskickis gode bequemme Scholemestere vdi Kiøbstederne oc smaa Steder, huilcke med rett skickelighed kunde op lære wngdommen vdi alle maade.

Siden siges det specielt om skolerne på landet:

Saa skal Sogne degne wnderuisse det vnge bonde folck wdi Børnelerdommen, Katechismo, een sinde om wgen, wdi sted oc stund, som Sogne præsterne dennem foreschriffue ... oc der som de der til ere icke bequemme, da maa de oc icke være Sognedegne.

Kirkeordinansen påbyder altså ikke en egentlig skoleundervisning for børnene i landområderne, men alene den såkaldte ‘degnelæsning’, som kun havde den kristelige optugtelse til formål. Enhver undervisning opfattedes – også efter Reformationen – som en kirkelig opgave, og det er derfor ganske naturligt, at de tidligste lovparagraffer om skolevirksomhed findes i den kirkelige lovgivning.

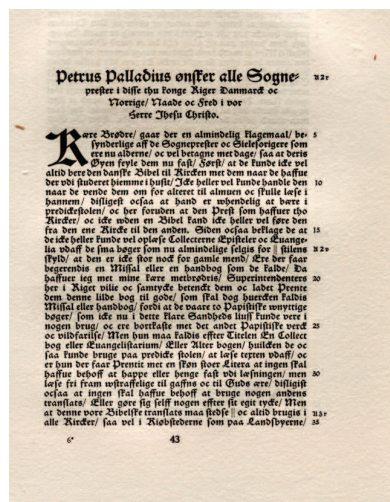
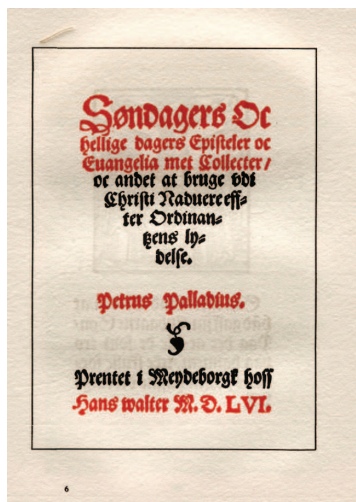
Bibelen blev i 1550 oversat til dansk – for størstedelens vedkommende af den tidligere kannik i Lund, Christiern Pedersen – og Luthers lille Katekismus fra 1529 blev grundlaget for degnelæsningen, brugtes til udenadslære og blev ofte et mareridt for manganen i forvejen udaset skoleelev. I Danske Lov fra 1683 blev den gjort til et af den danske kirkes bekendelsesskrifter og er endnu den dag i dag brudstykkevis trykt i Den danske Salmebog.

Men for at kunne få gavn af de nye bøgers forkyndelse, var det nødvendigt at kunne læse. Altså måtte børnene og de unge undervises i hvert fald i læsning (skrivning og regning var mere almindeligt i 1600- end 1700-tallet)²⁴, og det var degnen, der havde det direkte ansvar for denne undervisning. Han var underlagt præsten, var oftest den eneste underviser og havde direkte reference til de kirkelige myndigheder. ‘Degnelæsningen’ foregik almindeligvis i kirken i forbindelse med gudstjenesten og var under tilsyn af præst, provst og biskop.

Peder Palladius

Peder Palladius, Sjællands første superintendent, som de nye biskopper blev kaldt for at lægge afstand til de katolske, foreskriver, at degnen efter morgenringningen om søndagen skal „klemte“ de unge sammen til børnelærdom og „ungdommen skal da komme til kirke og sætte sig i de øverste stole, og degnen skal stå imellem dem og lære børnelærdom med lyst og lempe“²⁵.

Men det var jo langt fra det eneste, degnen skulle tage sig af. Som præstens medhjælper og stedfortræder ikke alene ved gudstjenester, men også i det daglige arbejde, har han haft nok at se til fra tidlig morgen til sen aften. Bl.a. stod han for kirkens daglige vedligeholdelse, alt det praktiske ved dåb og nadver, som dengang også omfattede tilmelding i god tid i forvejen; han har betjent kirkens klokker flere gange om dagen, og dertil var han brevbærer, når præsten havde skriftligt ærinde til provst og biskop eller andre myndigheder, for Tårnby-præstens vedkommende Københavns Universitet, der var kirkens ejer og dermed patronatsmyndighed. Den slags postbesørgelse måtte foregå til fods og tog gerne hele dagen. Under gudstjenesten var han kirkesanger, og fik præsten forfald, overtog degnen også hans forpligtelser.

Peder Esbensen Palladius (1503–60): dansk biskop og reformator. Studerede 1531–37 i Wittenberg, hvor han blev dr. theol. og ven med Luther og Melancton; 1537 indviet som første lutherske biskop over Sjællands stift. Hans nidkærhed og praktiske sans bevidnes af hans betydeligste skrift. Visitatsbogen, fundet i manuskriptform 1866, der i et frisk, folkeligt sprog giver et fremragende kulturhistorisk billede af reformationens Danmark. Vandt sig desuden internationalt ry ved sin videnskabelige produktion på latin.

(Lademanns Leksikon)

Forside og indledning til Peder Palladius' alterbog fra 1556. (Fra Lis Jacobsens udgave af 'Den ældste danske alterbog' 1918)

25 Johs. Nielsen: Billeder af folkeskolens historie I, s. 11 og Anders Petersen: Sjællands Stifts Degnehistorie, s. 7

Palladius' Visitatsbog er formentlig skrevet i 1541, muligvis som en vejledning til Hans Tavsens, som netop på dette tidspunkt blev biskop i Ribe. Helt op til midten af det 18. århundrede synes bogen – i håndskrift – at være kendt og brugt, men så lader den til at være gået i glemmebogen.

I over hundrede år er den forsvundet, men 1866 dukker et eksemplar op på det kongelige bibliotek, og siden da er visitatsbogen udgivet flere gange.

(Kilde: Forordet i Helge Haars folkeudgave af visitatsbogen, P. Haase og Søns forlag, 1940)

Det er altså ikke underligt, hvis en og anden degn har slækket lidt på lærergerningen for så meget desto mere at gå op i andre gøremål. I hvert fald blev det efterhånden almindeligt, at der blev 'ansat' en degnesubstitut til under degnens overopsyn at tage sig af degnelæsningen.

„Skolen (på Amager) fik neppe nogen betydning før Frederik d. 4.'s tid“, skriver redaktør Christian Nicolaisen i sin bog *Amagers Historie* fra 1907. Det har han sikkert ret i.

For de fleste almuebørn har skolegangen givet været temmelig sporadisk. Hverken bønder eller husmænd havde råd til at lade deres børn bruge tid på at gå i skole; dertil var der alt for meget arbejde derhjemme, der skulle gøres, og heraf havde børnene deres rigelige del. Da ikke alle degne har været lige indstillet på at genne børnene til læsningen og samtidig rage uklar med forældrene, som de skulle omgås til daglig i landsbyen og modtage offer af, har det voldt store vanskeligheder at få gennemført kravene i Kirkeordningen.

I sin 'Visitatsbog' gjorde Palladius ellers meget ud af at overbevise menigmand om det fordelagtige i at deltage i degnelæsningen. Han skriver bl.a.:

Tag din Søn og Datter og led dem til Degnen! Vil de ikke, da slaa dem der til med riset! Det er bedre, end Bøddelen skulde slaa dem.

og videre:

Der er udgaaet til Landsting en kongelig Befalning, at Bønder skulle lade deres Børn komme til Degnen. O Herre Gud! at man skal nøde Folk til deres egen Nytte og Gavn! Hvilken Blindhed maa der dog være blandt Folket!

Men trægheden blandt bønderne har ikke været til at tage fejl af, og skiftende regenter har med ringe held indskærpet forpligtelsen til at følge undervisningen.

Det er med god grund, at Christian d. 4. i et kongebrev fra 1604 anbefalede „de store landsbyer at holde skolemester“ som degnens medhjælp og indrette „et lidet skolehuus, hvor ungdommen kan undervises, og de mest formuende give noget dertil, efterdi det er deres børns lyksaligheds forfremmelses anliggende.“

Portræt af Peder Palladius. Kopperstik ca. 1761 af kopperstikkeren Johann Meno Haas (1752–1831). Han har stukket portrættet efter en kopi af et maleri, der gik op i flammer, da Universitetsbiblioteket brændte i 1728. (Kopperstiksamlingen)

Nicolaisen fortsætter:

Kun få af bønderne lod endnu deres børn undervise, udover den undervisning, som præsten og degnen gav dem ved at 'katekisere' med dem i kirken efter gudstjenesten. Christian d. 4. påbød dog bønderne i de større landsbyer at holde en skolemester og et lidet skolehus; det blev i øvrigt skik, at degnene en gang om ugen skiftevis skulle holde læsning med ungdommen omkring på gårdene; hertil antoges såkaldte 'løbedegne'²⁶.

26 Se omtale af Degnen s. 35

Endnu et citat fra Visitatsbogen skal anføres. Dels fordi det udtrykker en holdning, som må have været sjældnen i 1500-tallet, men også fordi det er en nydelse at smage på Palladius' på én gang elegante, saftige og underfundige formuleringer:

Og hvilke smaa Dreng, som I fornemme at de lære vel, og det løber i dem som bred Smør, hvad Degnen lærer dem, og de vil have Bog og vil til Skole, naar I spør dem ad, og saa lader dem gerne komme til næste Købstad til Skole! Lejer Eder heller en liden Plovdreng saa længe, at I kan se, hvad Gud skikker Eders Barn til, og hvad der skal blive af hannem.

Efter et Fjerdingaar kunne I spørge Skolemester til, om Eders Barn lærer noget; siger han „Nej“, da kunne I tage hannem hjem igen og gøre af hannem, hvad Gud haver forskikket af hannem. Siger han „Ja, det er et godt Barn, han lærer vel, det var stor Synd at tage hannem fra Skolen“, da vare din Hud, om Du tager hannem derfra igen! Enten skal han snart dø bort, eller Du skal få lidet godt af hannem. Aarsagen vil jeg sige dig:

fordi at Du vil da nøde og tvinge dit Barn fra det, som han er født til af sin Moders Liv; og når en bliver nødt og tvungen derfra, da bliver han en Dagtyv. Deraf er der mange Dagtyve til, som ikke må komme til det, som de ere skabte til af Gud. Siden kan de intet andet gøre end Skam og Skade; de blive ikke alle Bønder, som er kommen af Bønder²⁷.

Degnen

Ordet 'degn' kommer af det latinsk-græske ord 'diaconus', som betyder medhjælper. Degnen var altså præstens uordinerede assistent og fandtes i middelalderen i alle sogne i Danmark, men hvor kirken tilhørte et kloster, var det ofte en novice eller discipel, der var retog degnekaldet. En sådan degn kaldtes en løbedegn, fordi han kun indfandt sig i sognet i forbindelse med de kirkelige handlinger, i modsætning til sædedegnen, der havde bopæl i sognet.

Kort før Reformationen blev degnenes arbejde udvidet til også at omfatte undervisningen af sognebørnene i landdistrikterne. Dette arbejde var hidtil varetaget af præsterne. Kirkeordinansen af 1537 fastlagde rammerne for undervisningen, der nu kaldtes degnelæsning eller aftenlæsning.

Bondekonen har besøg af degnen, som hun må gemme i standkisten, da bondemanden kommer hjem fra marked. Bondemanden havde „den forunderlige Sygdom, at han aldrig kunde taale at see Degne“. Sådan står der i H.C. Andersens (1805–75) eventyr om Lille Claus og store Claus. Tegningen er udført af den unge søløjtnant Vilhelm Pedersen (1820–59), som Andersen selv valgte til at illustrere de første eventyr. Da de skulle trykkes i en tysk udgave i 1849 i Leipzig skar en tysk xylograf trykformen efter Pedersens tegninger. Vilh. Pedersen kasserede trykkene, men det hjalp ikke. Eventyrene udkom alligevel. (Privateje)

Degnen skulle undervise ungdommen i børnelærdommen efter katekismen, om søndagen i kirkebyen og én eller flere hverdage i sognets øvrige landsbyer. Hermed fik degnens tilknytning til lokalsamfundet større betydning, men ikke desto mindre øgedes antallet af løbedegne i disse år. Kirkeordinansen bestemte, at sogne i nærheden af købstæderne skulle tage deres degne blandt disciple eller 'hørere' i latinskolen, der til gengæld fik embedets indtægter. Mange steder forsøgte man at afbøde virkningerne af ordningen med løbedegne ved at ansætte en stedfortræder, en substitut, der boede i sognet.

Med Danske Lov af 1683 blev det forbudt at udnævne løbedegne; overalt skulle der ansættes sædedegne (2-15-9). De skulle være studenter og eksamineres af biskoppen før ansættelsen.

Med forordningen af 1739 om almueskoler på landet (se s. 60ff) afløstes degnelæsningen principielt af en forpligtelse til at holde dansk skole. De degne, som ikke selv kunne undervise, skulle ansætte en substitut, og for fremtiden måtte ingen ansættes som degn, førend han havde været skoleholder. I henhold til Plakaten af 1740 (se s. 66ff) skulle degnens substitut i annekssogne virke som skoleholder og oppebære en del af degnens indtægter.

Sidst i 1700-tallet nedlagdes et antal degnekald, og embedsindtægterne overgik til skolelærerne i de enkelte land- og købstadskommuner; hensigten var at forbedre almueskolernes undervisning og økonomi. I 1814 blev det bestemt, at degnekaldene ikke skulle genbesættes ved vakance. Degnens kirkelige forretninger fordeltes mellem skolelærerne.

(Redigeret gengivelse fra Dansk kulturhistorisk Opslagsværk I).

Tårnbys tidlige degne

Det er kun spredte efterretninger, vi har om den tidlige undervisning i Tårnby Sogn (før ca. 1700). Men i tingbøger, kirkebøger, indberetninger, mandtalslister og i enkelte lokalhistoriske værker kan vi finde en række omtaler af degne og skoleholdere, der under håbløse forhold har holdt gang i den spæde skolevirksomhed, som trods alt har fundet sted. Under alle omstændigheder må de have spillet en vigtig rolle i de små samfund.

Der er derfor god grund til at opholde sig lidt ved disse tidlige repræsentanter for den lokale skole og se på de meget forskelligartede oplysninger, som samtidige kilder og senere skribenter giver om dem. Alle har de haft en funktion i skolens tjeneste.

Det første, vi kender til 'skole' i Tårnby Kommune, ved vi fra Sjællands Stifts Landebog fra 1567, hvor vi kan læse under afsnittet om Tårnby Kirke:

„... Der er ingen degnestaffnn²⁸. Degnen gaar aff Kiøbenhaffns schole ...“

Det betyder – som Karl-Erik Frandsen forklarer det i sin bog 'Tårnby Landsby, historie og bygningsregistrant' – „at en af lærerne ved Vor Frue Skole fungerede som „løbedegn“ og forsøgte at bibringe Amagerbørnene et højst elementært kendskab til læsekunsten.“

Måske var disse løbedegne ikke altid en af skolens lærere, men oftere en af disciplene. Sognet „skulle betale degneembedets indtægter til Vor Frue Skole i København, medens skolens disciple til gengæld skulle forrette degnetjenesten. For staten en billig form for studiestøtte, men ikke gunstig for menigheden.“

1589 retter kirkeværgerne ved Tårnby Kirke henvendelse til universitetet med anmodning om at måtte få en sædedegn, altså en degn med bopæl i sognet. Det lader til at være bevilget, mod at sognet for fremtiden betalte 4 pund, dvs. 16 tønder korn, til „en skoleperson“ i Vor Frue Skole, som jo gik glip af en indtægt og kom til at mangle plads til én af sine studerende²⁹.

²⁸ Degnebolig

²⁹ som det fremgår af fuldmægtig, mag.art. Ejvind Slottveds artikel i 'Tårnby Kirke 800 år' s.13, Tårnby 1986.

Efterhånden får Tårnby Sogn altså sin egen degn med bopæl i sognet. I en 'Beskrivelse over AMAGER=LAND' fra 1750'erne nævnes de tidlige sædedegne i Tårnby sogn:

Martinus Wittrup, Laurits Mortensøn og Nicolai Thrane.

I Amagers Tingbog for 1656–60 figurerer Laurits Nielsen Degn, men ham har „Beskrivelsen ...“ ikke med.

Derimod omtales Hans Faxøe eller Faxe, formodentlig også kaldet Bunde. Om ham fortælles, at han var „en gammel præst, som var bleven degn.“ I 'Amagers Historie' kalder Nicolaisen ham „en gammel afskediget præst, der havde fået degnekaldet som forsørgelse“.

Muligvis er han sat på en slags aftægt fra universitetet, for i 1655 protesterer biskop Hans Svane over ansættelsen. Han henviser til et kongebrev, som Frederik d. 2. lod udgå i 1574. Ifølge det skulle alle sjællandske sogne, der lå mindre end 2 mil fra en købstad, have deres degne fra latinskolerne, dvs. at Tårnby Sogns degnestilling skulle besættes med en lærer eller som nævnt en af de ældste disciple fra Vor Frue Skole i København.

Hans Svane (1606–68) dansk gejstlig (teolog). 1633 professor; Sjællands biskop 1655. På stændermødet i København 1660 fortaler for de lavere stænder og medvirkende ved indførelse af arvekongedømme og enevælde. Fik samme år ærkebiskoptitel og blev medlem af kollegiestyret (enevældens første ministerium). (Lademanns Leksikon)

Kobberstikportrættet af biskop Hans Svane er stukket i 1665 af Albert Haelwegh (–1673) efter hofmaleren Abraham Wuchters maleri (1610–82). (Kobberstiksamlingen)

Det var ganske vist den bestemmelse, som kirkeværgerne havde fået dispensation fra i 1589, og ved Faxes ansættelse bliver biskoppens indsigelse afvist, men da hans afløser et par år senere skal findes, er Svane igen på krigsstien, og denne gang lader han sig ikke bare feje af, men det vender vi tilbage til³⁰.

I 'Beskrivelsen over Amagerland' fastslås i øvrigt, at det var Faxe, „som blev så forbavset ved Kong Carl Gustafs ankomst i kirken (1658), at hand holdt op med sangen. Hand blev af de Svenske gjort usynlig, og ingen hørde eller spurgte meere til ham“.

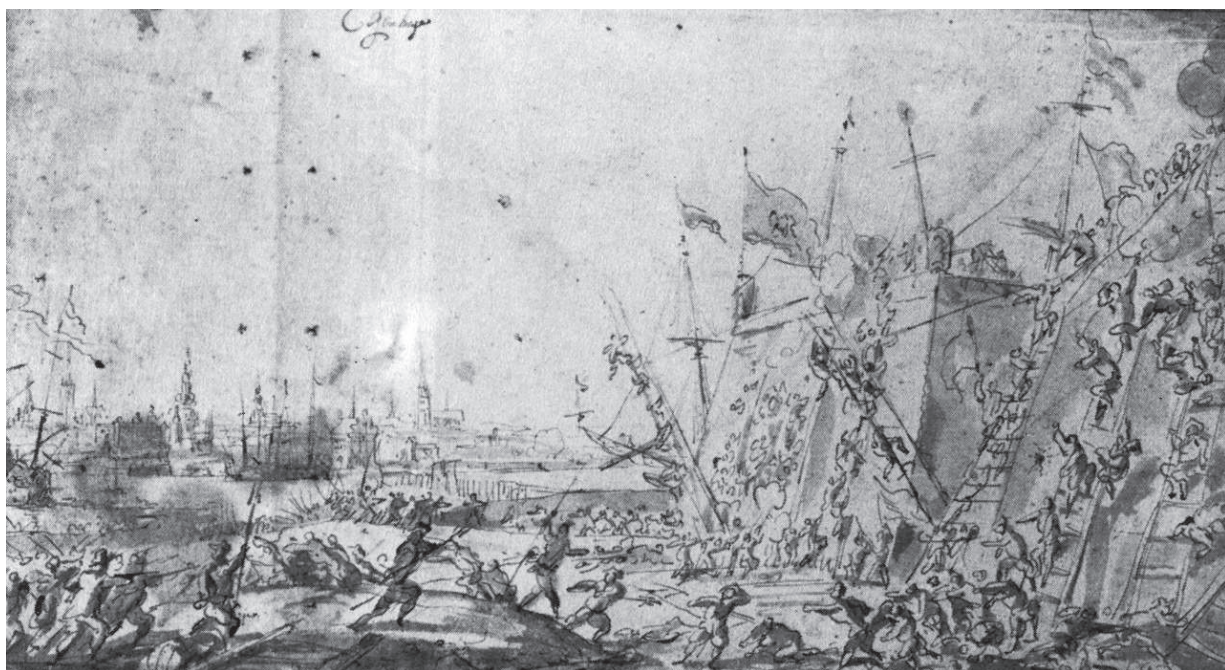
Andre³¹ vil vide, at han i bar forskrækkelse sprang ud af vinduet over degnestolen og forsvandt sporløst. Nicolaisen mener, at han formodentlig har „mistet Besindelsen og kastet sig i Søen“.

En af Carl Gustavs officerer, maleren Johan Phillip Lemke (1625–72), der fulgte med hæren som bataljemaler, lavede reportagetegninger, der blandt andet blev brugt i de propagandatryk, som svenskekongen sendte rundt til de europæiske hoffer. Denne gouachetegning fra bombardementet d. 12. februar 1659 har fransk undertekst. (Nationalmuseet, Stockholm)

30 Tårnby kirke 800 år, 1986, s. 13

31 Edv. Kræmer: Tre dage på Amager og Nicolaisen: Amagers Historie

På Christianshavn lå 'Madsens Skanse' som Københavns værn ud mod Amager, hvor en del af svenskehæren havde deres lejr. 12. februar 1659 om formiddagen stormede svenskerne denne skanse. En af Carl Gustavs anonyme reportage tegnere har udført denne øjenvidneskildring. (Nationalmuseet, Stockholm)

Hændelsen fandt sted under Carl Gustav-krigene, hvor de svenske tropper havde omringet København og besat det meste af Amager. Den har givet den daværende sognepræst Hans Clausen Jæger et helteagtigt eftermæle, han vist ikke helt har fortjent. Det fortælles, at præsten – i modsætning til degnen – bevarede fatningen, da svenskekongen med sit store følge trådte ind i Tårnby Kirke midt under gudstjenesten, og ene mand fortsatte salmesangen og bagefter begyndte på sin prædiken. Denne kristelige stålsathed imponerede svenskekongen, så han skånede den gamle kirke for den efterfølgende ildspåsættelse, hvorimod præstegården gik op i luer som en straf for præstens opsætsighed og manglende underdanighed for den store krigerkonge. Episoden indgår i dramatiseret form i den første Tårnbyfilm.

Ansættelses-strid

Med Hans (Bunde) Faxes forsvinden opstår den spegede situation, der udvikler sig til noget, der vel nærmest må betegnes som en magtkamp mellem universitetet, der – som tidligere nævnt – har patronats-myndigheden over Tårnby Kirke, og biskoppen over Sjællands Stift. De to instanser udnævner i slutningen af året 1659 hver sin degn, så Tårnby Sogn pludselig befinder sig i den mærkelige situation at være velsignet med to degne.

Naturligvis gør bønderne ophævelser over, at sognet derved kommer til at afholde to degnelønninger, selvom de ikke var fyrstelige, og da hverken biskoppen eller universitetet vil give sig, indankes sagen for kong Frederik d. 3. Han nedsætter en kommission, der efter at have indhentet stribevis af udtalelser fra sagens forskellige parter et års tid senere fastslår, at Niels Nielsen, som konsistoriet på universitetet havde beskikket, skal beholde embedet.

Ifølge Ejvind Slottved³² ender tvisten i den nedsatte kommission med at dreje sig om „et enkelt ord, nemlig om den af universitetet udnævnte degn Niels Nielsen skulle have titlen „diaconus“ eller kun „substitutus“ eller „vicarius diaconus“, altså vicedegn. Det sidste var biskoppens synspunkt.“

For at få sin vilje appellerede han atter til Frederik d. 3., der imidlertid i maj 1660 gav sin kancellisekretær og sin livlæge besked om at få afsluttet sagen, *Efterdi Hans Majestæt intet mere gad hørt om den trætte, og nådigst mente, at det ej var fornødent at disputere så ivrigt om et ord.*

Biskop Svane måtte altså modstræbende trække sin kandidat, Klavs Jæger – søn af ovennævnte sognepræst Hans Clausen Jæger – som dog blev udnævnt til substitut for degnen, vel nok skolemedhjælper.

„Hermed hvilede sagen et års tid,“ skriver Slottved videre, „men i 1661 fik bispens nedsat en ny kommission på seks medlemmer, herunder rigshofmesteren Hannibal Sehested og Københavns borgmester Hans Nansen. Den nye kommission fik afsluttet sagen med et forlig: Niels Nielsen beholdt sit degnekald, men for fremti-

Kobberstikportræt af Frederik d. 3. udført af kobberstikkeren Albert Haelwegh (–1673) efter maleri af hofmaleren Abraham Wuchters (1610–82). (Kobberstiksamlingen)

32 Tårnby Kirke 800 år, s. 14

den skulle embedet være lagt til den nederste hører, dvs. yngste lærer ved Vor Frue Skole, og degnen og hans efterfølgere skulle være underlagt skolens rektor.“

Om denne bestemmelse blev fulgt i de følgende år er tvivlsomt. Klavs Jæger må have fungeret tilfredsstillende som stedfortræder, for tilsyneladende overtager han degneembedet, da Niels Nielsen dør i 1675. Derimod synes Morten Lauritzøn Widsted, som vi kommer til om lidt, at have været lærer på skolen og dermed have opfyldt biskop Svanes og kommissionens 'betingelse' for at få degnekald i Tårnby Sogn.

Også Anders Petersen, som ifølge titelbladet på sin bog 'Sjællands Stifts Degnehistorie' fra 1899 henter sine oplysninger fra kirkebøger og arkivdokumenter, kender til tvisten om de to degne. I opremsningen af degne i Sokkelunds Herred noterer han for Taarnby Sogn:

„– Niels Nielsen, kaldet af Konsistoriet 15/12 1659, men Biskop Svane beskikkede en anden, der dog til sidst maatte vige Pladsen.“

Universitetets ret til at kalde præster og degne til de 13 landsbykirker, som universitetet fra gammel tid var ejer af, bortfaldt først i 1809, men allerede 1814 fik universitetet ret til at kalde skolelærerne i de tidligere degnedistrikter, og denne ret gjaldt også efter Grundloven af 1849³³.

Heldigvis har vi bevaret universitetskonsistoriets bestillings- eller kaldsbrev til Niels Nielsen:

Rector oc Professores i det kongelige Universitet i Kiøbenhavn kiendes oc gjøre vitterligt for alle, at vi af den ret oc rettighed som vi haver til Tornby kircke paa Amager udi afgangne Her Hans Bundes sted, forrige degn til samme kircke, haver kaldet til fremdeles at betiene samme bestilling, erlige oc lærde mand Niels Nielssøn, som tilforn haver været degn til den ny kircke uden Nørre port, indtil kircken oc det ganske sogn formedelst fiendens tilkomst ere blevne ødelagte, saa at hand nu her efter skal vere ret degn til forne Tornby kircke; udi huilcken be-

33 Matzen: Kbh.s Univ. Retshist. II s. 318–19. Om den indviklede ansættelsesstrid findes der yderligere oplysninger i Historisk Kalender, udgivet af Laur. Engelstoft og Jens Møller 1814–1817, s. 296–316 og Ny Kirkehistoriske Samlinger udgivne af Selskabet for Danmarks Kirkehistorie ved Holger Fr. Rørdam, første bind 1857–59, s. 380–81 og Henning Matzen: Københavns Universitets Retshistorie II, 1879, s. 318–19

Gavlen på en af Tårnby Kirkes stolestader fra 1580 understreger kirkens afhængighed af universitetet. Relieffet har universitetets segl efter 1537 som motiv og forestiller reformationskongen Christian d. 3. Det er udført af Hans og Knud snedker (iflg. Tårnby kirke 800 år). Tegning af Ninna Feldvoss 2003

stilling hand skal vere forplictet, sig med all gudfryctighed oc skickelighed at forholde, som en god kircketjener vel egner oc anstaar; oc ingen tid findes forsømmelig i sangens forrettelse, i ungdommens udi catechismo underviisning, eller nogen anden kircketjeneste, enten for Altaret, Daaben, eller anden stedt, som samme hans bestilling vedkommer. End ocsaa skal han findes sin sogneprest, den hederlige oc vellædte mand, Her Hans Claussøn³⁴, eller huo som helst i hans sted efterkommer, horig oc lydige i aldt det hand hannem paa sit embeds vegne befalendes vorder. Oc maa oc skal hand for samme sin tjeneste nyde oc bekomme aarligen, oc til sine tider, all den samme løn, vis oc uvis, som hans formend for hannem bekommet haver; oc ellers skal hand, medens hand forne bestilling betiener, altid kiende Rectorem oc Professores udi Kiøbenhavnens Universitet, for sine rette patroner oc forsuaerere, oc dennem icke med mutvillighed eller uskickelighed udi nogen maade foracte eller fortørne. Til ydermere vidnisbyrd haver vi ladet Rectoris Sigillum trycke her neden fore. Kiøbenhavn den 17 Decem-ber, aar 1659.

Randnote: 8. Martii 1660. lest for commissionen i raadstuen for københaffn slott. Mogens Jørg--.

Åbenbart har 'Beskrivelsen over Amagerland' fra 1750 styr på degnerækkefølgen, for heri figurerer Niels Nielsen Rye, „begraven 1675, d. 1ste Julii“, som efterfølger for Hans Faxe og Klaus Jægers forgænger. I kirkebogen for 1689 genfinder vi ham som Nielss Nielssen Degn, hvis enke, Anne Nielsdatter, meldes død d. 20/3.

Klavs Jæger dør allerede i 1678 og efterfølges i degnestolen af Jens Jensen, hvorom 'Beskrivelsen over Amagerland' bare har følgende korte konstateringer: „kaldet 1678 død 1694 d. 11te Januar.“

I Tårnby Sogns kirkebog 1676–92 får vi at vide, at hans datter, Anne Sophie, blev døbt 21. sept. 1679, og at hans kone, Pernille Hansdatter døde 14/1 1691, 52 år gammel.

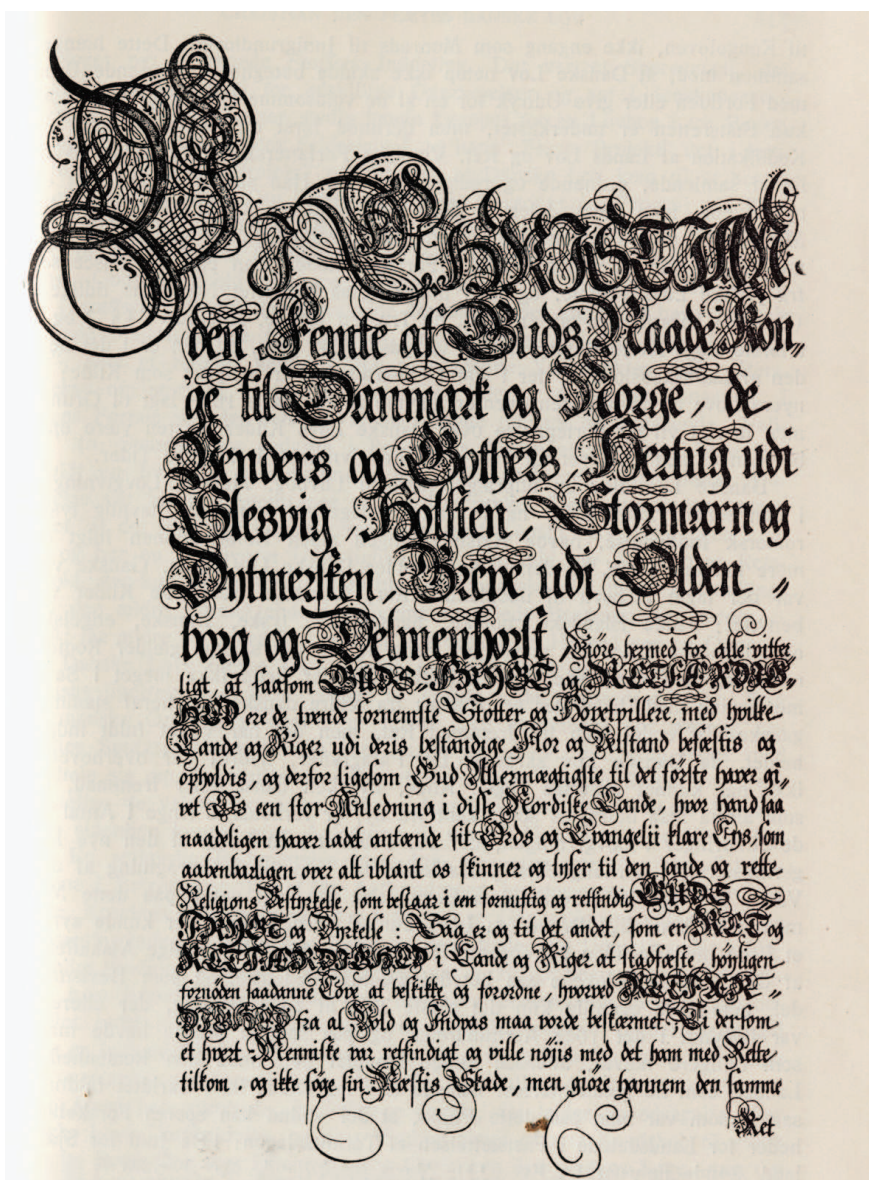
I øvrigt er det i hans tid som degn, at Danske Lov fra 1683 ser dagens lys og lovfæster den „udvidede“ degnelæsning³⁵.

34 Identisk med Hans Clausen Jæger, berømmet under svenske kongens besøg i Tårnby

35 Om den flere gange citerede 'Beskrivelse over AMAGER=LAND', se videre kapitel 3, s. 72

Danske Lov

Christian d. 5.'s Danske Lov er en præstation (se s. 14), fordi den formår at føje de gamle landskabslove sammen til én lov. Men som skolelov er den ikke meget beventd – i hvert fald ikke for landdistrikternes vedkommende.

Titelsiden til Danske Lov fra 1683. (Det kongelige Bibliotek)

I kapitel 15, 2 står der dog:

Dægnene paa Landsbyen skulle foruden den Undervisning, som skeer om Søndagen, ogsaa eengang om Ugen undervise Ungdommen i Børnelærdommen, saa at udj hver Uge udj Sognet det heele Sogns Ungdom eengang bliver af Dæggen undervist, og paa det sligt dis bekvemmeligere skee kand, skal Ungdommen af Torper og smaa Byer forføje sig til den stad, som Dæggen dem henstævner med Præstens Villie og Raad.

Her har vi lovgrundlaget for Hallings forskellige 'aftaler' med skiftende sognepræster om tidspunkter for degnelæsningen (se s. 17–19). Den udvidede degnelæsning, som lagde yderligere arbejde på degnen, havde været en forståelig anledning til at indføre skoleholderbegrebet i lovgivningen, men dertil var tiden åbenbart ikke moden.

I kapitel 15, 12 indskærpes det, at

Der skal ingen Substituter [for degnene] være paa Landsbyerne, uden de, som de boesiddende Dægne for deris Alderdoms, Svagheds, eller anden lovlig Aarsags, Skyld med Præstens og Provstens Samtykke tage for dem selv, og selv lønne.

Ikke desto mindre er det på denne tid, vi møder de første navngivne skoleholdere i Tårnby Sogn.

Københavns galge. Et træsnit fra en skillingsvise om gruelige forbrydere fra 1727. Der hænger 9 galgenfugle på tværstangen og bødlens medhjælper, rakkeren, er i færd med at piske en skøge, der endda også skal brændemærkes. Fra store europæiske byer kender man beskrivelser af todelte galger, hvor forbryderne blev hængt i to etager. De værste hang øverst. (Privateje)

Skolehold i Tårnby sogn (op til 1735)

Det er svært at finde noget videre om skoleholderne, selvom de i løbet af århundredet bliver en almindelig foreteelse som en nødvendig aflastning for de overbebyrdede degne.

Det har tidligt – også mange år før Hallings indberetning – været almindeligt, at man rundt i byerne havde sine egne skoleholdere, som oftest gik på nådsensbrød hos gårdmændene, det såkaldte ‘*mensa ambulatorie*’, omløbende bord³⁶. En del af disse ofte ustudererede folk lavede aftaler med bymændene om deres usle aflønning.

Efterhånden som man i de enkelte landsbyer fik sit eget skolehus, er skoleholderen blevet en fast bestanddel i landsbybilledet.

Nicolaisen skriver i Amagers Historie:

SKOLEMESTEREN eller skoleholderen var degnens underordnede og stod socialt langt under ham. Han var usselt lønnet og afhængig af byens beboere, der skulle både føde og klæde ham. I reglen var det en afskediget underofficer eller en mislykket student, ofte en udlænding, som havde lidt kundskaber og talegaver. Det ses i 1729, at en mand fra Norge, der var brudt ud af fængslet i Christiania, var bleven skoleholder på Amager. Her stjal han ved en ildebrand, og da kosterne blev fundet hos ham, dømtes han til galgen.

Den stærkt lokalhistorisk interesserede kommandørkaptajn Kiær fra Dragør lavede i 1940'erne og 50'erne 'Kommandørkaptajn H.F. Kiærs samlinger til Tårnby Sogns historie på Amager'³⁷, som er udpluk fra de tidligste kirkebøger. Heri finder vi en del skoleholdernavne.

36 Dansk kulturhistorisk Opslagsværk, s. 592

37 Kopi på Lokalhistorisk Samling

Fra Tårnby nævnes:

Morten Jensen Mørk, skoleholder, f. 1671, d. 20/4 1708.

Peder Ibsen, skolemester, bliver gift med Maren Christophersdatter, og de får i 1716 datteren Kirsten.

Niels (Christensen) Lund, skoleholder, f. 1708, d. 13/2 1766. (Se endvidere s.147)

I øvrigt nævnes som skolemester i Tårnby Jens Echt (1699)³⁸.

I Sundbyerne må der allerede i 1623 have fundet undervisning sted ud over, hvad degnelæsningen bød; thi for dette år nævnes i Amager Birks tingbog „schollemesteren, som her på landet læser for børnene“. Han hed Peder Thillofsen. Han er anklaget i en voldsag, hvor han angiveligt har været i slagsmål med en bonde og endog har trukket sit værge. Tingbogen siger ikke noget om, hvilken dom han eventuelt fik³⁹. Thillofsen synes ikke i udvikling at have hævet sig over bøndernes lave standpunkt ...⁴⁰

Chr. Nicolaisen, der i en årrække var redaktør på Amagerbladet, skrev i 1924 heri om ‘Vor Folkeskole – Dens oprindelse og Udvikling’. Bl.a. skriver han:

Den første Pogeskole, der saavidt vides fandtes i de danske Byer på Amager, oprettedes i Sundbyvester. Her finder vi 1638 nævnt Jonas Christoffersen som lærer og derefter 1677 Jørgen Jensen eller Jørgen Skolemester, i 1692 Jens Hansen, i 1730 Jacob Jensen og i 1742 Knud Riiber.

Også Jonas Christoffersen optræder i tingbogen. Han er anklaget for at have skrevet et falsk pas for en karl, men sagen standses ved en kongelig forordning, og der falder ingen dom⁴¹.

I matriklen fra 1688 omtales skolemester Jørgen Jensen ganske vist som „nylig ansat“. Samme Jørgen Jensen skolemester nævnes i kirkebogen 1678 (barn døbt), 79 (barn døbt), 80 (barn døbt) og 1677 (barn begravet) og 82 (barn begravet). En hård skæbne for skolemesterfamilien.

38 Nicolaisen: ‘Amagers Historie’ III, s. 237

39 Henrik Petersen: ‘Skoleforhold på Amager indtil 1814’

40 Henrik Petersen: ‘Skoleforhold i Brønshøj, Sundbyerne og Valby’ i Historiske Meddelelser om København 1913–15

41 Se note 39

Tårnby, sognets kirkeby og rettens sæde, havde omkring 1700: 13 gårde (6 på 5, 4 på 7½ og 3 på 10 tdr. hartkorn) og ca. 40 huse, heraf halvdelen uden jord. Til byen hørte ca. 900 tdr. land eller 48 ottinger jord med ca 101 tdr. hk. foruden ladegårdsmarken, som dreves af hollænderne. Gårdrækken lå langs vestsiden af kirkevejen, der førte fra Skelgårde til Sundbyvester. Byens indbyggerantal var omkring 1700 ca. 60 familier. De fleste gårde var delte mellem flere familier i halve og kvarte parter, så der fandtes 22 gårdmænd. (Nicolaisen: Amagers Historie III, s. 167)

Kirkebogen fortæller også, at Matthias Børgessen, skolemester (ligeledes Sundbyvester) får døbt sit barn, Peder, d. 15/9 1678.

I Amagers Historie skriver Nicolaisen:

1718 ses, at sundbyerne havde deres eget skolehus i Sundbyøster, som beboerne svarede afgift til. De svarede senere også deres degnetrave, 13 mark af hver otting jord, ikke til degneembedet i Taarnby, men til deres egen skole eller skoleholder for at undervise i de to byers fællesskole. Skolehuset blev 1728 fornyet eller ombygget på begge byers bekostning, og der blev ansat en skolemester, som hed Rosenkilde ...⁴²

42 Nicolaisen: Amagers Historie III, s.165–66

Amagerhistorikeren Chr. Nicolaisen (1857–1944) i Amagerdragt omkr. 1930. Nicolaisen var postekspeditør og telegrafbestyrer i Dragør. Fra 1888 var han medudgiver af Amager Bladet og redaktør fra 1905. Udgav i 1907–15 'Amagers Historie', hvorfra der er hentet mange citater til denne bog. (Tårnby lokalhistoriske Samling)

Sundbyøster havde omkring 1700: 14 gårde og 20 huse med 48 ottinger jord, 120 tdr. hartk. De fleste gårde var (1718) på omkring 10 tdr. hartk.; nogle på godt 5 og 7 tdr. Gårdrækken lå langs den nordre side af Øresundsvej med numre fra vest til øst.

(Nicolaisen: Amagers Historie III, s. 157)

Sundbyvester havde omkring år 1700: 13 gårde og 37 huse med 48 ottinger jord, 86 tdr. hartkorn. Gårdene, der havde numre fra venstre til højre, lå i en tæt sammenbygget række langs den nordre side af Kirkevejen.

(Nicolaisen: Amagers Historie III, s. 152)

Kastrup bestod omkring 1700 af 11 gårde og 12 'halve' huse. De fleste gårde var på godt 7 tdr. hartk., en var på ca. 10 tdr. og en på ca. 12 tdr. I alt havde byen 530 tdr. land med 32 ottinger jord, 78 tdr. hartkorn. Gårdene lå i en tæt række på østlige side af vejen fra Sundbyøster, der førte videre over Maglebylille til Dragør. (Gårdnumrene begyndte fra den nordre ende, ved Skottegårdsvej der førte til fælleden og stranden). Beboelsen var 1718: 18 gårdmands- og 13 husmandsfamilier ... (Nicolaisen: Amagers Historie III, s. 173–174)

Maglebylille var i ældre tid den største by på Amager næst efter Store Magleby (altså den største i Tårnby sogn). Den havde omkring 1700: 18 gårde og 10 'halve' huse på et areal af ca. 960 tdr. land med 48 ottinger jord, 141 tdr. hartkorn. (Omtrent halvdelen af gårdene var halve gårde under 6 tdr. hartk.; 5 havde ca. 9 tdr. og 4 henved 12 tdr. Gårdrækken lå hovedsagelig på sydsiden og vestsiden af vejen til Kastrup. Beboelsen var i 1718 ca. 30 familier. 1802 havde byen kun 15 gårde og 10 huse med jordbrug. ... (Nicolaisen: Amagers Historie III, s. 179)

1680 finder vi i Kastrup K. Riiber som skoleholder, måske også for Maglebylille, skriver Nicolajsen⁴³ og fortsætter:

Skolen i Maglebylille blev til under trangere kår, end der fandtes i Kastrup. Her var også en omvandrende lærer, men det synes, at bønderne har haft dårlig råd til at lønne ham og måtte stadig skifte.

Disse lærere har vi ikke navne på. Kun et enkelt dukker op ved en tilfældighed. Under begravelser skriver sognepræsten i kirkebogen for 1677: „30. marts Ane ... Jacob Skolemesters aff Maglebylille.“

Fra Tømmerup omtaler kommandørkaptajn Kiær:

Claus Jensen, skolemester, boede i 1684 i Sundbyvester, gift 27/4 1677 med Bodil Nielsdatter, datter af Niels Pedersen (gårdmand i Tømmerup, død 29/9 1678). De havde 2 børn, Niels, f. 1679 og Frants, f. 1682.

Claus Jensen figurerer dog allerede i 1677 i kirkebogen som skolemester i Tømmerup.

Videre nævner Kiær:

Giert skolemester ..., hvis barn, Ellen blev født 29/3 1691.

Poul Jensen, skolemester, gift med Inger ..., som døde 1688. Deres søn, Jens, fødtes 11/11 1677.

Ullerup lader til at være den første landsby i den nuværende Tårnby Kommune, der fik egen skolebygning. Det fremgår af Hallings indberetning.

H.F. Kiær nævner her

Wolf Nielsen, skrædder og skoleholder, født ca. 1680, død 20/10 1711, gift 22/4 1708 med Inger Nielsdatter, født cirka 1671, død d. 1/10 1711. De havde sønnen Niels, født 11/12 1708. Han lader til at have overlevet pestens hærgen i 1711.

Kiærs øvrige oplysninger om skoleholdere i Ullerup svarer til Hallings.

Som det ses, er det ikke meget vi ved om de tidligste skoleholdere, blot nogle navne og enkelte familiesammenhænge. Men der er ingen tvivl om, at de har virket og holdt skole og for en ussel løn

og under elendige vilkår taget deres del af slæbet med de uvillige børn og forældre og derved aflastet degnene, som vi nu vender tilbage til og fortsætter gennemgangen af på baggrund af den foran omtalte „Beskrivelse over Amagerland ...“.

Tømmerup var omkring 1700 en by på 14 gårde, 12 hele og 4 halve huse med ca. 940 tdr. land (indbefattet overdrevet) med 36 ottinger jord og 89½ td. hartkorn ... Beboelsen var omkring 1700 ca. 30 familier, antagelig ca. 180 indbyggere ... (Nicolaisen: Amagers Historie III, s. 181)

Ullerup havde omkring 1700 6 gårde og 10 'hele' huse ... Beboelsen i Ullerup var 1718 ca. 20 familier. (Nicolaisen: Amagers Historie III, s. 185)

Skolemesteren med riset under armen. Han var lektiehører og hed Hans Nicolai Arendahl. Tegneren er ukendt, men akvarellen er udført omkring 1770. (Museet Den gamle By i Århus)

Harernes klagemål

Morten Lauritzøn Widsted, var Collega i Kiøbenhavns Latinske Schole, kaldet 1694 død 1703 d. 22de Decembr. Hand skrev et temmelig got Dansk Vers, hvilket adskillige Liigsten og andre Inscriptioner i Kirken udviiser; er og Autor til det lidet pøetiske Skrifft, som ofte til Trykken er oplagt, kaldet Harernes Klagemaal paa Amager⁴⁴.

Vi ved endvidere om Widsted, at han var født 1660, søn af provsten i Nakskov. Faderen blev afsat i 1666, og familien flyttede derefter til Køge, hvor faderen døde i 1674. Morten L. Widsted blev student i København 1686 og degn i 1694.

Morten L. Widsted kommer altså fra et præstehjem og må have gode forudsætninger for at blive en duelig degn for menigheden i Tårnby, og som forfatter til „Harernes Klagemaal“, der på satirisk vis beder den enevældige monark om hjælp i et yderst alvorligt anliggende, har han levet op til forventningerne.

Datidens litterære udfoldelser var sparsomme. Alene derfor er der grund til at opholde sig ved Widsteds digt.

Den umiddelbare anledning til digtet synes at være, at harejagten på Amager i slutningen af 1600-tallet var truet af en tiltagende bestand af ravne, som tog harernes unger. Widsted skriver så et langt klagedigt til majestæten om faren for harernes udryddelse. Klagen er lagt i munden på en ung hare, der beklager sig til sin far over den fortræd, de udsættes for af ravnene, „den helveds fugl og ravn“, som tog hans lillebror, der legede så fredeligt i engen. Faderen lover at føre klagen til hoffet.

Den unge hare bliver så opstemt over faderens tilsagn, at han beroliger de andre harer med følgende vision:

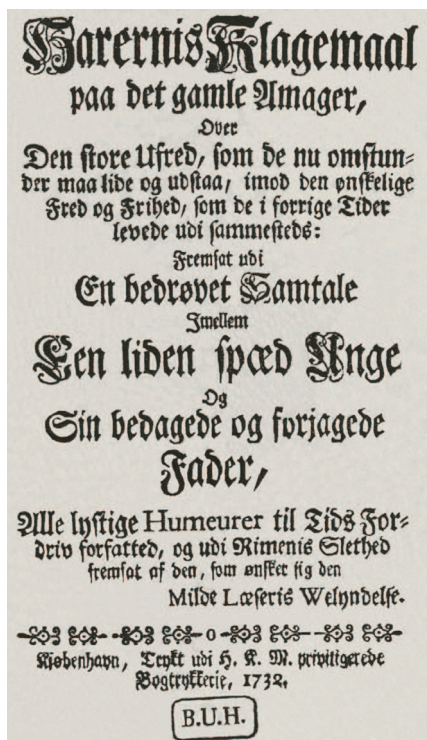
*Som os velsmagende og stort afholdene Harer
Nøjagtigt var beviist, at Ravnene dem ej sparer,
Paa deres Føde-Sted og Arve-Eje-Land,
Men hand forjager dem, ja! doder hvor hand kand.
Da, hvor sligt Morderi og underfundig Trækker,
Er hand hermed tildømt: At hvis han sig ej strækker*

*Paa Flugten der fra Lands, og det med største Hast,
 Hand aarlig U-fred da skal være underkast.
 Hermed skal Skytterne med deres raske Hunde
 samt Bøsse, Lodd og Krud, det meste, som de kunde,
 Tilbørligere see til, tre Gange aarlig Aar,
 Og da formodes vist de Ravne undergaaer.*

Digtet lader virkelig til at have haft sin virkning. Ifølge Nicolaisen udstedtes der en befaling til de kongelige skytter om at udrydde ravnene ved tre gange om året at holde jagt på dem.

„HARERNES KLAGEMAAL paa det gamle Amager“ tager sig ud som et humoristisk digt til majestæten, men er muligvis i virkeligheden en slet skjult klage over den tiltagende ødelæggende skatteudskrivning, som på denne tid hærger øen og truer de i forvejen hårdt trængte bønder.

Morten Lauritzøn Widsted døde som nævnt i 1703, og dermed møder vi igen Jochum Halling, den lærde amagerdegn, som indtog en væsentlig rolle i kapitel 1.

Forside til en af flere udgaver af 'Harernes klagemål'.

Den ældre Halling

Om Jochum Halling har forfatteren af „Beskrivelsen ...“ fra ca. 1750 væsentlig mere at berette end om nogen af de foregående:

Jochum Halling, kaldet 1704 d. 23 januar døde 1737 d. 28 Decembr. hand er fødd i Horsens i Jylland Aar 1668 d. 8 de Sept: Hands Fader Raadmand Michel Halling, Hands Moder Maren Filderop; Dimitteret derfra Scholen (i Horsens) af Mag:Krag 1688 og efter at hand hafde Hustineret (Sustineret?) sine Studia Academica, præreptorerede hos Hr. Justitz=Raad Prof: Holker Jacobæus i 11 ganske Aar; Dimitterede adskillige brave Mænd til Academiet. Endelig blev hand aflagt med dette Degne=Kald; hvad tanker hand ellers herom har haftt, sees af hands Diario, hvori hand har skrevet, efterat hand hafde accepteret Professorernes Vocation hertil: Captus habeo, hæreo! Deus me ducat et ec ducat xo⁴⁵. Ikke desmindre continuerede hand med sine studeringer, og var en meget flittig og laborieus Mand, som i sin Tiid var beekjendt af de fleste lærde i Danmark, hvorom bær Vidnesbyrd de adskillige Breve, som efter hands Død fandtes ham tilskreven, hvor Hr. Etatz=Raad Rostgaard siges at have confereret ham Orthografien, ja at skulle have overdraget ham noget at udarbejde til hands store Danske Lexicon. Hr Etatz=Raad Gram i Philologien, og Hr. Etatz=Raad Buchwaldt i Botaniqven, foruden Mængde af adskillige Latinske Epistler, hvor Hand om diverse ting er confereret. Hand har og arbejdet for sig selv og efterladt sig mange smukke Manuscripta, som nu til dels ere i fremmede Hænder.

Hand efterlod sig 3 Sønner, som vare Hr. Magnus Halling, fordum Sogne=Præst for Haarslev og Tingjellinge Menigheder i Wester=Flachebjerg=Herred idi Sjælland; Michel Halling, som succederede ham i Degne=Embedet, og Holger Halling, residerende Capellan i Helsingør.

Det ligger ligesom i luften, at Halling – med den baggrund og begavelse, han havde – burde have drevet det til mere end et sølle degnekald på Amager.

⁴⁵ Må betyde noget i retning af: Jeg besidder fatteevne, som skal bruges. Gud leder mig – og andre!

Læser man Chr. Bruuns artikel om Jochum Halling i ‘Danske Samlinger for Historie, Topografi, Personal- og Literaturhistorie I. række, II, bliver fornemmelsen bekræftet.

Til trods for at Halling fra sine studieår og mange års virke som privatlærer hos justitsråd Jacobæus havde de bedste forbindelser i akademiske kredse, blev alle hans ansøgninger om stillinger – præstekald og rektorater – afslået. Så fortsatte han sine studier i udlandet, først i Tyskland, siden i Sverige, hvor han i Lund blev lovet det først ledige professorat. Men da professorerne i København hørte det, tilbød de ham degnestillingen i Tårnby, som netop var blevet ledig efter Morten Widsted, og lovede ham samtidig at „have ham i hukommelse“, hvilket må betyde, at han skulle have den første ledige stilling på Københavns universitet.

Bruun skriver: *Han stoed i Tvivlsmaal, om at tage et vist Degne Kald for det uvisse Professorat, som en merkelig metamorphosis (= forvandling); dog bevægede Kjærlighed til Fæderne Landet, og Patronernes gode Løvter ham til at imodtage Tilbuddet. Da Hand først paa Aaret 1704 reyste til Danmark og tiltraadde efter foregaaende Bispe Examen sit Embede; hvor han blev, som en bekjendt gl. Academicus, af Sogne Præsten Professor Fleischer, med en slags distinction antagen og indsatt: Og Meenigheden fandt Behag i Hands reene og vellydende Stemme, da hand forstoed vocal-musiqven ex fundamento.*

Siden forestoed Hand sit Embede, med Alvorlighed, Fliid og Troeskab.

The image shows a handwritten receipt in cursive script. The text is written on a piece of paper with some staining. The main body of the text reads: 'Til Tårnbye Linder Bøig Jørgen, jeg ankommet til paa Linds tie Altar, som nævnt i den gamle bogen, og vedkomme gjort op til 16de Lind; som vilke som søges for Indbetaling for hans Valde Højærværdighed Hr. Profes. for Hans Steenbuch, Linds gjenlig Patron, som gjør Gæde indfor Sabath ved sinne Allistes Sammenjning for min Gjenlig Patron'. Below this, there is a date and location: 'Tårnbye paa Amager d: 20 Juli - 1732.'. At the bottom right, there is a signature 'Jochum Halling' with a circular seal or stamp below it.

Original kvittering fra J. Hallings hånd for lys til alteret modtaget 20. juli 1732. (Landsarkivet)

Om hans virke som lærer, der jo er vigtigt i denne forbindelse, skriver Bruun:

Hands Læremaade var grundig og behagelig, intet superfluum eller unødvendig Tiids Spilde, alting ex fundamento, Hand søgte Kjernen og bortkastede Skallerne.

Bruun fortsætter:

Hands Læve Regler vare opbyggelige, altid grundede paa den gjørlige Christendoms Muelighed, og deri foregik han selv med et godt Eksempel: Saa at Hands Discipler forfremmedes i Kundskab og voxte i Kraft.

Også om Hallings undervisningsmetoder har Bruun noget at berette:

Hand tilloed Dem Frihed, men saadan, som altid var forbunden med et slags nyttig Arbeyde: Om Foraaret diverterede Hand med Træers forplantelse – Kjende-Tegn – og Røgt. Om Sommeren ved at botanicere, og gaae herbatim i Enge og paa Marken. Om Vinteren ved Vocal-Musiqven, Landkort, og adskillige Billeder og Tegninger at eftermale; hvilket af Hands Børn blev anseet som den allerstørste Fornøjelse, naar de hertil kunde faa Tilladelse; Da det Latinske Sprog imidlertid blev brugt; og naar nogen Vildelse indløb, blev den corriigeret med en Ærbar Miine, ved at igjentage det Vildfarende Ord og sætte det i sin rette orden, hvilket gjorde større Virkning, end Straffen kunde udrette.

Saa at Hand var meget frygtet, men meere elsket af sine Børn, som bestandig glædede, og aldrig gjorde Ham imod med Forsætt.

Måske svarer Bruuns beskrivelse ikke helt overens med Hallings egne 'beklagelser' i 'Indberetningen' (se s. 15–19), men ikke desto mindre er der noget at leve op til også for nutidens lærere!

Chr. Bruun fortæller om en hændelse skærtorsdag 1734, hvor sognepræsten, professor Wandall, pludselig under gudstjenesten får et ildebefindende og ryster, så han ikke kan gennemføre altergangen.

Halling træder straks til, og mens professoren holder kalken i hånden og siger de rigtige nadverord, går Halling uden for alterskranken og fører kalken fra altergæst til altergæst.

En eller anden angav Halling for at have „administreret sakramenterne“⁴⁶, men da han forklarede biskoppen⁴⁷, som jo i øvrigt havde tiltro til ham, hvordan det var gået til, sagde denne: „Jeg priser Gjerningen, og Holder den i alle Maader undskyldelig.“

Hertil føjer Nicolaisen i 'Amagers Historie III' følgende om den ældre Halling:

Han ledede Undervisningen med overordentlig Flid, saa Ungdommen i Taarnby stod særlig højt i Oplysning. Selv var han Student og læste paa egen Haand de døde Sprog, da han nærede Haab om at opnaa et Professorat ved Universitetet.

Med sin første Hustru, Birgitte Altevelt, som døde af Pesten 1711, havde han en Søn, Magnus, der blev præst. Med sin anden Hustru, Margrethe Lisbeth With, havde han to Sønner og en Datter. Den ældste Søn, Michael, blev hans efterfølger som Degn, den anden, Holger, blev, efter at have været Kapellan i Helsingør, 1751 Præst i Ballerup. Datteren levede ugift i Taarnby endnu omkring 1800.

Han døde 1737, samme Aar som hans anden Hustru, 69 Aar gl. og efterlod en betydelig literær Produktion, hvoraf flere betydelige Værker skrevne paa Latin.

Der hersker usikkerhed om, hvornår den lærde degn opgav sit embede. Nogle steder siges 1733, andre 1737, hvor han døde. Sandsynligheden taler for, at sønnen Michael fungerede som hjælpedegn fra 33 og overtog kaldet fuldt og helt i 1737.

I hvert fald står det fast, at Michael Halling efterfulgte sin far i degnekaldet, og det blev i hans tid som degn, at den store skoleforordning (se de næste sider) trådte i kraft og nærmest i samme ånddrag blev trukket tilbage igen efter omfattende protester fra godsejerne, protester, som selv ikke en enevældig monark kunne sidde overhørig.

46 Forrettet altergangen, uddelt oblater og vin

47 Chr. Worm, Sjællands biskop 1711–37

KAPITEL 3 :
DEN STORE
SKOLEFORORDNING

Kirkens datter

Peder Hersleb (1689–1757): dansk biskop. 1725 hofpræst, 1730 biskop i Kristiania, (hvor han var med til at fremkalde en åndelig bevægelse); 1737 Sjællands biskop. Samlede som prædikant store skarer og udgav flere prædikensamlinger og en bønnebog; var med til at oprette de såkaldte rytterskoler og indføre dansk som undervisningssprog i de lærde skoler. (Lademanns Leksikon)

For gamle Halling blev indberetningen om skoleforholdene i Tårnby Sogn i 1735, som er udførligt behandlet i første kapitel, vel en af de sidste større skriftlige opgaver, han nåede. Sammen med høringssvarene fra resten af landet kom den til at danne en del af grundlaget for konfirmationens indførelse (se s. 21) og udstedelsen af de to store forordninger om henholdsvis købstadskolen og landsbyskolen, hvoraf vi kun skal beskæftige os med den sidstnævnte.

Hvad var det for en forordning, som præsten i Taarnby Sogn, professor, magister og konsistorialassessor Hans Wandal⁴⁸, der flere gange omtales af Halling, i lighed med sine kolleger i de øvrige landsogne blev sat til at læse op fra prædikestolen i januar 1739⁴⁹.

Som det tidligere var tilfældet ved udarbejdelsen af kirkeordnansen i 1537–39 (se s. 29), der rummede de første lovliggende paragraffer om skole i Danmark, og hvor Peder Palladius (se s. 31) spillede en afgørende rolle ved udformningen, var kirkens folk også stærkt involveret i udarbejdelsen af skoleforordningen af 1739. En af dem var Sjællands biskop, Peder Hersleb, tidligere hofpræst og den unge kronprins Christians rejsefælle i 1728⁵⁰.

Christian d. 6.'s skoleplaner var lige så beundringsværdige som hans fars, Frederik d. 4.'s, der resulterede i oprettelsen af de mange rytterskoler, og som Holberg mente overstrålede Kyros' dåd og Cæsars bedrifter.

48 Hans Wandal var præst i Tårnby 1726–57

49 Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie 9, s. 185

50 Cedergreen Bech: Politikens Danmarkshistorie 9, s. 238ff. og Hagerups illustrerede konversationsleksikon

Christian d. 6. (1699–1746) var konge af Danmark og Norge 1730–46. Søgte at hævde enevoldsmagten og byggede bl.a. Christiansborg. Regerede under en trykkende landbrugskrise, misvækst og kvægepest. Landmilitsen ophævedes 1730, men genindførtes med stavnsbånd 1733; importforbud for korn gennemførtes 1735; statsstøtte til handel og industri, men med ringe virkning. Mod denne forarmelse søgte han religionens trøst på pietistisk vis.
(Lademanns Leksikon)

Posthumt portræt af Christian d. 6. Portrættet er udført i litografi ca. 1845 af litografen Emilius Ditlev Bærentzen (1799–1868) til portrætmappen 'Dansk Pantheon'. (Privateje)

Ganske vist ophøjes undervisning og uddannelse og erhvervelse af almene kundskaber endnu ikke til at være et mål i sig selv. Det er stadig børn og unges kendskab til den kristelige troslære og ønsket om at holde befolkningen på troens rette vej, der er det afgørende og selve begrundelsen for at lære noget.

Skolen er fortsat – og mange år frem – kirkens datter.

Skoleforordningen

Allerede 3 år efter konfirmationsforordningen (se s. 21 ff.) underskrev kongen den første gennemgribende reform af det danske skolevæsen i form af en kongelig forordning om

Skolerne på Landet i Danmark, og hvad Degnene og Skoleholderne derfor maa nyde.

Vi Christian den Sjette Gøre vitterligt, at som Forfarenheden viser, hvilken usigelig Skade Kirken og Landet derved tilvoxer, at Ungdommen, helst af den gemene Almue, hidtil ei overalt har haft leilighed nok, saaledes som ske burde, at oplæres i sin Kristendoms Grund, samt i Læsen, Skriven og Regnen, og derover tildels i saadan ynkelig Uvidenhed er opvoxen, at de hverken i det aandelige eller legemlige vide rettelig at følge og befordre deres eget Bedste; saa have Vi anset det for en af de største Velgierninger for Vore kjære og tro Undersaatter, og for en uforbigængelig Nødvendighed for Landet, efter Vores Høist-Saligste Hr. Faders høilovlig Ihukommelse Hans Exempel,

at lade danske Skoler overalt i Vort Rige Danmark paa en bestandig Fod saaledes indrette, at alle og enhver, endog de fattigste Børn, overalt paa Landet kunne tilstrækkeligen undervises om Troens Grund, samt Salighedens Vei, Orden og Midler, efter Guds Ord og den evangeliske Kirkes sande, i Børnelærdommen korteligen forfattede Lære, saa og i at læse, skrive og regne, som saadanne Videnskaber, der ere alle og enhver, af hvad Stand og Vilkaar de end maatte være, nyttige og fornødne, og til den Ende allernaadigst at anbefale vore Stiftamtmand og Bisper, overalt i Vores Rige Danmark, saadanne Skolers indrettelse, hvor de behøves, og det ei er ganske ugjærligt, saasnart muligt paa følgende maade at besørge:

1. Ville Vi allernaadigst, at alle Degne i Vores Rige Danmark skulle efterdags istedenfor den i Lovens 2-15-2⁵¹ foreskrevne ugentlige Underretning i Børnelærdommen være pligtige efter Bispens Anordning og Præstens Anvisning, under deres Embedes Fortabelse, Sommer og Vinter at holde ordentlig dansk Skole, og at undervise Ungdommen flittig i deres Kristendom, Læsen, Skriven og Regnen, og ellers i alle Maader

at forholde sig efter den Instruktion, som Skoleholderne i Almindelighed allernådigst bliver foreskreven.

Om kravene til degnene hedder det videre i

3. Og paa det Degnenes Skoler i Fremtiden vel kunde vorde forsynede, befale Vi hermed allernaadigst og ville alvorligen, at ingen efterdags maa nyde enten Patronens Kaldsbrev eller Bispens Kollats til noget Degnekald, som ikke tilforn har tjent enten ved latinske eller danske Skoler som Hører eller Skoleholder, og derved bevist sig at have de Kvaliteter og Videnskaber, som til en god Skoleholder udkræves og siden opregnes. Og i hvorvel Vi allernaadigst gjerne se, at Degnekaldene efter Lovens 2-15-1⁵² med skikkelige og dertil duelige Studenter forsynes, og derfor hermed alvorligen befale, at samme alle Ustuderede, der ellers kunde ligesaa vel have de til Degneembedet fornødne Videnskaber og ligesaa gode Testimonia⁵³, skulle foredrages, saa bør dog Menigheden og Kirken ei bebyrdes med nogen uduelig eller til Skolehold utjenlig Degn, derfor at han er bleven Student, men ville hermed allernaadigst, at gudfrygtige, bekvemme og vel øvede, men ustuderede Personer maa og skulle foredrages saadanne Studerede, som ingen gode og tilstrækkelige testimonia vita fremvise og ikke til opbyggelig Skolehold befindes at være lige saa bekvemme; men om nogen skikkelig Student tre Aar vel har forrettet Skoleholderembede, saa han derfor kan fremvise gode Skudsmaal, saa skal han siden frem for alle andre til Degnekald befordres, om han det forlanger.

Om degnenes lønvilkår står der i forordningens paragraf

6. Paa det og Degnene for dette deres Arbeide ved Skolehold, som dog er deres Embede mest anstændig, og mange af dem allerede frivilligen og uden sær Tillæg sig have paataget, kunde nyde noget vist aarlig og altsaa have de fornødne Levemidler, helst paa de Steder, hvor deres Indkomster hidindtil have været ringe, eller med Pensioner til de latinske Skoler i Kjøbstæderne ere bebyrdede, saa ville Vi hermed allernaadigst, at til enhver Degn aarligen af den almindelige Skolekasse skal betales 6 Rigsdaler i tvende Terminer, hver Gang 3 Rigsdaler, og i det øvrige, at alle Degne fra denne Vores allernaadigste Forordnings Dato

52 Samme

53 Vidnesbyrd

af nyde deres Indkomster, helst Degnetraven, saaledes som Lovens 2-15-10⁵⁴ foreskriver, saa de enten i Skjæppe eller i Neg faa en Trediepart imod Præsten, hvor de det hidtil ei nydt have, der skal hvert Steds Amtmand dem uden Proces og Vidtløftighed dertil efterdags forhjælpe og Proprietarien være pligtig at svare for sin Bonde, saafremt han efter Degnens Besværing ikke tilholder ham at betale Degnetraven i rette Tid efter Loven. Saa skulle og Bønderne i Degneskolens Distrikt være pligtige at levere Degnen, til Skolens fornødenhed, 20 til 25 Bønderlæs Tørv eller Brænde i Proportion, samt paa de Steder, hvor ingen Græs eller Avling til Degneboligen er lagt, give ham Græsning og Foder til tvende Køer eller, om han ei holder Skole for hele Sognet, for en Ko og et Par Faar, alt paa den Maade, som om Skoleholdere bliver anordnet.

Men hvor skulle pengene til det stærkt forøgede skolevæsen så komme fra? Også det fremgår af Forordningen. I stykke 33 hedder det:

Og som Vi allernaadigst have overvejet, at de penge, som hidtil aarlig ved alle Kirker i Kjøbstæderne og paa Landet til Lys på Alteret som et i sig selv uskyldigt og velment, men dog ufornuddent Brug ere anvendte, med større Nytte til Ungdommens bedre Undervisning, som et for Gud takkeligere og for Kirken og Landet højst nødvendigt Værk, kunde anvendes, og Vore kjære Undersaatter derved i de til Skolevæsenet fornødne aarlige Udgifter lettes, saa ville Vi, at disse Penge efterdags til den fattige Ungdoms Skolegang skulle destineres og paa Landet til Skolekassen saaledes henlægges, at der aarlig ligesaa meget dertil betales, som hidtil til Kirkelys er udgiven; ...

Først i en af Forordningens sidste artikler kommer bestemmelserne om børnenes undervisningsforpligtelser:

37. Børnene bør saa længe undervises, indtil de i det mindste have lært færdig at læse i Bog og vide deres Kristendom, saaledes at Præsten skjønner, at de fra ordentlig Skolegang kan befries. Siden skulle de store Børn, som ei tjene, gaa hver Vinter mellem Rugsæden og Vaarsæden i Skole, indtil de til Konfirmation antages. Men de, som ei længere gaa i Skole, bør dog siden, saalænge de ere ugifte, og Præsten det eragter fornødent, møde ved de offentlige Katekisationer i Kirken og derfya ei udeblive ...

Forhindringer

På mange måder var det en fremadrettet skolelov, Christian d. 6. satte sit navn under. Den indførte undervisningspligt i hele landet for alle børn, selv de fattigste, fra 5-6 års alderen og pålagde sognene pligt til at sørge for de nødvendige skoler. Samtidig udvidede den i betragtelig grad degnens pligt til at forestå undervisningen, vel at mærke uden at degnens øvrige arbejdsområder blev reduceret.

Desværre kom der ikke så meget ud af de velmente planer, for det viste sig hurtigt, at de var for ambitiøse. Først og fremmest var der en håbløs mangel på kvalificerede lærere. Af referater fra forberedelserne til forordningen fremgår det, at kommissionen har kendt til disse vanskeligheder. Et af medlemmerne, Andreas Hoier, er citeret for, at nogle af de studenter, man hidtil havde haft som skoleholdere, havde været „dovne, liderlige, til alt godt uduelige personer, der mere forarger end opbygger“. De dårligste, mente han, ville passe „deres egen, kære drik, dobbel og liderlighed“ i stedet for skolen⁵⁵.

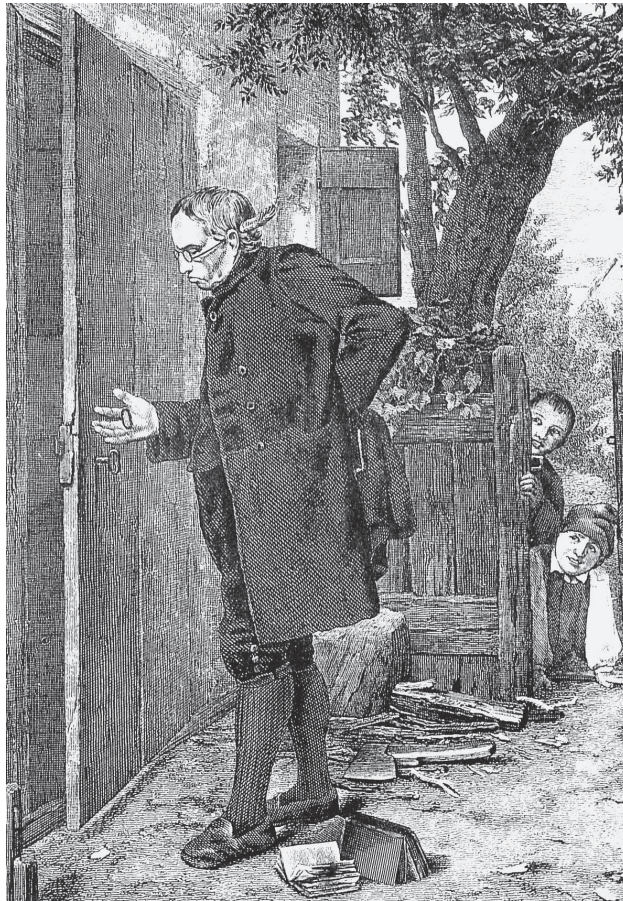

Allegorisk kobberstik fra 1740, der viser lærdommens to guddommelige repræsentanter, der „kalder“ den ærbødige degn eller skoleholder til arbejdet med de flinke elever, som pænt venter i baggrunden. (Privateje)

Peder Herslebs forgænger i bispeembedet⁵⁶ hævdede, at kun få studenter ville „*antage den tunge lejlighed at sidde i et bondehus, selv hugge deres brænde, selv holde hus. Husholderske at holde ville ej sømme sig; tjenere at holde forbyder sig selv. Overalt udfordres til dette værk ingen latin, ingen stor lærdom, men at personen skal være en god kristen, forstå sin catechismus, være tålmodig og vant til at handle med grove bønderbørn, at skikke sig i fattigdom*“.

Ikke desto mindre var man nødt til at bruge studenter som degne og skoleholdere. Man havde ikke noget valg, for der fandtes ikke tilstrækkelige alternativer. At skoleholderne var af meget vekslende beskaffenhed – også her på Amager – fremgår jo tydeligt af Hallings indberetning (se s. 15–19).

Degnen har problemer med døren til skolens toilet. Måske skyldes det de to drenge bag stakittet. Litografi ca. 1830.
(Privateje)

Det andet problem, man stødte på, var befolkningens manglende motivation. Der er ingen tvivl om, at den jævne bondestand har haft svært ved at anerkende skolegangen som noget betydningsfuldt, der skulle prioriteres frem for de vigtige gøremål derhjemme. Ofte er undervisningen kun kommet i stand i en stadig kamp med uoplyste forældre, der ikke gerne gav deres børn fri til den slags unødigt virksomhed.

Det må også for de fleste have været nærmest umuligt at begribe, at uddannelse var vejen frem. For hvad skulle det føre til andet end en ny bedreviden og besværlig afstand til sin egen stand, og hvad godt kunne der komme ud af det? Muligheden for at flytte nogle trin op på samfundsstigen var ikke til at få øje på, og var det så ikke bedst at blive, hvor man var, og fortsat leve i uvidenhed om lærdommens påståede velsignelser.

Dybest set var det mest sandsynligt, at undervisningen – hvor den overhovedet havde en effekt – ville give anledning til konflikter mellem forældre og børn, og hvem kunne have interesse i det, og så samtidig skulle betale for det?

At efterretningerne om skolens slette tilstand, den mangelfulde undervisning og de fleste degnes og skoleholderes manglende kvalifikationer var temmelig håndfaste og alt for ofte tydeliggjort, hjalp vel heller ikke med til at øge skoleinteressen.

Dertil kom så som den tredje og måske mest afgørende hindring for lovens praktiske gennemførelse, at regenten åbenbart havde overvurderet de lokale kræfters økonomiske formåen og villighed til at ofre noget på sagen og måske også deres interesse i at stå folkeviljen imod. Det var godsejerne og de største gårdejere, der skulle betale hovedparten, og det følte de ikke den store tilskyndelse til, og slet ikke under en tiltagende afsætningskrise for et i forvejen bestrængt landbrug.

Plakaten

Allerede året efter måtte kongen ved den såkaldte

Plakat og nærmere Anordning angaaende Skolerne på Landet i Danmark af 29. april 1740.

trække den ambitiøse skoleforordning tilbage.

Kongen erkendte, at loven havde været for byrdefuld under en trykkende landbrugskrise, og ophævede de mest krævende påbud og overlod det i det store og hele til godsejerne og de større lodsjere at afgøre, hvor stort behovet var og

... at fastsætte og imellem sig selv indbyrdes at ligne, hvad Skoleholderne for det øvrige, til deres nødtørftige Ophold, i Løn og Indkomst skal nyde, da Kongen formoder, at de behandle Skoleholderne saaledes, at disse ikke skal gjøre deres Arbeid sukkende ...

som det hedder i Plakaten.

Kongen undlader dog ikke at forsøge at tale til deres bedre jeg, for at holde reformerne i gang:

... Kongen formoder, at Ungdommens nøiagtige Underviisning i deres Saligheds Kundskab kan erholdes, uden saadan alt for stor Byrde for Jordegodsets Eiere, naar Proprietairerne, som best kiende deres Godses Leilighed og deres Tieneres Vilkaar og nærmest bør sørge for begges virkelige Beste, ikke alene med Øvrighedens Tykke selv forestaae, hvor og hvor mange Skoler paa hvert Gods behøves, men endog tillige selv baade bestemme og ligne de dertil udfordrede nødvendige Bekostninger; Da Kongen ingenlunde tvivler paa, at enhver Proprietair, efter den Frihed han faaer at indrette Skolerne, og hvori ham i alle Maader skal lempes, vil gjøre det saaledes, som Sagens Vigtighed og Fornødenhed det udkræver, og især at Rige og Formuende skal foregaae de andre deri med et got Eksempel og vise, at, som de nyde det legemlige af deres Tienere, de igien vil sørge for deres Aandelige.

Selv den enevældige konge formåede altså ikke at gennemføre sine planer under godsejernes massive modstand.

Ikke desto mindre satte forordningen af 1739 sine spor. Selvom det ikke blev det store spring fremad, som majestæten havde forestillet sig, kom der gang i skolebyggeriet. De ca. 600 skoler med egne skolehuse, som indberetningerne i 1735 havde berettet om, var i 1780'erne vokset til ca. 1700.

Skolehistorikeren Joakim Larsen mener derfor, at der allerede ved århundredets midte må have været ca. 1700 skoler på landet. Hans vurdering styrkes af, at der f.eks. på Lolland allerede i 1744 var oprettet flere skoler, end skolemyndighederne havde forudset i 1739⁵⁷.

Hverdag i en skolestue omkring 1740. De store og små elever sidder spredt i lokalet, og degnen overhører en af dem. Degnen har sit strafferedskab, ferlen, i hånden klar til brug. Ferlen var sammen med riset almindelig brugt i skolestuerne helt indtil midten af 1800-årene. En ferle var en langskaftet 'ske' skåret i træ. Den blev brugt til at smække børnene over fingrene med. Billedet er malet af en ukendt kunstner. (Privateje)

57 Citeret fra Ingrid Markussen: *Visdommens Lænker*, Landbohistorisk Selskab, 1988, s. 46

Lokale virkninger

Der er vel ikke sket de store ændringer i Tårnby Sogn i årene umiddelbart efter den forliste skolelov.

Kommunelærer Henrik Pedersen, der – som tidligere nævnt – i flere artikler har beskrevet Amagers skoleforhold i 1700-tallet, henviser til en opgørelse fra 1742 over „alle saavel kongelige og forhen funderede som nu efter kongelig allernaadigste Befaling af 23. Januar 1739 og 29. April 1740 nyoprettede Skoler i Sjællands Stift“. Ifølge den, er der stadig det samme antal skoler på Amager som i 1735⁵⁸.

Det konstateres, at

i Taarnby var endnu på denne tid Niels Lund – „ustuderet“ –, skoleholder med en løn af „18 Rdlr., 5 Tdr. Sød og liden Hjelp til Ildebrand“.

Det er ham, hvorom Halling i 1735 fortæller, at han „har gåed nogle år siden i Københavns Schole“.

Lund døde i 1766, men var forinden afløst af Jørgen Pedersen Steckmand.

Knud Riber – ustuderet – i Sundbyvester måtte se at slå sig igennem med „2 å 3 Skill. ugentlig for hvert barn og 14 Skpr. Byg“.

I artiklen 'Skoleforhold i Brønshøj, Sundbyerne og Valby' fra 1915 antyder Henrik Pedersen, at Riber er identisk med Knud Jensøn, hvorom Halling i 1735 fortæller, at 'ham skaffer Byen et Hus at være i med Hustru og Børn.'

Kirkebogen fortæller, at Knud Jensøn Riber var født ca. 1691 og døde 80 år gammel d. 16/5 1771.

I Sundbyøster var Lars Poulson – student; hans løn var „7 Skill. ugentlig, 18 Skpr. Byg og Hjelp til Ildebrand“.

Han har øjensynligt afløst Maths Jensøn, som nævnes hos Halling.

Niels Tisted i Kastrup – ustuderet – fik „10 Rdlr. og frie Kost“.

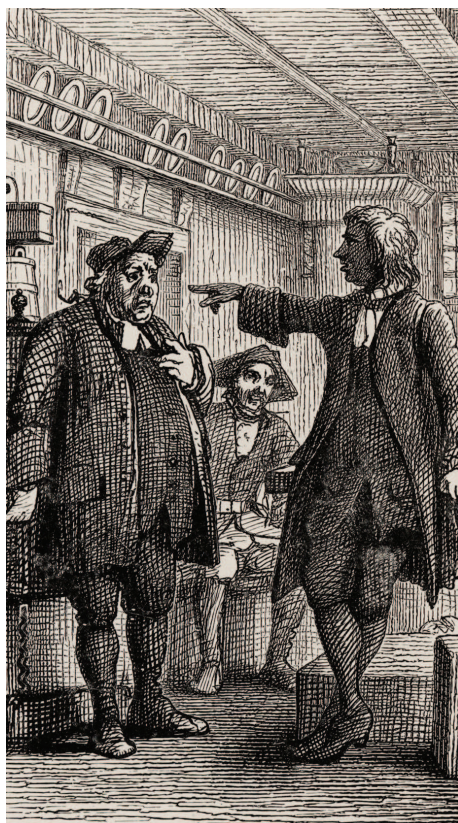
Ham skriver Halling temmelig meget om, bl.a. at han „er en ung Karl“, der „tillige leeger på Orgelværket i Kirken ...“

1779 nævnes Ti(d)sted for sidste gang. Da har han været skoleholder i Castrup i 55 år⁵⁹.

Hans Lint(e)ner i Maribolille [Maglebylille] – ustuderet – fik det samme.

Det må være ham, som indirekte omtales af Halling, da han fortæller, at den hidtidige skoleholder, Bernt Smertz tog „Afsked afvigte Paaske“ og tilføjer, at „nu til denne tid er ingen, førend Assessor Wandel faar opsøgt sig en bekvem Person dertil, og Byemændene bliver accorderet om hans Ophold i Vinter“.

Hans Lintener lader til at have været tilstrækkelig 'bekvem'. Ifølge Nicolaisen er han der indtil 1783, men det må være en misforståelse fra Nicolaisens side. Af kirkebogen fremgår det (Kiærsamlinger) at Lintener dør i 1781, og da er han formentlig for længst holdt op som skoleholder og afløst af Thomas Pedersen, som „tillige var Steenhugger“ i Maglebylille.

Per Degn gør en ynkelig figur. Han bliver sat til vægs *udi latinen* af Erasmus Montanus. De to figurer kender vi fra Ludvig Holbergs (1684–1754) komedie fra 1725 til teatret i Lille Grønnegade. Tegningen af de to er udført af maleren Vilhelm Marstrand (1810–73). (Kobberstiksamlingen)

Om Lintener ved vi i øvrigt, at han er født ca. 1716, død 23/6 1781. Gift 7/10 1745 med Maren, født ca. 1718. 1751 erhvervede han hus i Maglebylille på gårdsplads nr. 8. I 1783 sælger enken huset til Erland Pedersen Smed.

Rasmus Boegaard – ustuderet – i Tømmerup fik „14 Rdlr. og frie Kost“.

Han må have afløst studiosus Caspar Schøller, som ellers ifølge Halling var „antagen for et Aar siden“.

I kirkebogen finder vi følgende oplysning fra året 1745:

Rasmus Bosgaard og Charlotte Amalie Hansdatter, Scholeholderfolk i Tøm. en søn fød Thorsdag. d. 25. Nov. Døbt d. 1. Advent ... Søren.

Den lille Søren døde 14. jan. 1746 i Tømmerup.

Fra 1747: *en datter fød Thirsd. d. 9de Mart. Døbt ... Christina.*

Rasmus Boegaard lader til at være afløst i Tømmerup af Hans Wonsild ca. 1752, hvor han første gang optræder i kirkebogen som 'Scholeholder', der med Birgitte Windekilde har fået en søn, døbt Thomas. To år senere får de endnu en søn, kaldet Christen.

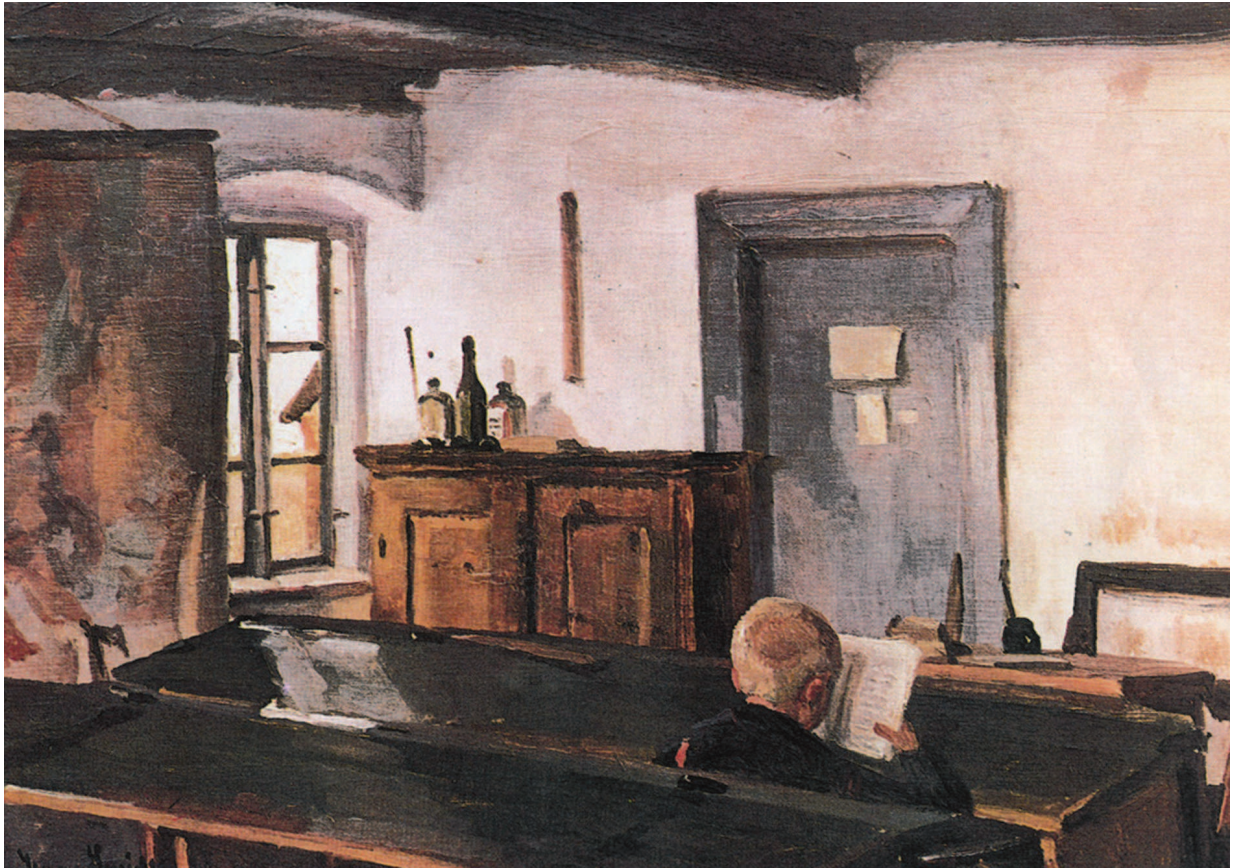
Abraham Tandberg – student – i Ullerup synes at have været forholdsvis godt aflagt, siden han fik „19 á 20 Rdlr., frie Kost og andre små Douceurer af Husfolk“.

Han har formentlig afløst studiosus Niels Berg, „som tog nyelig derfra og giftede sig“, som Halling skriver, og er af „Hr. Mag. Wandell anordnet“ til stillingen som skoleholder i Ullerup.

Tandberg var født i 1705. I 1748 bliver han gift med Kirsten Jensdatter, født 1719. Hun dør under barsel i 1752. Selv dør Abraham Tandberg 28/9 1755, men er åbenbart allerede året før blevet afløst som skoleholder af Frantz Jensen Hjort(e)lund, som vi skal høre mere om senere (se s.84ff og 121–122)

Om skolebygningerne noterer Henrik Pedersen fra opgørelsen i 1742:

Om skolernes Ydre angives det for Taarnby Sogns Vedkommende, at de alle er 'bygde paa Amagernes Vis som deres egne Huse'.

Måske er det en eftersidder, der læser på lektien. Maleriet af skolestuen er udført i 1813 af maleren Hans Smidth (1839–1917). (Statens Museum for Kunst, foto: Broby-Johansen)

Amager-beskrivelser

Laurids de Thura (1706–59): dansk arkitekt og hofbygmester; adlet 1740. Opførte eller ombyggede en række danske slotte og offentlige bygninger i pompøs og fornem barokstil, bl.a. Det kgl. Palæ i Roskilde (1733) og Hirschholm Slot (1737–44, nedrevet 1810–12), Eremitagen (1734–36), Vor Frelsers Kirkes spir (1749–52) og pavillonerne på Det kgl. Frederiks Hospital (1754–57). Betydelig litterær virksomhed: Bl. a. Den danske Vitruvius 1-2 (1746–49) og Hafnia hodierna (1748) med beskrivelser og illustrationer af danske bygninger. I en periode stod han i skyggen af Frederikstadens arkitekt, Nic. Eigtved, og slog sig 1750–54 misfornøjet ned på sit gods Børglum. (Lademanns Leksikon og Dansk biografisk Leksikon)

Der hersker en del usikkerhed om, hvem der er ophavsmand til den ‘Beskrivelse over AMAGER=LAND og dets tvende Sogne=Kirker’, som der i det foregående kapitel er citeret fra og henvist til i forbindelse med gennemgangen af degnene frem til gamle Hallings afgang.

En lidt senere Amager-beskrivelse efterlader derimod ingen tvivl om forfatterens identitet:

‘Omstændelig og Tilforladelig Beskrivelse over den liden Øe, Amager og Den, ei langt derfra situerede endnu mindre Øe, Saltholm, hvorudi forklares alt hvad merkværdigt om, og ved disse tvende smaa Lande, er at agte’, der udkom i 1758, er skrevet og udgivet af arkitekt og kongelig bygningsinspektør Laurids de Thura, der havde sat sig for at lave beskrivelser ‘over’ hele landet, men vist kun nåede København, Samsø, Bornholm og heldigvis Amager⁶⁰.

Måske er den første ‘Beskrivelse ...’ et forlæg for den anden. Afsnittene om Tårnby Sogn er identiske i de to beskrivelser, så de Thura må i hvert fald have været i besiddelse af den oprindelige beskrivelse, som muligvis er et af flere bestillingsarbejder, han har fået udarbejdet af folk med det nødvendige lokalkendskab.

Som indflydelsesrig hofbygmester med en større litterær produktion bag sig og med Frederik d. 5. som velynder har de Thura formodentlig under forberedelsen af sit værk haft mulighed for i de aktuelle sogne via de højere gejstlige instanser at indforskrive oplysninger om de lokaliteter, han valgte at beskrive, egne, som han jo ikke selv har haft mulighed for at kende på nærmere hold.

Sandsynligheden taler for, at den lokale præst fra sin biskop eller provst har fået besked om at bistå de Thura. I Tårnbys tilfælde er det formodentlig den på det tidspunkt residerende kapellan N.R. With, der har fået overdraget opgaven⁶¹. Men heller ikke With, der kun har været her kort tid, havde noget større lokalkendskab. Det kan derfor meget vel tænkes, at han har allieret sig med sognedegnen,

60 Mogens Strunge: De Thura og hans Amagerbog fra 1758

61 K-E Frandsen og Inger Kjær Jansen

Portræt af Laurids de Thura (1706–1759) malet ca. 1755 af svenskeren Johan Hörner (1711–63). Han indrettede i 1737 sit portrætværksted i Badstuestræde, hvor hans fornemme kunder indfandt sig. Han havde lært portrætkunsten hos Johan Hermann Scheffel, men han var i farveholdning og modellsætning mest påvirket af sin jævn gamle svenske kollega Carl Gustav Pilo (1711–93). (Frederiksborg Museum)

Michael Halling, som har haft hele sin opvækst i sognet og i 1737 – muligvis et par år tidligere – overtager degneembedet i Tårnby Sogn efter sin far. På den måde forklares måske forlydendet om, at Michael Halling er ophavsmand til den første beskrivelse.

De Thura skriver om Taarnbye Sogn:

Til Taarnbye-Sogn ligger 7 Landsbyer, nemlig

1. **Taarnbye** selv, med den der liggende og saa kaldede **Lade-Gård**, som nu vel kuns er en liden Gaard, men har tilforn været en Kongelig Lade, hvortil ligge endeel Jorder, hvilke Hollænderne nu have i Forpagtning, og derfor holde en Mand, som boe i denne Gaard, for at have Opsyn med de Jorder, som dertil henhøre.
2. **Sundbye-Øster**, hvorudi ligger den saa kaldede **Røde-Gaard**, eller som den og kaldes **Svaneleje-Gaard**, hvilken er en privilegeret Giestgiver Gaard.
3. **Sundbye-Vester**.
4. **Castrup** med den derved anlagte Fabrik, hvorom siden noget skal meldes.
5. **Tømmerup**, og de derved liggende fire Gaarder, kaldet **Skjældgaardene**.
6. **Maglebye lille**, og
7. **Ullerup**, eller **Uglerop**, til hvilken og hører de tvende Gaarder, som kaldes **Wiverup**, og den eneste Gaard, **Raagaard**. Disse Syv Byer have hver sin Foged, og i enhver af Byerne er en Skole, som Indbyggerne selv bygge og holde ved lige.

Nej, de store forandringer er det ikke blevet til. Der var ikke mange penge at rutte med, og motivationen blandt de lokale gårdmænd, som skulle afholde de i så fald forøgede udgifter, var ikke overvældende.

Men holder vi slutningen af citatet fra de Thuras ‘... tilforladelige beskrivelse ...’ op mod Jochum Hallings indberetning fra 1735 (s. 15–19), hvoraf det fremgår, at det kun er i Ullerup og Sundbyøster, at byen stiller et hus til rådighed til formålet, mens skoleholderne i Kastrup, Maglebylille og Tømmerup må flytte fra gård til gård, og skoleholderne i Tårnby og Sundbyvester selv har skaffet sig et hus at holde skole i, kan det dog nu konstateres, at der i hvert fald i 1758 „i enhver af byerne er en skole, som indbyggerne selv bygge og holde ved lige.“

Desværre ved vi ikke, hvor disse skoler har ligget, men at de har eksisteret og haft en betydning i de små samfund, kan der næppe herske tvivl om.

Kort over Amager fra før 1745.
(Fra Frederik d. 5.'s atlas)

KAPITEL 4 : O P L Y S N I N G S T I D

Fader Holberg

Med de Thuras 'Amagerbog' er vi for alvor inde i den såkaldte oplysningstid, som fik lov at udvikle sig efter Frederik d. 5.'s tronbestigelse i 1746. For alle fremskridtsvenlige folk havde den gamle konges tid – uanset hans ønsker om reformer – været en tung og kølig periode at komme igennem. Ludvig Holberg karakteriserede Christian d. 6.'s mænd som „ærbare og alvorlige som gamle katte“, hvorimod han omtalte det nye styre som et „livsalligt regimente ...“⁶²

Dette er Sorø Akademis restaurerede portræt af Ludvig Holberg. Vi kender ikke konservatorens navn. Billedet blev stærkt beskadiget ved Akademiets brand i 1813. Arkiverne beretter om billedet, at det i 1746 blev malet af den svenske hofmaler Alexander Roselius (1718–93). (Sorø Akademi)

Komedieskriveren, professoren og godsejeren Ludvig Holberg blev også baron i forbindelse med, at han i 1747 havde bestemt, at Sorø Akademi skulle arve hans gods Tersløsegaard med tilhørende bøndergårde. Frederik d. 5. ophøjede ham derefter til adelsstanden. Holberg fik miniaturemaleren Jacob Fosie (1679–1763) til at tegne dette adelsvåben. (Sorø Akademi)

I de sidste år af sit liv blev han Fader Holberg, nationens kulturelle inspirator, hvis bøger blev læst og skuespil opført som aldrig før. Han nåede også at udvikle en ny genre, Holbergs Epistler, ofte små causerier eller kronikker⁶³, holdt i en slags brevform, der gør dem nærværende. Omkring 1750 skrev han sin epistel nr. 390, om lærerens virke. Den har fortsat aktualitet⁶⁴ og ville med lidt ændrede formuleringer og en moderniseret ortografi kunne gøre sig i enhver diskussion om den moderne lærerrolle.

63 Cedergreen Bech: Danmarks Historie, bind 9, s. 89

64 Brøcher: En skolekrønike

EN GOD LÆRERS EGENSKABER

Epistola CCCXC

Til **

Min Herre forlanger af mig, at jeg vil foreslaae ham en Person til hans Børns Information⁶⁵. Dette er en Commission⁶⁶, som jeg nødigen paa-tager mig: thi en Informators Embede, er af størree Betydelse, end som man gemeenligen troer. De fleeste see kun efter Lærdom, meenende det at være nok, naar Personen ellers derforuden ingen Feyl og Laster til-lægges. Lærdom er vel fornøden, men jeg regner den ikke blandt de Hoved-Qualiteter, som udfordres af en Skolemand. Jeg seer fornem-meligen efter saadan Person, som er begaven med Skionsomhed og Mo-deration⁶⁷. En som besidder disse tvende Egenskaber, kand med en maadelig Lærdom udvirke langt meere, end den Sprænglærdeste Per-son, som er at finde paa et heelt Universitet. Lærdom og Viisdom ere tvende differente⁶⁸ Qualiteter; thi Erfarenhed viser, at én kand være lige saa ufornuftig, som han er lærd: hvoraf flyder, at en Sprænglærd In-formator, der ikke haver Skionsomhed nok til at udforske en Discipels Naturel, spilder Tiden ved at oplære ham i de Ting, som han siden skal forglemme. Hoved-Posten er her, som udi Bygnings-Konsten, at exami-nere Grunden, førend man opretter Bygningen. Naar dette med Skion-somhed i Agt tages, og et hvert Barns Egenskab, Tilbøyelighed og na-turlige Pund⁶⁹ udforskes, førend dette settes paa den Rende-Bane, som fører til Maalet, kand ikke andet ventes end lykkelig og hastig Frem-gang. Men de fleeste Informatores tage saadant ikke i Agt: Fast en-hver setter den Information, som han selv i sin Skolegang haver havt, til Model for en anden, ey eftertænkende, at Arbeydet maa rette sig ef-ter Materien, og at der maa bruges andre Instrumenter til at danne et Billede af Træ end af Staal. Handverks-Mænd, Kunstnere, Ager-Mænd etc. have alle saadant nøye for Øyne; En Bygnings-Mester examine-rer Grunden, førend Bygningen anlegges, og seer til, at hver Steen bli-ver sat på det Sted, hvor den best passer sig til; En Kunstner betragter Materien⁷⁰ førend han legger Haand derpaa; og en Agermand retter sig ikke blindt efter, hvad hans Formand haver giort: Han efterforsker Jorden, til hvilken Sæd den er beqvem. Naar jeg finder Jorden ikke at være beqvem for Hveede eller Rug, saaar jeg derudi Byg eller Havre.

65 undervisning 66 hverv 67 mådehold

68 adskilte 69 naturlige evner 70 stoffet, materialet

Ludvig Holberg (1684–1754), dansk, norskfødt forfatter. Efter studentereksamen i København 1702 lærer i Norge. Opholdt sig 1706–08 i England, hvor han blev inspireret af de fordomsfrit kritiske britiske oplysningsfilosoffer. 1714 ulønnet professor i filosofi ved Københavns Universitet; 1717 ordinær professor i metafysik, 1720 i latinsk veltalenhed og 1730 i historie. Foretog 1714–16 rejse til Frankrig og Italien; begyndte efter hjemkomsten sit skønlitterære forfatterskab, hvoraf først og fremmest mange af hans 33 komedier har vundet folkeyndest, men også hans samfundssatirer, samt 'Moralske Tanker' (1744) og 'Epistler' 1-5 (1748–54) har betydning i dag. Som sparsommelig ungkarl endte han som en holden mand, der anbragte sine penge i faste værdier, bl.a. godset Tersløsegård. Et løfte om at skænke gods og formue til Sorø Akademi fik i 1746 Frederik d. 5. til at give ham titel af baron. (Lademanns Leksikon 1984 og Gyldendals Opslagsbog 1961)

Med et ord: Alle tage saadant nøye i Agt. Alleene de, som Ungdommens Information er betroed, og hvis Embede er at danne Mennesker, confunderer⁷¹ det eene med det andet; hvilket foraarsager, at unge Mennesker udi deres Skole-Gang paasættes en Skikkelse, som ikke passer sig til deres Natur, og at de derfor maa reduceres til en raa Materie igien, og omstøbes udi en anden Form. Saadant have visse Regentere og Lovgivere søgt at forebygge, og derfor have forordnet Øvrigheds-Personer i hver Stad at have Opsigt med Ungdommens Optugtelse, og at see til, at et hvert Barn blev sat paa en beqvem Post, og oplært i det Studio, hvortil Naturen havde dannet det. Denne herlige Vedtægt berømmes hos de gamle Ægyptier, Persianer og Lacedæmonier; og tage Chineserne endnu saadant nøye i Agt; herved udvirkes, at Ungdommens Tiid bliver ikke unyttigen spildet, og at en hastig og lykkelig Fremgang i Studeringer udvirkes, efterdi et hvert Barn behøver heller Tøyl end Sporer udi det Studio, hvortil det haver baade Lyst og naturlig Ævne. Den anden Hoved-Qualitet, som udfordres af en Læremester, er Moderation: thi det er ved Sagtmodighed og venlig Omgængelse Disciplernes Hierte vindes. Lyst til Studeringer er en Følge af Kiærlighed, som fattes til Lærerne; ligesom Strængthed og Tyrannie indprænter dem Afsky for at studere. Det Testamonium⁷², som Borgerne udi den underjordiske Stad⁷³ gav en Student, der søgte om et Skole-Embede, er derfor ikke saa ilde grundet, skjønt det i Henseende til Stilen og Formen foraarsager Latter hos Læseren. Thi Meeningen er: at, hvis en Lærer ikke er behagelig udi Omgængelse, og begavet med Taalmodighed og Moderation, tiener han med all sin Lærdom ikke til Skole-Embede. Ved kiærlige Opmuntringer udvirkes langt meer, end ved Færle og Riis⁷⁴. Allermest ere de Skolemestere at laste, der prygle Børn uden Skønsomhed og i Utide; det er: revse nogle, efterdi de ikke saa hastigen kand fatte og lære en Ting, som andre, ey i Agt tagende, at Naturen ikke uddeeler de samme Gaver i lige Grad til alle. Saadan Opførsel, som, desværre, findes hos de fleste Lærere, er lige saa daarlig som en Bildhuggers, der bander, skielder og ivrer sig, efterdi Metal og Steen ere vanskeligere at bringe udi Skikkelse end Træ og Voks.

Jeg forbliver etc.

Ludovicus Holbergius

Holbergs stue på Tersløsegaard. Møblerne er dog ikke hans egne, men de er tidskorrekte. (Tersløsegaard)

- 71 forveksler
- 72 vidnesbyrd
- 73 Nahami i Holbergs 'Niels Klim'
- 74 straffereds kabler

Udviklingen er med det nye styre. Landbrugskrisen, som fældede Christian d. 6.'s skoleforordninger, er taget af. Kornpriserne stiger, og der findes afsætning for alt, hvad bønderne kan producere, handelen flourer, og styret formår at holde fred med omverdenen, så de dyre krige, der så ofte før har bragt landet på fallittens rand, undgås, og vi bevæger os hastigt ind i den såkaldt florissante periode, hvor en initiativrig borger kunne slå sig op som rigmand og opnå rettigheder, som før havde været forbeholdt en snæver kreds af adelige.

Til gengæld blev der også stillet flere krav til statsmagten, men heldigvis havde den nye konge sans for at udnævne duelige ministre.

Det var ikke kun på det økonomiske område, at regeringen havde held til at skabe forbedringer. På hele det kulturelle felt var der grøde, og hermed skabtes forudsætningerne for såvel landboreformerne, der førte til det snærende stavnsbånds ophævelse, bondens frigørelse og landsbyernes udskiftning, som til nedsættelsen af den store skolekommission i 1789, der ganske vist mødte større forhindringer end ventet, men ikke desto mindre endte med at få gennemført skoleloven af 1814, som lægger grunden til den folkeskole, som vi kender i dag.

Frederik d. 5. (1723–66) var konge af Danmark og Norge 1746–66. Med ham foldede livsglæden sig igen ud efter de pietistiske år, teatret åbnede, og kongen var oprigtigt elsket af folket, der gerne bar over med hans udsvævelser og det drikkeri, der ødelagde hans helbred. Regeringen overlod han til dygtige folk som Moltke og Bernstorff.
(Lademanns Leksikon)

Posthumt portræt af Frederik d. 5. Portrættet er udført i litografi ca. 1845 af litografen Emilius Ditlev Bærentzen (1799–1868) til portrætmappen 'Dansk Pantheon'. (Privateje)

Liber Daticus

Selv om de sørgelige erfaringer med skoleforordningen af 1739 har været kendt af det nye styre og i frisk erindring, har det alligevel ligget de toneangivende folk på sinde at give skolen bedre vilkår.

Oplysningstidens nye tanker om den enkelte borgers principielle ligeværd og betydning for samfundet⁷⁵ har også fundet sine proselytter i regeringskontorerne. På lidt længere sigt var det målet 'at skabe en skole for alle', som Brøcher skriver i 'En skolekrønike', s. 7.

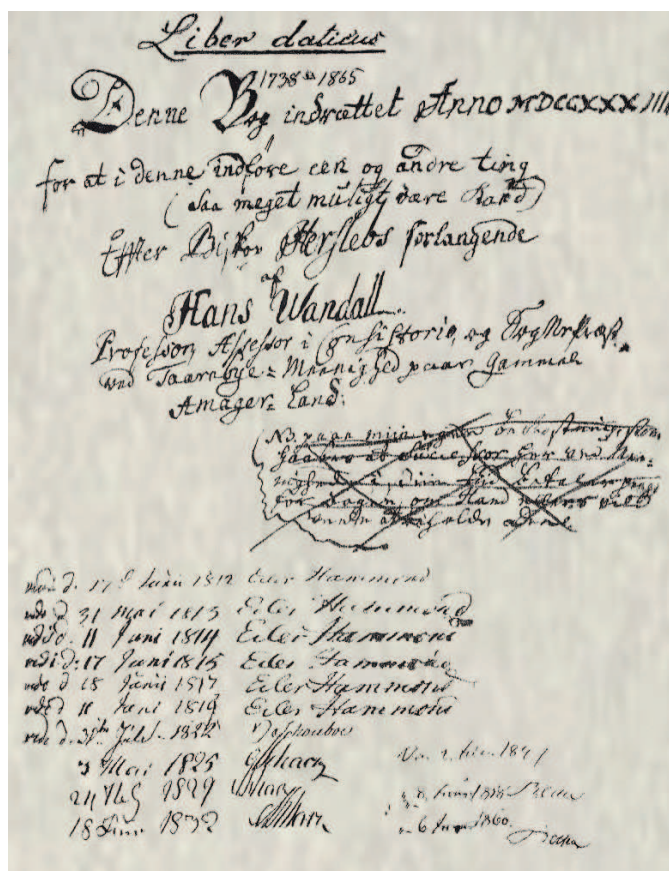
Det gik umådelig langsomt med at få flere og bedre skolebygninger. Inventar og undervisningsmaterialer var en mangelvare, og det var nærmest umuligt at skaffe kvalificerede skoleholdere, først og fremmest fordi deres aflønning var helt urimelig dårlig.

Oplysningerne om skoleholderne på de forskellige lokale skoler, som i hvert fald efter 1758 rent fysisk er en realitet, bliver til gengæld mere tilgængelige.

Efter påbud fra biskop Hersleb (se s.58) begynder pastor Wandal i 1738 på at skrive en såkaldt LIBER DATICUS, en slags dagbog, som i bredere vendinger end kirkebogen kan berette om foreteelser i sognet.

På titelbladet gør Wandal omstændeligt rede for foretægenet:

„Denne bog indrettet Anno MDCCXXXVIII
for i denne at indføre én og andre ting, så meget
muligt være kand
Efter biskop Herslebs forlangende
af
Hans Wandal
Professor, Assessor i Consistorie og Sognepræst
ved Taarnby Menighed paa gammel Amagerland.“

Pastor Hans Wandals forside til
Liber Daticus.

Liber Daticus skrives derefter af skiftende præster – ligesom provster og biskoper indfører visitatsbemærkninger i den. For året 1746 indberetter præsten til biskoppen:

1. Degnets forhold skikkelig og upaaklagelig
2. Ingen studenter er her i sognet
3. Skoleholderne som sædvanlig ...

Hidtil lader ingen til at have bemærket, at Liber Daticus på siderne 299–309 rummer pastor N.R. Withs indberetninger fra årene 1762–88 om degn, studenter og ikke mindst skoleholdere i Tårnby sogns syv landsbyer.

På de følgende sider vil vi lade præsten føre ordet og med sine egne knappe og kontante oplysninger lede os gennem rækken af navne på skolefolk i sidste halvdel af det attende århundrede.

Withs optegnelser

Effterrætning, som aarlig ved Nye=Aars Tiid indsendes til Biskoppen om
Sogne=Degnen, Skoleholdere og Studentere,
som opholde sig i Taarnbye=Sogn

ANNO 1762 – M: JAN:

- I) **Sogne-Degnen S:** (Senior) **Michäel Halling** har Studeret; i mange Aar været Degn ved Menigheden, forestaaer sit Embede forsvarlig, og er vel skikket til at catechisere.
- II) **Studiosi**, som for nærværende Tiid opholde sig i Taarnbye=Sogn:
 - 1) Monsr: **Henrich Smidt Aarhuus** er SS Minist: Candidatus, conditionerer i Taarnbye=Præstegaard, som Informator hos Mad: (Madamme) Wøldikes Børn; er for 13 Aar siden kommen til Academiet og har for 8 Aar siden hustineret Examen Theol: Han er vel begavet til Prædikestoelen og fører, saavidt jeg ved, et skikkeligt levnet.
 - 2) Monsr: **Hans Lemmich Juel**, conditionerer hos Hr. Amtsforvalter Bruun paa Svaneleje=Gaard; han studerer for nærværende Tid Jura, og har altsaa ikke prædikeret her. Men i det øvrige opføre han sig skikkelig, saa at hans Hr. Principal er meget vel fornøjet med ham.
- III) **Skoleholdere i Taarnbye=Sogn.** Siden Taarnbye=Sogn bestaaer af 7 Byer, af hvilke hver Bye vedligeholder selv sin egen Skole, saa ere her i Sognet 7 Skoleholdere af adskillige Professioner og Qvaliteter, hvilke alle ere gifte, men ingen af dem har Studeret.

- 1) **Knud Riber** Skoleholder i Sundbye Vester, er nu en meget gammel Mand og har i 46 Aar været Skoleholder. Han forrætter sit Embede vel og forsvarlig; men er nu snart emeritus og havdet derfor at ønske, at han kunde blive aflagt med en skikkelig Pension, hvoraf han i sin Alderdom kunde leve – Men da Skoleholdere i den Bye ikke saaledes som i de andre Byer her i Sognet nyder en vis aarlig Løn, men alleene faaer Uge=Penge af de Børn som visselig søge Skolen, saa holder derover adskillige Forældre deres Børn tilbage fra Skolen for at Spare den Udgift.
- 2) **Niels Thisted**, Skoleholder i Castrup, er tillige Taarnbye=Kirkes Organist.

De øvriges Navne ere:

- 3) **Jørgen Pedersen Steckmand**, Skoleholder i Taarnbye.
- 4) **Peder Jacobsen Mönster**, Skoleholder i Sundbye Øster.
- 5) **Peder Langsted**, Skoleholder i Tømmerup.
- 6) **Thomas Pedersen**, Skoleholder i Maglebyelille.
- 7) **Frantz Hjortelund**, Skoleholder i Uglerup.

ANNO 1763

blev ingen eftterrætning forlangt.

ANNO 1764.

- I) **Sogne=Degnen Michael Halling** vid: Supra.
- II) Af Studiosis ere here saa vidt jeg ved for nærværende Tiid i Taarnbye=Menighed ikke flere end: Hr. **Andreas Jensen Hvidberg**, S. Minist: Candidatus, som conditioner hos mig her i Taarnbye Præstegaard, hvor han informerer mine Børn og assisterer mig med at prædike, naar det Behøves, hvortil han er temmelig velbegavet. Han er født paa Christianshavn, har for nogle Aar siden hustineret Examen Theologium, og fører et ordentligt Levnet.
- III) **Skoleholdere**. Af disse ere her i Taarnbye Sogn eftter Byernes Antal, Syv, hvilke dog ingen har Studeret. Deres Navne ere:

Endnu en udgave af Per Degn fra Holbergs komedie 'Erasmus Montanus'. Tegningen er udført af maleren Vilhelm Marstrand (1810–73), der til sine modeller ofte lånte klæder på Hofteatret. Holberg fortæller om den snu degn, der til en begravelse kunne lave sig en lille forretning ved at sælge „fint sand eller groft sand“. (Kobberstiksamlingen)

- 1) **Niels Lund** i Taarnbye, har nu tilmed Michäelis igjen antaget Taarnbye Skole som han tilforn i mange Aar har forestaaet, men for 6 Aar siden qvitterede. Han er flittig og beqvem til at Lære. **NB:** Har været Skoleholder over 30 Aar.

- 2) **Knud Riber**, Skoleholder i Sundby Vester, hvilket Embede han med Berømmelse har forestaaet i 48 Aar; Men da han nu er en ældgammel Mand, klage nogle der i Byen over, at han ikke er meere beqvem som føre til at underviise deres Børn, hvilke de derover ikke ville lade gaae i Skole hos ham. Dog gjør han sin Flid eftter Formue og passer flittig paa sin Skole, vil heller ikke vide, at han nu er mindre beqvem til sit Embede, at forstaae, end han for 40 Aar siden har været. Er ustuderet.
- 3) **Niels Thisted**, Skoleholder i Castrup, er tillige Kirkens Organist. Han er beqvem til at lære og skikkelig i levnet, naar han ikkun med Flid vil passe paa Skolen – Har været Skoleholder i nogle og 30 Aar.
- 4) **Peder Jacobsen Mönster**, Skoleholder i Sundbye Øster, er flittig i sit Embede og ey ubeqvem til at underviise. Har været i Embedet paa 7de Aar.
- 5) **Frantz Hiortelund**, Skoleholder i Ullerup, er maadelig beqvem, men gjør hvad han kand, og er en fattig Mand, som sidder med Kone og mange Børn. Har været Skoleholder paa 8de Aar.
- 6) **Thomas Pedersen**, Skoleholder i Maglebylille, nogenlunde beqvem til at underviise og i Opførsel upaaklagelig i 6 Aar.
- 7) **Jens Bang**, Skoleholder i Tømmerup, er først ved sidstafvigte Paaske=Tiid 1763 bleven antagen til Skolen, er flittig i sit Embede, skikkelig i Levnet og ey ubeqvem til at underviise. **NB:** Altsaa i 1 Aar. **Test: Taarnb: Præstegr d. 3. Jan. 1764. Witth.**

ANNO 1765.

- I) Sogne=Degnen Sr. Mickel Halling, har i afvigte Aar forsvarligt forrættet sit Embede i Kirken og flittig forrættet den ugentlige Torsdags Catechisation, samt 2de Gange den sædvanlige Læsning i alle 7 Byer udi Sognet.
- II) **Af Studentere** findes for nærværende Tiid ikke flere i Taarnbye Sogn end Studiosus **Andreas Jensen Hvidberg**, som er hos mig her i Præstegaarden, hvor han læser for mine Børn.

Han har i nogle Aar været Attestatus, søger geistligt Embede, og øver sig i at prædike.

III) **Skoleholdere:** Efterretningen er her indrettet efter følgende Rubriquer.

Taarndbye Sogn

Byen	Skolen, om Kongl: eller under Proprietair	Skoleholderens Navn og hvor længe tjent	Om Studeret eller ustuderet	Forhold i Embedet og Levnet
1) Taarnbye	Tilhører Byen selv, som vedligeholder Skolen og lønner Skolemesteren.	Niels Chr. Lund tjent i 31 Aar	Hverken han eller nogle af de andre har Studeret	Duelig til at lære og upaaklagelig i Lærdom og Levnet
2) Sundbye Vester	Ligeledes	Knud Jensen Riber tj. 49 Aar		En ældgamel Mand. Har været en god Skolemester, og gjør endnu hvad han kand.
3) Sundbye Øster	Ligeledes	Peder Jacobsen Mønster, tj: 8 Aar		upaaklagelig i Embedet og Levnet Ligeledes.
4) Castrup	Ligeledes	Niels Thisted, tj: 35 Aar		Ligeledes
5) Maglebyelille		Thomas Pedersen, 7 Aar		Ligeledes
6) Tømmerup		Jens Bang, 2 Aar		flittig og skikkelig
7) Ullerup		Frantz Hjortelund, paa 9 Aar		nogenlunde skikkelig, gjør dog hvad han kand.

ANNO 1766.

- I) Degnen i Taarnbye – **Michael Halling** er i sit Embede upaa-klagelig, og ønskes alleene, at de paa nogen Tiid, fordeles til faste Landemode udgivne Monita Degnene angaaende, maatte værde att (?).
- II) Udi Taarnbye Sogn paa Amager opholder siig for nærværende Tiid ikkun én Studiosis, som er **Andreas Hvidberg**, S. Minist: Cadidatus, hvilken er hos mig her i Præstegaarden, og øver sig i at prædike for mig, naar forlanges.
- III) **Skoleholdre**, hvorom Eftterrætninger var efter følgende Rubriqver:

Taarnbye Sogn

Bye	Skolen, om de ere Kongl. eller Andet	Skoleholdernes Navne	Om Studeret eller ikke	Hvorlængentient	Forhold
	Alle disse Skoler ere bygte og vedligeholdes, samt Skoleholderne Lønnes af Byerne selv –		Ingen studerede		
1) Taarnbye		Niels Chr. Lund	Har i sin Ungdom gaaet i Sorøe Latinske Skole, Er nu ny Student	Tjent 2 Gange, tilsamen i 32 Aar	Bequem til at Lære og upaaklagelig i Forhold
2) Sundbye Vester		Knud Jensen Riber	ustuderet	tjent 50 aar	Han har været en meget god Skoleholder, og gjør endnu alt hvad han kan –
3) Sundbye Øster		Peder Jacobsen Mønster		tjent 9 Aar	upaaklagelig
4) Castrup		Niels Thisted, tillige Organist		tjent 36 Aar	Ligeledes upaaklagelig
5) Maglebyelille		Thomas Pedersen		tjent 8 Aar	upaaklagelig
6) Tømmerup		Jens Bang		tjent nesten 3 Aar	flittig i Embedet og skikkelig i Levnet
7) Uglerup		Frantz Hjortelund		tjent paa 10de Aar	fattig og eenfoldig, dog upaaklagelig

ANNO 1767.

- I) Degnen i Taarnbye Mickel Halling er i Embede upaaklagelig, og i Levnet uden Forargelse.
- II) Udi Taarnbye=Sogn er foruden Degnen alleene én Studiosus navn: Andreas Hvidberg, som conditionerer i mit Huus. Han er Attestatus, Lever skikkelig, øver sig i at prædike, naar det forlanges, hvortil han ey er ilde Begavet, og søger Befordring.

Skolestue i en købstad.
Eleverne står stille op til
opremsning, hvor de i kor skal
følge lærerens pegepind i
teksten. Litografi, kunstneren
ukendt. (Privateje)

III) Skoleholdere

Sognet – Taarnbye Sogn

Bye	Skolen, om de ere Kongl. eller Andet	Skoleholdernes Navne	Om Studeret eller ikke	Hvorlænge tjent	Forhold
Har 7 Byer, og hver Bye sin Skole – neml:	Hver Byes Skole tilhøre Byemændene				
Taarnbye		Rasmus Sulkendorff	ustuderet	1ste Aar	nogenlunde Beqvemlig, Lever uforargeligt
Sundbye Vester		Knud Jensen Riber	ligeledes	51 Aar	ældgamel, dog flittig og skikkelig
Sundbye Øster		Peder Jacobsen Mønster	ligesaa	paa 10de Aar	upaaklagelig
Castrup		Niels Tidsted	ligesaa	37 Aar	skikkelig i Levnet og nogenlundes flittig
Maglebyelille		Thomas Pedersen	ligesaa	9 Aar	upaaklagelig
Tømmerup		Jens Bang	ligesaa	4 Aar	flittig i Embedet, og skikkelig i Levnet
Uglerup		Frantz Hjortelund	ligesaa	paa 11te Aar	upaaklagelig

ANNO 1768.

- I) Degnen i Taarnbye Ligesom i Fior.
- II) Studiosi. Foruden Skoleholderen i Taarnbye Lauritz Sommer, som er Studiosus, opholder sig endnu følgende Studiosi i Taarnbye Sogn.
 - 1) Johannes Kreiberg, en gammel Student, har for mere end 9 Aar siden hustiseret Examen Theologicum og erholdt Character: Hand (?) abilem. Han er her hos mig i Præstegaarden, hvor han informere mine Børn og øver sig i at prædike for mig, naar det Behøves. Til Prædikestolen er han skikkelig begavet, er vel grundet i Lærdøm, fører derfor et exemplarisk Levnet, og søger Befordring til Geistlig Embede.

- 2) Staal, en Studiosus, som conditionerer hos Sgr: Diderichsen i Castrup. Synes at være et skikkeligt Menneske, men prædiker ikke, ey heller vides, hvor mange Examina han har hustiseret.
- 3) Foch Christian Witth, er min egen ældste Søn, 16½ Aar gammel, som sidst afvigte Sommer blev dimitteret til Aca-demiet. Han ligger ellers ved Universitetet, men for Svagheds skyld har paa nogen Tiid maatte opholde Hannem hos mig, og Lærer til Examen Philosophicum.

Kastrup Værk, hvor fabrikant Diderichsen, som flere gange omtales i Withs optegnelser, videreførte Jacob Fortlings fajancefabrikation. Akvarel af ukendt kunstner 1830. (Københavns Bymuseum)

III) Skoleholdere:

Sognet – Taarnbye

Byen	Skoleholderens Navne	Om Studeret eller ikke	Hvorlænge tjent	Forhold
Hver Byes Skole tilhører Byemændene				
Taarnbye	Lauritz Sommer	er Studiosus og har Attestatz	er først komet her til Michaelis	ikke ubeqvem til at Lære, og beskikkelig
S. Vester	Knud Jensen Riber	ustuderet	52 Aar	Har været (?) Skoleholder (?)
S. Øster	Peder Jacobsen Mønster	Ligesaa	paa 11te Aar	upaaklagelig
Castrup	Niels Tidsted, tillige Organist	Ligesaa	38 Aar	Beqvem til at Lære og Skikkelig
Maglebyel:	Thomas Pedersen	Ligeledes	10 Aar	ikke ubeqvem, flittig i Embedet
Tømerup	Jens Bang	Ligeledes	5 Aar	flittig i Embedet og christelig i Levnet
Uglerup	Frantz Hjortelund	Ligesaa	paa 12½ Aar	fattig og upaaklagelig

ANNO 1769 – D: 24 JANUAR:

- I) Degnen i Taarnbye = = er ubeklagelig og forrætter sit Embede forsvarlig i og uden for Kirken.
- II) Studiosi: Udi Taarnbye Sogn paa Amager opholde sig for nærværende Tiid følgende Studentere:
 - 1) Mr: Staal, som conditionerer hos Hr. Diderichsen i Castrup, som Informator for hans Børn; Han har ikke prædikeret her, men skal være Attestatus og opfører sig skikkelig.

- 2) Foch Christian Witth min egen ældste Søn, som i afvigte Aar har Signeret Examen philosophicum og altsaa er ikke endnu Attestatus, for en Tiid hiemme hos mig, hvor han dels fortsætter sine egne studeringer, men dels assisterer mig i at informere min yngre Søn og undertiden at prædike for mig til min og andres Fornøjelse.

III) Skoleholdere:

- 1) Taarnbye=Skole, Vacant – Dog er nylig en antagen af Byemændene selv, ey endnu af Øvrigheden beskikket, navnlig – Handtberg. Han er ustudert. Dog synes han at være flittig og ey ubeqvem til at Lære, naar han dertil Behørigen maatte Blive Beskikket.
- 2) Sundbye Vester: Knud Riber har tjent i 53 Aar, ældgamel og svag, dog efter sine Kræfter flittig i sit Embede.
- 3) Sundbye Øster: Peder Jacobsen Mønster tjent paa 12te Aar; upaaklagelig.
- 4) Castrup: Niels Tidsted har tjent 39 Aar, Beqvem til at lære og skikkelig i Levnet.
- 5) Maglebyelille: Thomas Pedersen har tjent 11 Aar, forrætter Embedet forsvarlig og lever skikkelig.
- 6) Tømmerup: Jens Bang, tjent 6 Aar, Christelig i Levnet, flittig i Embedet, og fortjener Berømmelse.
- 7) Uglerup: Frantz Hjortelund tjent paa 13de Aar, upaaklagelig, men lever i Armod med mange Børn.

Indgangen til Kastrupgård, hvor familien Diderichsen boede 1763–1777. (Foto: Børge Rosquist)

ANNO 1770 – D. 16 JANUAR:

- I) Degnen Mr: M. Halling er I levnet upaaklagelig og forrætter sit Embede forsvarlig i og uden for Kirken, men er nu af og til af svag Helbred.
- II) Studiosi udi Taarnbye=Sogn:
Mr: Staal conditionerer hos Sr: Diderichsen i Castrup, ligesom i Fior.
Stud: Foch Christian Witth, som hidtil har af og til opholdt sig hiemme hos mig, for at være mig til Hielp – Har nu faaet Plads paa Collegie Claseara saa han nu ikke kommer her i Betragtning.

III) Skoleholdere:

Taarnbye Skole: Hans Henrich Handtberg, har nu tjent næsten et Aar, er i sit Embede flittig og oppasselig – NB: de øvrige Ligesom i Fior.

OBS! Der er intet indskrevet for årene 1771–1772 og 1773

ANNO 1774 – D. I FEBRUAR:

- I) Degnen i Taarnbye Mr. H: Studiosus har tjent her ved Menigheden i 37 Aar, forretter endnu uden klage sit Embede ved Sungen i Kirken, saavel som den ugentlige Torsdags Catechisation og Læsning i Byerne 2 Gange om Aaret. Den øvrige Tiid, som kand henhøre til den Opvartning svækkelsen kunde tilkomme er ringe i og uden for Kirken forrætter han saavidt hans Alder og Omstændigheder tillader det, og i det øvrige faaer man med Sagtmodighed bære over med en gammel Mands Skrøbeligheder, da han ellers i sit Levnet er ustraffelig.
- II) Studiosi udi Taarnbye=Sogn
For nærværende opholder sig ikke uden én Studiosus i Taarnbye=Sogn, nvl: M: B. Staal, som conditionerer hos Sr. Diderichsen i Castrup. Han skulle være Attestatus og et skikkeligt Menneske i Levenet. Men her har han ikke søgt Altergang i Menigheden og har heller aldrig før prædikedet – Begge mine egne Sønner Stud. Foch Christian Witth og Jens Jacob Witth begge paa Claeseno Collegio i Kiøbenhavn, hvor den ældste nu er Inspector. Han er Attestatus og har ofte naar Lejligheden har tilladt det, assisteret mig ved at prædike her i Kirken, og den yngre er Studiosus Juris. –

- III) Skoleholdere i Taarnbye=Sogn.
- 1) Udi Taarnbye: Rasch Strande Studiosus med nye Attestatus, har tjent her paa 2det Aar. Han er flittig, beqvem til at Lære, skikkelig i Levnet men fattig, og kunde med Kone og mange Sted-Børn høylig behøve forbedring i sin kristne (?).
 - 2) Castrup: Niels Tidsted, Kirkens Organist, ustuderet – Han har tjent i 43 Aar. Han er flittig, Beqvem til at Lære, er rettelig i Levnet og forretter sit Embede trods sin Alder upaaklagelig.
 - 3) Sundbye Vester: Peder Brinch, ustuderet, Har tjent paa 2det Aar. Han er meget flittig i sit Embede og fører et Christligt Levnet.
 - 4) Sundbye Øster: Peder Jacobsen Mønster, ustuderet, har tjent i 17 Aar, er upaaklagelig, men giøres nu gammel og Svag.
 - 5) Tømmerup: Johannes Schieving, Islandus, er Studiosus og har God philosoph: Har ikkun tjent ved Skolen siden Michaelis, er flittig i sit Embede, skikkelig og stille i Liv og Levnet og tegner til at blive god.
 - 6) Maglebyelille: Thomas Pedersen, Steenhugger, ustuderet, har tjent ved Skolen i 15 Aar; flittig og upaaklagelig.
 - 7) Uglerup: Frantz Hiortelund, ustuderet, har tjent paa 17de Aar – Ligesaa (altså som ovenstående).
- IV) Om Taarnbye=Kirkes Bygning og Ring=Muur. Denne Kirke tilhører Professorerne ved Kiøbenhavns Universitet, og holdes i Hens: til Bygningerne her med dens Ring=Muur i forsvarlig Stand. Dog kand hermed ikke (?), at der jo oftte kand findes Creatur paa Kirkegaarden om St(?) (?) maae med Fliid indlades dem, da de ellers ikke kunde komme derind.
- V) Om Leyermaale paa Præstegaardens og Degne=Boligens Grund: Hverken i Taarnbye Præstegaard eller i Degne=Bolig vides noget leyermaal i afvigte Aar 1773 at være Begaaet. -

ANNO 1775 – D: 12 JANUAR:

- I) Degnen Sr. M. Halling, Studiosus, har i mere en 38 Aar tjent her ved Menigheden. Han forrætter endnu sit Embede i og uden for Kirken paa Sædvanlig Maade, og fører derfor et ordentligt og stille Levnet. Hukommelsen begynder nu med Alderdommens Tiltagelse at svækkes.
- II) Studiosi i Taarnbye Sogn:
I Castrup conditionerer en Studiosus Theologiæ navnl: Mr. H. Reimer Staal hos Fabriquren Hr. Diderichsen. Han er Attestatus, et skikkeligt Menneske, men har her aldrig prædiket.
Min egen ældste Søn Foch Christian Wiith, S. Minist: Candidatus, nylig kommen hiem til mig, da hans Tiid er nu ude paa Clasens Collegio. Han har god Øvelse i at prædike, hvor han oftte har assisteret mig.
- III) Skoleholdere i Taarnbye=Sogn.
- 1) Sr. Rasch Strande, Studiosus, har ey Attestætz. Han er Bestilt af Amtmanden og Hr. Stiftts Provst Hegelund til Skoleholder i Taarnbye; dog bliver han af nogle af Byemændene anseet som (?) (?) fæstet af dem, og staaer under deres Contribution. Han (?) er beqvem til at lære, uden Forargelse i Levnet, men Lever i meget fattige omstændigheder med Kone og Børn, hvorover det var at ønske, at hans Mulighed ved Befordring maatte forbedres.
 - 2) I Castrup: Niels Tidsted, tillige Organist ved Taarnbye Kirke, ustuderet. Han er en gammel og svag Mand; Har tjent ved Skolen der i Byen i 44 Aar. Dog forrætter han sit Embede upaaklagelig, og er i Levnet ustraffelig.

- 3) Tømmerup: Johannes Scheving, Islandus, Studiosus, men ey Attestatus, Har tjent paa 2det Aar, er flittig i sit Embede og er upaaklagelig i Opførsel.
 - 4) Sundbye Vester: Peder Brinch, ustuderet, har tjent paa 4de Aar, gaar i sit Embede med al Fliid, og fører et Christeligt Levnet.
 - 5) Sundbye Øster: Peder Jacobsen Mønster, ustuderet, har tjent i 18 Aar, Bliver nu efterhaanden gammel og skrøblig, men passer dog Skolen og hvad han kand.
 - 6) Maglebyelille: Thomas Pedersen, ustudert, Har tjent i 16 Aar, upaaklagelig.
 - 7) Uglerup: Frantz Hiortelund, ustudert, Har tjent i 18 Aar, upaaklagelig.
- IV) Om Taarnbye Kirkes Bygning, Ring-Muur og Ornamenteer: Taarnbye Kirke som tilhører Kiøbenhavns Universitet, holdes i Henseende til den udvortes Bygning med Ring=Muuren i forsvarlig Stand. Dog skulde Kaabber=Taget efter Degnens Beretning behøve nogen Reparation hvilken han meener i dette Aar at faae sat i Verk, da han har Opsigt med Kirkens Reparationer kunde Han ønske om, at Alter-Foden ved Leilighed blive udstoppet, hvor det behøves, overstiøkket med nyt Læder var det at ønske.

Glasmosaik i Tårnby Kirkes vestgavl. Mosaikken er af svært farvet glas, indfældet i beton og udført af Palle Bruun 1966. (Foto: Allan Meyer 2004)

V) Om Leyermaale paa Præstegaardens og Degne=Boligens Grund.

Intet Leyermaal vides i Aaret 1774 at være her Begaet.

VI) Underretning samt Attester (ifølge Kongl: allernaadigste Forordning af 6te Juni 1769, om øde Gaarder findes i nogen af Sognene i Sochelunds Herred 1774).

I dette Sogn ere adskillige Gaarder i de ældre Tiider bleven øde Tiide efter anden, formedelst at Jorderne ere Blevne bortsolgt fra en Gaard til en anden, Hvortil Sognets Beboere som Selv=Eyere hare i følge et den forundte Kongel: Privilegier Tilladelse, og altsaa kand vel megen Underrætning derom herfra behøves eller fundet Sted. Overalt vides ikke nogen Gaard her i Sagnet udi sidst afvigte Aar 1774 at være Bleven øde.

ANNO 1776.

I) Degnen M. Halling, Studiosus – forretter sit Embede forsvarlig, som sedvanligt, skjønt Hukommelsen efterhaanden svækkes.

II) Studiosi i Taarnbye=Sogn.

1) Monsr. Hans Reimer Staal, er endnu i Condition hos Hr. Diderichsen i Castrup, hvor han i nogle Aar har været og forbliver der indtil Paaske. Han har Attestatz og fører et stille Christeligt Levnet, men har her ikke prædiket.

2) Studios: Jens Jacob Witth, min yngste Søn, er for nærværende Tiid hjemme, men prædiker ikke, da han har appliceret sig til Acedium juridicum.

III) Skoleholdere i Taarnbye=Sogn.

1) Niels Tidsted, Skoleholder i Castrup og tillige Organist, ustudert, har tjent ved Skolen i 45 Aar, er nu gamel og svag, men forrætter dog sit Embede upaaklagelig.

2) Frantz Hiortelund, Skoleholder i Ullerup, har tjent i 19 Aar, ustuderet, dog i Embedet og Opførsel upaaklagelig.

- 3) Thomas Pedersen i Maglebyelille, ustuderet, har tjent i 17 Aar, upaaklagelig.
 - 4) Peder Brinck, Skoleholder i Sundbye Vester, ustuderet, har tjent paa 5te Aar, flittig i Embedet og utraffeligg i Levnet.
 - 5) Studiosus Johannes Scheving, Islandus, i Tømmerup, har ikke Attestatz, har tjent 3 Aar, gjør al sin Fliid som en due- lig Skole-Lærre og føre et ustraffeligg Levnet.
 - 6) Niels Lund, Skoleholder i Taarnbye, ustuderet, er først til Paaske 1775 kommen til Skolen, hvor han viser sig duellig og flittig i Embedet og Lever skikkelig.
 - 7) Valentin Bidstrup i Sundbye Øster, ere ogsaa ved St. Hans Dags Tiid afvigte Aar 1775 kommen til Skolen, ustuderet, flittig og skikkelig.
- IV) Om Kirkens Istandholdelse med Ornamenten og RingMuur. Den Reparation som i afvigte Aar skulde være foretaget ved Taarnbye Kirke, og hvortil allerede en del Kaabber-Plader til Taget vare (?), kom ikke til at gaa for sig, hvad forhen mig der er Louvet. (?)
AlterFoden og Alter-Læderen, vil dette Aar blive forettet.
- V) Om begangne Leyermaal paa Præstegaardens og Degne-Boligens Grund.
Intet Leyermaal er mig bekiendt at være Begaet.
- VI) Attester om øde Gaardene i Aaret 1775.
I afvigte Aar 1775 vides ingen Gaarder her i Taarnbye Sogn at bleven øde, da ellers Gaardene ikkun her blive øde naar Ey-erne dør uden Livs=Arvinger, og Jorderne til andre i Byen Blive Bortsolgt.
- VII) Om Pleye=Børn som ere Døde i Taarnbye=Sogn Aar 1775.
I Taarnbye Sogn ere ingen Pleye-Børn, saavidt jeg veed og kand hertil retteligg antages, altsaa ingen her døde.

ANNO 1777.

- I) Sogne=Degnen M. Halling iagtager sit Embede i Kirken med Sang og den ugentlige Torsdags Catechisation, samt læsning i alle Byerne 2 gange om Aaret vel og upaaklagelig, og fører et ordentligt og (?) Levned. Men hans Hukommelse svækkes meget med Aarene, saa at man deri ofte maa komme ham til Hielp; og i andre Forretninger ikke mere mig ingen Tjeneste af ham, som jeg heller ikke tilforn haver fundet eller forlangt.
- II) Studiosi i Taarnbye=Sogn. Her opholder sig for nærv: Tiid 2de Studiosi.
 - 1) Her i Præstegaarden min egen yngre Søn Jens Jacob Witth, Studiosus Juris, som har taget sin juridiske Examen, søger efter en convinabil Condition. Han prædiker altsaa ikke, men assistere mig i at skrive.
 - 2) Josef. Samuel von Haven, Studiosus Theol: som conditionere hos Ejeren af Castrups Fabrique Hr. Diderichsen. Han er for kort Tiid siden kommen, og har ikke prædiket her. Overalt er han mig endnu ikke meget Bekiendt og vides ikke om han har Attestatz.
- III) Skoleholdere i Taarnbye=Sogn.
 - 1) Johannes Scheving, Islandus, Skoleholder i Tømmerup, han er Studert Theol: Han har ikke Attestatz. Han har tjent 4 aar, og er meget flittig, oppasselig, Lærer vel og fører et ustraffeligt Levnet.
 - 2) Niels Tidsted, Skoleholder i Castrup og Kirkens Organist, har tjent i 53 Aar, og altsaa længere, end jeg før har viist el: tænkt. Han er ustudert, (?) om god Skoleholder, som endnu skiønt han er 71 Aar forrætter sit Embede upaaklagelig.

- 3) Frantz Hiortelund, Skoleholder i Ullerup – i 20 Aar, upaa-
klagelig i sit Embede.
- 4) Thomas Pedersen i Maglebyelille i 18 Aar, ustuderet, dog
upaaklagelig.
- 5) Peder Brinch, i Sundbye Vester, ustuderet, har tjent paa 6te
Aar (?) sig og oppasselig i Embedet og upaaklagelig i Op-
førsel.
- 6) Niels Lund, Skoleh: i Taarnbye i 2 Aar, ustuderet, men du-
elig og flittig og lever skikkelig.
- 7) Valentin Bidstrup i Sundbye Øster paa 2det Aar, gjør (?),
ustraffelig i Levnet.

ANNO 1778.

Attesterne Blev omtrent saaledes som det forrige Aar – De same
Skoleholdere ere endnu i Byerne, som bleven anført for at have
tjent.

- 1) N. Lund, Taarnbye, 3 Aar.
- 2) Joh: Scheving, Studiosus (Islandus) i 5 Aar.
- 3) P. Brinch i S. Vester 7de Aar.
- 4) Valentin Bidstrup i S. Øster paa 3die Aar.
- 5) N. Tidsted i Castrup i 54 Aar.
- 6) Th. Pedersen i Mbl: i 19 Aar.
- 7) Fr. Hiortelund i Ullerup paa 22de Aar.

**NB: Forespørgelse Om iblant de 1777 Confirmerede findes
nogle som ey kand læse inden i Bog, deres Navne og Alder, samt
aarsag til saadan denes Ukyndighed.**

Svar: Her i Taarnbye Menighed bliver ingen antagen til Confirmation uden at kunde læse inden i Bog, skønt der herudi findes Forskiæle paa dem efter deres forskiællige Begreb, og Udtale, som hos nogle er meget besværlig, samt andre Omstændigheder. Men en Huusmand i Sundbye Vester nfl: (ved navn) Svend Pedersen har en Datter omtrent hun imod 18de Aar gamel, som vel ikke syns at være ganske vanvittig, men er dog mestendels ganske døv og stum, og kand ikke fatte den Underviisning, som gives hende. Saa jeg fagt: ikke veed, hvad der med hende kand foretages, allerhelst da hendes Forældre selv tror, at der ved Skolegang bliver intet hos hende at udrette.

22 Jan: 1778

ANNO 1779.

Attesterne bleve denne Gang omtrent saaledes som forrige Aar.

NB: Der var ingen Attest forlangt om Degnen, hvortil intet Papiir var sendte.

Skoleholderne her i Sognet, som endnu er de same, bleve anført for at have tjent:

- 1) N. Lund i Taarbye paa 4de Aar.
- 2) P. Brinch i S.Vester paa 8de Aar.
- 3) Valentin Bidstrup i S.Øster paa 4de Aar.
- 4) N. Tidsted i Castrup i 55 Aar
- 5) Johannes Scheving i Tømmerup, Studiosus i 6 Aar.
- 6) Thomas Pedersen i Maglebylille i 20 Aar.
- 7) Fr. Hiortelund i Ullerup i 22 Aar.

ANNO 1780 – D. 19 JANUAR.

Sogne=Degnen: Om Degnen Studios: M. Halling giælder endnu det samme, som tilforn om ham er meldt, saa at intet mere agtes fornødent ved ham at erindre – Det var alleene at ønske, at han for at lade kaste Grav til de afdøde fattige her af Menigheden vilde gjøre Betalingen saa taalelig, at ingen skulde have Aarsag sig derover at besværer.

Studiosi i Taarnbye Sogn, ingen for nærværende Tiid.

Skoleholdere i Taarnbye Sogn: Attesterne blev omtrent som forrige Aar.

Hallinggården til højre i
forgrunden med kirketårnet i
baggrunden. (Foto: Allan Meyer
2004)

Da N. Tidsted i Castrup var død, og i hvis Sted var komet Thomas Pedersen fra Maglebylille; og i hans Sted Studiosus Clem. Larsen bleven Skoleholder i Maglebylille.

Tiiden i hvilken de havde tjent, blev saaledes anmeldt:

- 1) Niels Lund i Taarnbye paa 5te Aar.
- 2) Peder Brinch i S.Vester paa 9de Aar.
- 3) Valentin Bidstrup i S.Øster paa 5te Aar.
- 4) Thomas Pedersen i Castrup 21 Aar.
- 5) Johannes Scheving, Studiosus i Tømmerup 7 Aar.
- 6) Frantz Hiortelund i Ullerup 23 Aar.
- 7) Clemens Larsen Studios: i Maglebylille 4 Aar, Attest: beqvem og tegner vel nok.

ANNO 1781 – D. 17 JANUAR:

Attesterne for dette Aar omtrent som sædvanligt.

NB: Om Degnen, af Hiertlighed just ikke var der Hovmd: character som recomendere ham.

Over Kirkens forfatning, Tilstand og Mangel: paa Reparationer blev endnu klaget.

Af Skoleholderne var Clemen Larsen Stud: i Maglebylille igien afgaaet, og i hans Sted havde Hans Lindtner nu igien antaget denne Skole, som han for mere end 20 Aar siden havde før længe forestaaet – (Tilskrevet i margenen: „i hans Sted igien Christian Robertsön Anno 1782.“).

ANNO 1785 – D. 20 JANUAR:

I) Degnen Sr. M. Halling i Taarnbye, som nu er 71 Aar gamel, er ikke Skoleholder, men catechiserer hver Torsdag i Kirken med Ungdommen, hvilket i denne Menighed har længe været brugeligt. Han holder ikke Aftenlæsninger hvilke henholdes (?) beholderne i Byerne med dertil Confirmation antegnede Ungdom. Sker 2de Gange om Aaret, neml: i Eftteraaret og i Fasten, reyser han omkring i Byerne for efter foregaaende Tillysning, for at læse med Byernes forsamlede Ungdom. Han forretter endnu selv sit Embede ved Sangen i Kirken, hvor med dog nu ofte sker at Hukommelsen slaar ham fejl. I sæder er han ustraffelig og holder sig meget (?). Hans Degnebolig holdes i forsvarlig god Stand.

Taarnb: d. 20 Januar 1785.

II) I Hens: til Kirkernes og dens Ring=Muurs Istandholdelse blev alleene anmærket her endnu savnes det længe før ønskede og bekommende Sacristia, hvor der kunde indrettes en Skriftestoel, da de 2de Skriftestole i Choret, som dertil var alt for (?) alt for nær paa (?).

III) Ved Attesten om Skoleholderne i Taarnbye=Sogn blev anført hvor længe hver af dem havde tjent.

- 1) Niels Lund i Taarnbye næsten i 10 Aar.
- 2) Johannes Scheving i Tømmerup i 12 Aar.
- 3) Thomas Pedersen i Castrup i 26 Aar.
- 4) Peder Brinch, svag, I S.Vester i 14 Aar.
- 5) Valentin Bidstrup i Sundbye Øster i 10 Aar.
- 6) Christian Robertsen i Maglebyelille paa 3die Aar.
- 8) Frantz Hiortlund i Ullerup i 28 Aar.

ANNO 1786 – D. 23 JANUAR:

- I) Degnen Sr. M. Halling, som nu er 72 Aar gammel, forrætter endnu sit Embede som sædvanligt; og saavidt det kand ventes i saa høj en Alder, da hans Hukommelse temelig er svækket og Alderdomens Skrøblighed ofte indfinder sig, hvilket naturlig vis maae ofte foraarsager Præsterne nogen Ulejlighed i deres Embede, hvorover det var got om han nu kunde overtales til at holde sig en Substitut, hvortil han vel kunne have Leilighed. Degneboligen er ellers i skikkelig og beboelig Stand.
- II) Skoleholderne. Om dem blev omtrent anført følgende:
- 1) Niels Lund i Taarnbye, tjent i 11 Aar; beqvem til at lære, naar Flittighed og Paapasselighed maae altid være dermed for(?).
 - 2) Johannes Scheving, Studiosus i Tømmerup – 13 Aar. En duelig og flittig Sk.Lære.
 - 3) Thomas Pedersen i Castrup – 27 Aar – Upaaklagelig.
 - 4) Peder Brinch i Sundbye Vester – 15 Aar – Giør sin Fliid saa meget han en svag og aldrende Mand formaar.
 - 5) Valentin Bidstrup i Sundbye Øster – 11 Aar – fortjener endnu Vidnesbyrd og en retsindig og nidkiær Skole-Lærer.
 - 6) Christian Robbertsön i Maglebyelille paa 4de Aar, Upaaklagelig og i forhold ustraffelig.
 - 7) Frantz Hjortlund i Ullerup – i 29 Aar – Giør hvad han kand, og er ikke ubeqvem til at underviise.

ANNO 1787.

- I) I Attesten om Kirkernes Istandholdelse blev meldt om den Havved Reparation som i Aaret 1786 var gjort paa Ring=Muuren og den Østre Kirke-Ports Opførelse af Nye meget giørlig.
- II) Ved Degnen M. Halling blev denne Gang intet synderligt annotert paa.
- III) I Attesterne om Skolefaadring blev intet meldt til nogen at desreconandere.

NB: En nye Skoleholder nafel: Andreas Lund er i Maglebyelille antaget til Michaelis 1786, som tegnede til at blive god.

ANNO 1788 – D. 24 JANUAR:

- I) I Attesten om Kirken blev meldt, at dens Bygning saavel som Ringmuur er nu i forsvarlig god Stand, saa at her nu alleene savnes og ønskes det længe belovede Sacristiig.
- II) Degnen Sr. Samuel Meyer som i sidst afvigte Aar blev overflyttet fra Faxe her til Taarnbye Menighed, forrætter i sit 75de Aar sit Embede i og uden for Kirken upaaklagelig, og fører derfor et anstændigt Liv; Men nyder endnu intet uden et Værelse i Degneboligen, som er i mådelig Stand.
- III) Ved Skoleholderne var intet besynderligt at anmærke uden det sædvanlige.

‘Oversættelse’: Ejev. P. Christensen.

Fejl og spørgsmålstegn bunder i, at visse ord i Withs håndskrift næppe lader sig tyde med sikkerhed.

Kirke = Bog
for
Gaarnbye = Keenighed
paa
gl: Amager = Land
fra Begyndelsen af Haaret
1772,
befattet af
Stædets da værende Sogne = Præst
Mandul Witt
Anno Aetatis 5te Ministerio in hac Ecclesia 22. sed, tanquam Past. primar. 11mo.

Hvad Gode = Vær i alle Gode = Værn der aales Land; Mange Gode = Værn maae være Til Varnere for et Land. Mange Gode = Værn bor Gode = Værn sege, Hvor de under viles skal; Siden Land de først forege Værne Confirmertes skal	Døden, som til Graven sender, Alles sidste Ende er, Den, sit Liv i Herren ender, Vel har levet, vandret her. Vel den, som i disse Lieder Haa Land tomme først til Høe! Verden ej de Gode Lieder; Best det er Gode = Værn at hoo.
---	---

~~~~~

Vid. d. 9 Maj 1704. Dr. Nic. Edinger Balle)
Vid. d. 28 Sept. 1707. Dr. Nic. Edinger Balle
Vid. d. 29. Jul. 1792. Dr. Nic. Edinger Balle

Niels Randulph With

With var præst i Tårnby fra 1757 til 1788, en betragtelig periode. Han må have været en mastodont i det lille samfund. Hans iver for at skaffe befolkningen bedre vilkår kan der ikke herske tvivl om.

At han også havde en poetisk åre og indimellem gjorde brug af den, findes der et eksempel på forrest i den kirkebog han påbegyndte i 1772:

Udaf Egte=Par i Ære	Døden, som til Graven sender,
Ægte=Børn der avler kand;	Aller sidste Ende er,
Mange Hore=Børn maae være	Den, sit Liv i Herren ender,
Til Vanære for et Land.	Vel har levet, vandret her.
Unge Børn bør Skolen søge,	Vel den, som i disse Tider
hvor de underviises skal	Saa kand komme først til Roe!
Siden kand de først forøge	Verden ej de Gode lider;
Voxne Confirmertes Tal.	Best det er hos Gud at boe.

Som det fremgår af pastor Withs løbende omtale af Michael Halting i de ovenfor citerede sider fra Liber Daticus, var den gamle degn blevet svagelig og skrøbelig og til sidst ikke til megen hjælp for sin foresatte, som jo selv var ved at blive en aldrende herre.

Af folketællingen fra 1787 fremgår det, at han var enkemand og boede sammen med en 31-årig ugift datter⁷⁶.

Samme folketælling lader i øvrigt til at have voldt ham mange kvaler. I følgende brev besværer han sig over den øgede arbejdsbyrde, som folketællingen påfører ham:

76 K-E Frandsen: Tårnby Landsby s. 23

Uagtet at jeg ved Kongelig allernaadigst Resolution igiennem det Danske Cancellie af Dat: 10de Martii i dette Aar var, efter min derom indgivne allerunderdanigste Ansøgning, bleven befriet for længere at forfatte de for mig i min skrøbelige Alderdom alt for besværlige Mandtaller samt Af- og Tilgangs Lister til Extra=Skatten, imod at samme Arbejde blev overdraget til min Medbroder i Embedet Hr. Munch⁷⁷ for en vis ham derfor af mig anorderet Betaling; Saa dog, da den strax derpaa befalede almindelige Folke=Tælling just skulle foretages paa den Tiid, da welbte Hr. Munch var occuperet med at forfatte det andet ved Kongel. Rescript af 5te April 1786 befalede Hoved=Mandtall til Extra=Skatten for dette Aar, som ved Julii Maaned ogsaa skulle tage sin Begyndelse, haver jeg selv maattet med hielp af Skoleholderne, da Degnen Halting ved samme Tiid døde, besørge denne FolkeTælling og den foranstaaende Optegnelse derover; Og hvad Besværlighed og Møije dette Arbejde har kostet mig, som nu er i mit 68 Aars Alder, kand lettelig sluttes, da min Helbred ved mange Aars Arbejde og ustandne Bekymringer er meget svækket, efter at jeg endog siden Aar 1762 haver forfattet 28 Hoved=Mandtaller til Extra=Skatten, foruden de anseelige Maanedlige Af og Tilgangs Lister, saavel som adskillige almindelige Folke=tællinger, Siale=Registrere og Tabeller over denne vidtløftige Meenighed, som have været anbefalede Aar 1769 og de efterfølgende Aaringer.

Imidlertiid er denne Folke=tælling med al muelig Nøjagtighed bleven fuldbijerdet, hvorhos dog er at merke, at iblant de her anførte Personer findes en Mængde af Skaanske og andre fremmede Folk, som opholde sig en kort Tiid her i Sognet, hvor de af Sognets Huusfolk og andre blive modtagne til Leije, og ere mig i det øvrige gandske ubekjendte og Sognet uvedkommende, da de ikke ere Lemmer her af Meenigheden, eller søgt har nogen Kirke- eller Altergang, hvorover det var at ønske, at det ikke maatte tillades Huus Eijerne at indtage til Huuse saa mange saadanne fremmede og Sognet uvedkommende Personer. Af den her abførte Folke=Mængde ere ellers ogsaa allerede en deel døde siden den 1ste Julii, og til deels borttrykkede ved en her grasserende Sygdom, som dog nu synes at standse, hvilke Dødsfald jeg i Henseende til de voxne og gamle Personer haver her paa sine steder antegnet.

Taarnbye Præstegaard d. 24de Septembr: 1787

N. Randulph With

Der lader ikke til at have været mindre administrativt arbejde dengang, og heller ikke forbeholdet over for fremmede har været ukendt.

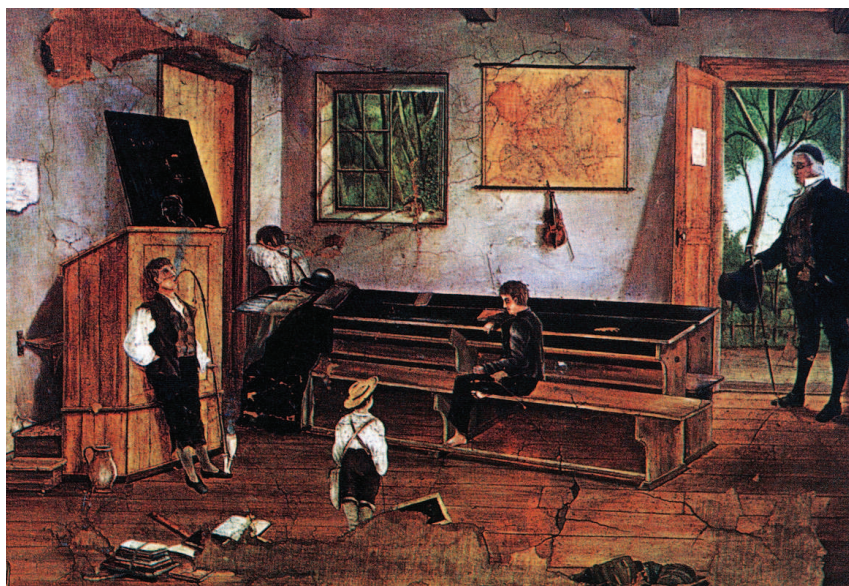
De sidste degne

Det er tidligere omtalt, at Michael Halling overtog degneembedet efter sin far på et eller andet tidspunkt mellem 1733 og 37. Formodentlig har de i en periode fungeret sammen.

I Anders Petersens degnehistorie findes følgende eksakte oplysninger: „*Michael Halling, Søn af Formd., f. 11/5 1714, Student 1732, kaldet af Konsistoriet 15/8 1733, var Degn og Kateket her i 54 Aar, død ugift 9/7 1787.*“ Han virkede altså endnu længere end faderen (04-33/37).

Nicolaisen påstår ganske vist i 'Amagers Historie III' s. 236, at skoleholderen Niels Lund fra Tårnby blev degn i 1769. Men det må være en lapsus fra Nicolaisens side.

Der forekommer godt nok i løbet af 1700-tallet flere skoleholdere, som hedder Niels Lund – det vender vi tilbage til (s.149), men den Lund, Nicolaisen uretmæssigt gør til degn i 1769, må være Niels (Chr.) Lund, født okt. 1704, der ifølge kirkebogen dør 1766 og bliver „Begravet med Liig=Tale“.

En skolestue i midten af 1800-tallet. Degnen overrasker drengene. Maleriet af en ukendt maler blev fundet på et loft i 1968 af Broby-Johansen. (Privateje)

Han afløses i skoleholderstillingen af sin søn Niels Nielsen Lund, født 17. januar 1747 og altså lovlig ung til at blive degn i 1769, hvad der heller ikke er det mindste belæg for, da Michael Halling ifølge alle øvrige tilgængelige oplysninger er degn i Tårnby Sogn indtil sin død i 1787.

Det er i øvrigt Michael Halling, der har lagt navn til Hallinggården på Vestre Bygade i det gamle Tårnby⁷⁸. Her boede han ved folketællingen 1787 sammen med sin ligeledes ugifte søster Ane Birgitte Halling, som var 65 år. Halling selv var 74 år og døde 9. juli samme år. De havde en karl, Niels Svendsen, 31 år gammel og ugift, og en pige, Ane PETERSdatter, 50 år gammel og ugift, til at holde hus for sig.

Om monogrammet, dateret 1788, der pryder gårdens front, er en posthum æresbevisning for den afdøde, får stå hen i det uvisse.

Hallinggården tegnet 2003 af
Ninna Feldvoss

Efter Hallings død fandt Niels Svendsen sig en pige, han „ville dele bord og seng med“, Else Thors Datter, som han samme efterår trolovede sig med. Det menes, at Niels og Else blev boende i degneboligen hos jomfru Halling, indtil de fik deres eget lille husmandssted, som de i øvrigt i 1789 købte af deres madmor, jomfru Halling. Hun havde øjensynligt arvet alt fra sin afdøde bror, som havde været en ret formuende mand, der havde givet sig af med at udlåne penge til folk i sognet. Ved hans død overtog Ane Birgitte Halling en del gældsbreve, og det er sikkert på grund af et uindfriet gælds-brev fra husmand Christen Jensen, at hun har overtaget det lille sted, hun senere sælger til Niels Svendsen og hans kone.

Det lille hus lå på den samme grund og var vist nok mere eller mindre af samme type som det, der den dag i dag ligger på samme sted, Tårnby Stræde 4 i Tårnby gamle landsby!

D. 16. juli 1787 begraver With sin veltjente degn og indfører egenhændigt hans data i Kirke=Bogen for Taarnbye=Meenighed paa gl. Amager=Land:

1787 mandag d. 16. Julii

Michael Halling, Sogne=Degn og Catechet for Taarnbye Menighed i 54 Aar, begravet om Eftermiddagen med Liig=Prædiken, Klokkernes Ringen og Sørge=Musique paa Orgelværket. Hand døde efter faa Dages Sygdom Mandag d. 9. Julii ved 7 Slet 73 Aar 2 Maaneder⁷⁹.

Pastor Withs indskrivning i kirkebogen om degnen Michael Hallings død og begravelse

Dom: Eadsom	52	Johanne Ols Datter	52	outo 55 Aar			
mandag d. 16 Julii	53	Michael Halling	73				
		og Catechet for Taarnbye Menighed i 54 Aar, begravet om Eftermiddagen med Liig=Prædiken, Klokkernes Ringen og Sørge=Musique paa Orgelværket. Hand døde efter faa Dages Sygdom Mandag d. 9. Julii ved 7 Slet 73 Aar 2 Maaneder					
		J. Lateris		7 Slet	2 Maaneder	4 Sønner	4 Piger

79 'Oversættelse': Karl-Erik Frandsen.

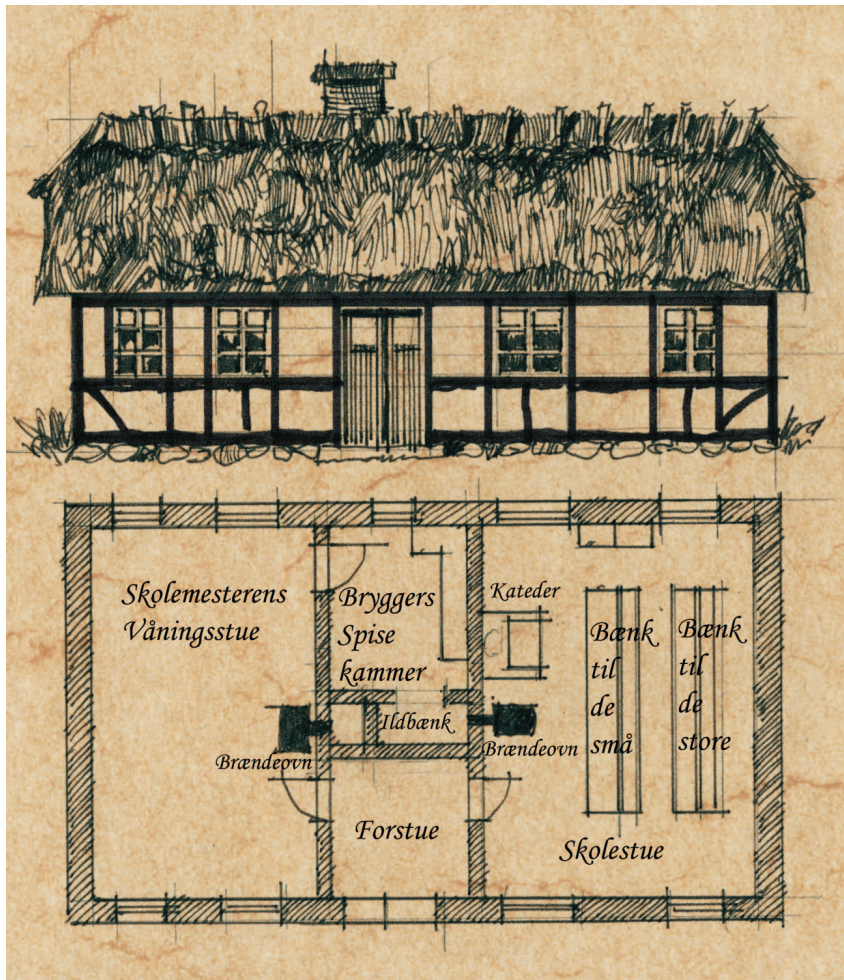
Tårnby Sogns sidste degn hed Samuel Johs. Meyer. Om ham fortæller Anders Petersen⁸⁰:

„Han var født 1714, Student i Ribe 1736, Skoleholder i Karise 1743, blev 1749 Substitut og 1753 Degn i Faxe, forflyttet til Tårnby 1787, afskediget 1793, død i Helsingør 5/10 1800, gift med Ellen Kirstine Bortwig, født i Norge, død i April 1786“.

Nicolaisen fortæller, at Meyer afgik med 145 Rdlr. i pension⁸¹.

Efter at Meyer holdt op som degn, blev embedet nedlagt. Degnens kirkelige pligter deltes mellem sognets lærere, som så til gengæld også delte det nedlagte degneembedes indtægter (se s. 36). Degnestillingens ophør lovfæstedes 1814, men forandringen strakte sig over mange år i takt med, at degneembederne blev ledige. Som nævnt i kapitel 2, s. 42 opretholdt universitetet kaldsretten til embederne, også efter at degnene var erstattet med skolelærere.

Har vi ikke hidtil fokuseret på degneboligen og dens placering, finder vi den i forbindelse med en auktion efter Samuel Johannes Meyer. Huset, kaldet 'Håbet', sælges af provsten over Sokkelund Herred – formentlig på vegne af boet – til Nikolaj Chr. Sally. 1804 videresælger Sally det til sognepræsten L.D. Bruun (se s. 127 og 131–132), hvis arvinger i 1841 sælger det til hjulmand Jørgen Hansen. En del af ejendommen sælger Jørgen Hansen i 1843 til smedesvend Peder Pedersen. Imidlertid dør Jørgen Hansen 10 år senere af kolera. To år efter dør Peder Pedersens kone af barselsfeber, og nu slår Jørgen Hansens enke Ane Sophie Clevin og Peder Pedersen pjalterne sammen og gifter sig i 1856. De bliver boende i huset, og deres slægt beboer den gamle ejendom, Englandsvej 324, indtil den i 1992 bliver et offer for motorvejens hærigen gennem Tårnby.

Facade- og plantegning af en landsbyskole fra sidste halvdel af 1700-årene. Skolestuen har to bænkerækker, lærerens kateder er placeret midt for ved siden af brændeovnen. Til venstre for indgangen ligger lærerens stue, som også er soverum. Til huset har der været et lille jordstykke. Tegningen er rekonstrueret af Mogens Eilertsen

Skoleholderne

Også en del af de skoleholdere, som With omtaler i Liber Daticus, er det værd at opholde sig lidt mere ved.

Lauritz Sommer, der i 1768 er blevet ansat i Tårnby, lader der ikke til at have været megen velsignelse ved.

Måske har han været for nidkær med at få børnene i skole. I hvert fald lader følgende anbefalingskrivelse fra pastor With⁸² ane, at Sommer har haft et mildt sagt anstrengt forhold til indbyggerne i den lille landsby, hvor skoleholderen givet har været udsat for befolkningens konstante opmærksomhed:

Den hæderlige og vellerde Studiosus Monsr. Lauritz Sommer haver i et Aar, nemlig fra Michaelis 1767 indtil samme Tid udi indeværende Aar forestaaet Skoleholderembedet i Taarnby, og i samme Embede opført sig ustraffelig som en Christelig og ærekær Studio vel egner og anstaar, med al Sagtmodighed, Flid og Troskab undervist de ham anbefroede Børn, samt derhos ført et meget stille og exemplarisk Levnet, hvorudi han har foregaaet Ungdommen med et godt Eksempel, saa at ingen kan have nogen billig Aarsag sig over ham at besværge. At nu formedelst at Bymændene her i Taarnby haver selv fundet for godt at sælge deres hidindtil hafte Skolehus og at indrette et andet af dennem købt Skolehus paa saa ufordelagtig Maade, at han ikke kunne finde sig tjent dermed, eller uden Skade for sit Helbred forblive derudi Vinteren over, har bem'te Monsr. Sommer fundet sig nødsaget til at quittere sit hidtil hafte Skoleholderembede, hvilket han ellers havde agtet længere at vedblive, hvilket jeg herved med Sandhed kan bevidne, og vil i Henseende til hans gode Forhold her have ham til alle og enhver paa bedste Maade recommanderet, ønskende derfor, at Vejen ved Guds Forsyn maatte blive aabnet for ham til nogen bedre Befordring.

Taarnby Præstegaard paa Amager Land, d. 8de November 1768.

N. Randulff Witth.

Det lader til, at præstens anbefaling har båret frugt. I 1774 bliver en Lauritz Nielsen Sommer degn i Spjellerup og Smerup, hvor han

Portræt af skolemester Lars Bertelsen, der var født i Helsingør 1612. Han var både prokurator og skolemester i byen. I 1667 blev han malet af en lokal portrætmaler, Peder Andersen. Hans veludviklede næse skyldes fedtknopper. (Danmarks pædagogiske Bibliotek)

blev til sin død i 1807. Det må være den fordrevne skoleholder fra Tårnby⁸³.

Nicolaisen har en lidt anden udgave af Sommers historie⁸⁴:

Da der var brug for en ny skoleholder i Tårnby, ansattes Lauritz Sommer af provsten. Men beboerne klagede over, at det var et indgreb i deres ret til selv at antage en skoleholder. Han havde opført sig selvrådigt imod dem, og de ville ikke kendes ved ham. Desuden havde de solgt skolehuset, så sagen måtte forelægges kongen til afgørelse. Den gik ud på, at skoleholderen som hidtil skulle ansættes af provsten og præsten; han skulle have frit hus med en skolestue samt et værelse og kammer i forsvarlig stand. Hans lønning skulle være 24 Rdlr., at betale ham til påske og mikkelsdag, samt 4 skilling ugentlig af hvert barn, som han underviste til konfirmation. Ved denne undervisning skulle børnene selv holde sig med lys i skolen. Endvidere skulle han have årligt 2 favne brænde, 1 skæppe rug, 2 skæpper byg, enten in natura eller efter kapiteltakst, samt en fjerding øl af hver gårdmand i byen.

83 Se note 82

84 Amagers Historie III, s. 237

Om det kongelige påbud blev overholdt, ved vi vel ikke, men længe blev han jo altså ikke på posten, den gode skoleholder, som det fremgår af pastor Withs anbefaling og Henrik Pedersens konklusion.

Heller ikke Andreas Lund – formentlig født 1759 og gift med Ane Brandt, født (ca.) 1748 (Kiærs saml.) – der antages til skoleholderembedet i Maglebylille 1787, har følt sig videre hjemme i sognet. Skal man tro nedenstående brev til biskop Balle⁸⁵, har embedet ikke kastet meget af sig:

Underdanigste Pro Memoria!

Udi dybeste Submission fremkommer jeg atter for Deres Højærværdighed for at anraabe om en liden Udsigt til en bedre Stilling. Udi Octbr. Maaned forrige Aar tog jeg mig den underdanige Frihed at sublicere Deres Højærværdighed, som jeg er en fattig Mand, der sidder paa Amager Land udi et Skole-Embede, der knap kan have det nødvendige til mig og Kone. Anraaber jeg, om jeg ved Deres Højærværdigheds Proponering maatte nye en bedre Skole; om en Skole af Kongens skulle blive ledig, mig da samme maatte forundes. Jeg bønfalder derfor endnu en Gang Deres Højærværdighed at kaste Øje paa mig.

Deres Højærværdigheds underdanigste Tjener

Andreas Lund,

Skoleholder udi Maglebylille By på Amager.

Maglebylille d. 5 February Ao. 1789 ...

Bemærk at dette brev er fra samme år, hvor 'Den store Skolekommission' til forberedelse af en ny skolelov nedsættes. Kommissionens arbejde varer i 25 år. Loven bliver først vedtaget i 1814.

Tilfældigvis ved vi, at Andreas Lund i 1790 afløste den gamle skoleholder Johan Stephensen i Rødovre, trods ihærdig modstand fra de lokale bønder, som hellere ville have ansat den student, der havde vikarieret i overgangsperioden fra Stephensens død til formaliteterne omkring Lunds ansættelse var i orden.

Rygter fra Tårnby Sogn ville vide, at Andreas Lund havde et hidsigt temperament, som bønderne ikke ønskede at udsætte deres børn for. Men biskoppen gennemtvang ansættelsen af Lund, som

trods fortsatte uoverensstemmelser med de lokale beboere blev i skoleholderstillingen i Rødovre til sin død i 1815⁸⁶.

Andreas Lund afløses af Hans Sørensen Rasch, som et par år efter flyttes til Ullerup (se s.140 og 144), senere til Kastrup og til Tårnby. Ham må der åbenbart have været rift om.

Om Hjortlund, der i 1754 afløser Abraham Andersen Tandberg i Ullerup, fortæller kirkebøgerne (stadig if. Kiær), at han var født 1728 og skoleholder i 1776. Da han døde 19/5 1802, havde han pension fra Tårnby Sogn, men måtte desuden tigge. Han var gift med Inger Eriksdatter (født 1728), og de havde sønnen Christian, født 1766, men allerede 1754 er der født en Christian Hjortlund. Måske er han død spæd, og en senere født bror har fået hans navn. Det lader ikke til at være en ualmindelig fremgangsmåde.

En nøjere gennemgang af kirkebogen for årene 1745–1802 afslører, at 'Frantz Hjortelund, Scholeholder og Inger Erichsdatter i Uglerup' fik børn døbt i 1757, 60, 63, 66 og 69. Jovist var der grøde i skoleholderfamilien.

At Frantz Hjortlund i hvert fald i sine senere år har haft svært ved at få tilværelsen til at hænge sammen både helbredsmæssigt og økonomisk får vi et tydeligt indblik i fra følgende ansøgning⁸⁷.

Underdanigste Pro Memoria!

Da jeg i 38 Aar har betjent Skoleholderembedet i Uglerup By i Taarnby Sogn paa Amager, men nu formedelst Alderdom næsten af 70 Aar, og andre tiltagende Svagheder er afgaaet med en Pension af 8 Rdlr. aarlig, hvoraf jeg med en gammel og svag Kone umuligt kan se mit Udkomme. – Saa er min underdanigste Begøring, at Deres Højærværdighed vilde, i Betragtning af min lange Tjeneste og tiltagende Alder, vise Medlidenhed mod mig og hjælpe mig til et lidet aarligt Tillæg af en eller anden fattig Cassa, om nogen saadan skulde gives, eller ved andre forefaldende Lejligheder, at vor øvrige, maaske korte, Levetid ikke skulde falde os alt for kummerlig. I Haab om en naadig Bønhørelse har jeg den Ære at forblive Deres Højærværdigheds underdanigste Tjerner.

Uglerup d. 22 October 1792. Frantz Hjortlund.

Til S. T. Hr. Dr. Balle, Biskop over Sjællands Stift.

86 Kilde: Skolevæsenet i Rødovre 250 år, sept. 1999, s. 9

87 Se note 82

Hjortlunds henvendelse til biskoppen lader ikke til at have givet resultat. 1792 afløses han af Hans Sørensen Rasch. Frantz Hjortlunds enke, Inger Eriksdatter, døde 1807 eller 1809 som almisselem i Store Magleby⁸⁸.

Om Thomas Pedersen, der allerede 1762 nævnes som skoleholder i Maglebylille – altså temmelig mange år før ovennævnte Andreas Lund – og fra 1780 i Kastrup, vides det fra kirkebogen (Kiærs saml.), at han blev født ca. 1735, gift 3/1 1762 med Kirstine eller Kirsten Svendsdatter, født ca. 1731, død 11/8 1802. De fik børnene Svend, født 6/7 1762, Edele Fridericka Thomasdatter, født 28/10 1763 og Kirsten Thomasdatter, født 20/12 1767 (muligvis 66). Thomas Pedersen nævnes i Balles visitatsnoter s. 144.

Peder Langsted, skoleholderen i Tømmerup, som With omtaler i Liber Daticus, var – stadig if. Kiærs samlinger – gift med Cathrine Mortensdatter. De fik sønnen Niels Pedersen, født 22/10 1761.

Rasmus Sulkendorf, som With i 1767 omtaler som „nogenlunde Beqvemlig“, og hans kone, Birgithe Kirstine Thorenberg, får d. 22. april samme år en søn, Eilert Christian, og Peder (Jacobsen) Mønster, som hvis man skal tro pastor With, har været skoleholder i Sundbyøster siden 1757, og hans kone, Anne Kristine Christiansdatter, får børn i 1762–64 og 67.

Om Jens Sørensen Bang, som allerede kommer til i 1764 som afløser for Peder Langsted, ved vi, at han døde kun 40 år gammel i 1773.

I 1774 tiltrådte islændingen Johannes Schieving. Samme år er der i kirkebogen noteret:

Sgr. Johannes Schjerning Scholeholder og Christiana Wallundsdr. i Tøm. en Datter fød Mand. d. 10. Octbr. Døbt XX p. Trin: Friderica Mona.

Schieving møder vi igen i biskop Balles visitatsnotater i næste kapitel, s. 145.

Skolekassen

Hidtil havde skolen eksisteret på frivillige bidrag. Efter skoleforordningen fra 1739 skulle der anbringes en bøsse i kirken, og en tavle gå rundt ved barnedåb, vielser og begravelser til fordel for skolen og de fattiges kasse.

Men i 1780'erne oprettedes på forslag fra pastor With en egentlig skolekasse. Dens indtægter skulle komme fra de mulkter, der idømtes for forsømmelser fra skolen, bøder fra retskassen og hvad der i øvrigt ad frivillighedens vej indkom i de indsamlingsbøsser, som gik rundt ved bryllupper og andre festligheder i hjemmene, og endelig fra tavlerne i kirken.

Kassen skulle administreres af en valgt skolekommission på 6 medlemmer med præsten som formand. Det var ikke de store summer, men dog en begyndelse⁸⁹.

Vi er så heldige at have et regnskab for Tårnby Sogns skolekasse:

TAARNBYE SOGNS SKOLECASSES REGNSKAB FOR AARET 1787

- I) Indtægt.
- 1) Skole=Cassens Beholdning ved 1786 udgang
beløb sig til . . . . . 21 Rdl. 2 Mark 13½ Skilling
  - 2) Tavlepenge Neml.:
Fastelavn Collect . . . . . 2 Rdl. 5 Mark 5 Skilling og
Tavlepenge Neml.:
Micaelies Collect . . . . . 3 Rdl. 1 Mark 8 Skilling
I alt beløber sig til . . . . . 6 Rdl. 13 Skilling
  - 3) Bøssepenge indsamlede ved
Bryllupper i Byerne . . . . . 15 Rdl. 2 Mark 10 Skilling

Fra BirkeTinget er ingen Efterretning indløbet vedgaaende Bøder.

Summa Skole-Cassens
Beholdning og Indtægt 1787 . . . . . 43 Rdl. 4½ Skilling

89 Redigeret citat fra Amagers Historie III, s. 238

II) Udgifter.

- 1) Til de 7 Skoleholdere i Sognet for at læse for fattige børn
1 Rdl. 2 Mark pro Person, er . . . . . 9 Rdl. 2 Mark
- 2) For 7 Exemplarer af Biskop Balles Chate=Chismi Forkla-
ringer købt til de 7 Skoler i Sognet á 26 Skilling Stykket,
er . . . . . 1 Rdl. 5 Mark 6 Skilling
- 3) Betalt til nødvendig Understøttelse i alt . . . . . 3 Rdl.

Summa Skole=Cassens Udgifter
beløber sig 1787 til . . . . . 14 Rdl. 1 Mark. 6 Skilling.

Når nu fra Skole=Cassens
Beholdning og Indtægter . . . . . 43 Rdl. 4½ Skilling
Drages dens Udgifter i Aaret 1787 . . . 14 Rdl. 1 Mark 6 Skilling

Bliver Skole=Cassens hele beholdning ved
slutning Aaret 1787 den Summa . . 28 Rdl. 4 Mark 14½ Skilling

Saaledes er Skole=Cassens Regnskab for dette Aar befundet og
Sluttet, hvilket vi med vore Hænders Underskrift testerer.

Taarnbye Præstegaard d. 18. Januar 1788

*N. Hansen   Hendrich Cornelisen
Anders Svendsen   Pitter Giertsen
Svend Andersen   Thønnes Pitersen
Paa Dirch Gerdtsens Enkes Vegne Hans Hansen*

At dette foranførte Regnskab angaaende Taarnbye Skole=Casses
Tilstand ved 1787 Aars Udgang, også haver saaledes sin Rigtighed,
testerer –

Taarnbye Præstegaard d. 18. Januar 1788

N. Randolph With –

Lærerlønningerne blev udbetalt i Kroner og Skilling. Disse mønter er fra Christian d. 5.'s tid og blev brugt i 1700-årene. Den store mønt er 1 Krone eller 4 Mark. Mønten blev præget i Glückstadt ved Elben i 1694. Den lille mønt er 1 Skilling, som er præget samme sted i 1694. Kongen havde dog også eget møntværksted i København og i Kongsberg i Norge. 1 Mark kunne veksles til 16 Skilling, og der gik 4 Mark på 1 Krone. Og på 1 Rigsdaler gik der 6 Mark. (Foto: Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, Nationalmuseet)

Først d. 31. jan. – altså næsten to uger efter regnskabsaflægningen, kommer der besked fra birkedommer Chindler eller Kindler om, hvilke indtægter han har haft i form af bøder m.m., som skal hjælpe den betrængte fattigkasse og ikke mindre trængende skolekasse:

FORTEGNELSE

Paa hvad ieg i Aaret 1787 har modtaget, som kand anføres Taarnby Sogns Fattig og Skole Casse til Indtægt.

Ved Auction *den 22 Marti* over Christopher Joensens Gaard i Maglebylille:

- a) af Skipper Theis Theisen i Dragør blev betalt . . . 1 Rdl.
- b) af Jan Clausen i Maglebylille . . . . . 2 Mark
- c) Hans Clausen samestæds . . . . . 1 Mark

Ditto Dato paa auction efter afdøde Crilles Sicrandtzen i Sundby Øster blev ved 4 Parter Jord salg, ved Kiøber og Sælger betalt 10 Rdl. og for Gaarden af hver 1 Rdl. er . . . . . 12 Rdl.

Den 27 Marti ved Auctionen paa Claus Theisens Jord i Maglebylille . . . . . 1 Rdl.

Den 3 August ved Auctionen paa Einert Arondtsens Huus i Sundby Øster betalt Hr. Berg . . . . . 1 Rdl.

Den 24 August betalte Hr. Berg ved Christen Jansens Huuses Auction i Taarnbye . . . . . 1 Rdl.

Den 21. Septb: ved Auctionen paa Jens Madsen Hejdes Huus paa Sundby Vester Fællend blev af Kiøber og Sælger betalt . . . 2 Rdl.

Dito Dato af Peder Bastians Huus og Hauge i Taarnbye . . . 1 Rdl.

Den 21 Septb: ved Auctionen paa Povel Raagaards Huus og Hauge i Taarnbye . . . . . 2 Rdl.

Den 16 Novb: ved Niels Jacobsens Huus i Sundbye Vester . . . . . 2 Mark

Ved et Forliig blev af Parterne levert . . . . . 2 Rdl.

Ved et Bryllup i Sundbye Vester Kroe *den 4. Januari* dette Aar blev i Fattig Bøssen indsamlet 1 Rdl. 1 Mark 8 Skilling

I alt . . . . . 26 Rdl. 8 Skilling

Christianshavn d. 31. Januari 1788

*Saaledes rigtig anført tilstaar
Chindler*

Chindler: Birkedommer Christopher Chindler (eller Kindler) kendes fra Tinggården på Vestre Bygade, som han i 1787 erhvervede ved en auktion for 615 rdl. (Se mere i Frandsens 'Tårnby Landsby', s. 87)

Forhåbentlig har pengene gjort god fyldest det følgende år.

Til præsteembedet i Tårnby Sogn, som indtil midten af 1700-tallet blev besat med afgåede, pensionerede universitetsprofessorer, var der på grund af sognets størrelse fra 1757 knyttet en kapellanstilling. Kapellanen skulle lønnes af de forskellige indtægter, som ellers tilfaldt sognepræsten: I 1757 var det 250 Rdlr. og dertil afgift til kapellanens ophold. Det passede ikke alle de efterfølgende sognepræster lige godt. Pastor Bruun, sognepræst i Tårnby 1791–1839 (s.131–132), søgte i 1796 om at få kapellaniet nedlagt, da der stilledes store krav til præsteembedets økonomi. Men nej, der var mange duelige teologiske kandidater, som ventede på en stilling, og med den begrundelse fik Bruun afslag på sin ansøgning.

Bedre gik det i 1802, hvor han søgte igen. Men tilladelsen blev givet på den betingelse, at sognepræsten hvert år i de følgende 10 år skulle betale 50 Rdlr. til skolekassen. Efter de 10 år blev bidraget

Tinggården i Tårnby. Her boede birkedommer Chr. Chindler fra 1787. I 1788 fik han ved reskript af 28/3 tilladelse til at flytte Taarnby Birketing, „som i nogle Aar have været holdt i Sundbye Øster“ hertil. 1793 – efter at Chindler var ophørt som birkedommer og blevet byfoged i Nykøbing Falster, hvor han døde i 1801 – flyttedes tinget igen til Sundby. Tegning af Ninna Feldvoss 2003

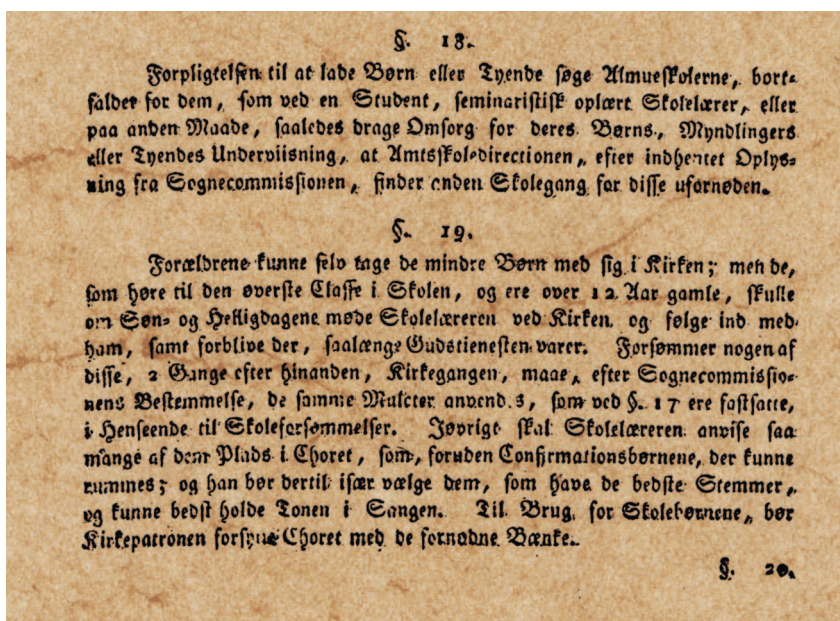

fordoblet. Først i 1825 blev Bruun fritaget for at betale det særlige bidrag til Skolekassen. Til gengæld skulle han så selv holde en kapellan for egen regning. Summa-summarum havde besværet givet ham en god del ekstra rigsdaler til rådighed i de forløbne år, men også Skolekassen nød godt af arrangementet.

Da den særlige ordning begyndte var Skolekassens indtægt inklusiv præstebidraget ca. 72 Rdl. I 1833 var skolens samlede indtægt if. Nicolaisen 113 Rdl., som blev anvendt til skolebygningernes vedligeholdelse, undervisningsmidler og hjælp til fattige skolebørn.

Fra omkring 1800 forvaltedes Skolekassen af en 'skolepatron', mens skolekommissionen med præsten i spidsen tog sig af undervisningen. Den første skolepatron var den alle steder nærværende amtsforvalter, justitsråd Bierg, og efter ham fulgte proprietær Christensen, Løjtegård.

I Frederik d. 6.'s forordning om „Almueskolevæsenet på landet“ fra 1814 giver paragraf 18 bedre folk lov til selv at sørge for undervisning i hjemmet, så børnene ikke behøvede at komme i almueskolen. Men allerede før 1814-loven var det en udbredt praksis i bedre stillede kredse at lade børnene hjemmeundervise. Det var især præstefamilier, der benyttede sig af denne mulighed, som rent praktisk ofte kunne klares ved hjælp af en kapellan, som måske alligevel befandt sig i præstegården. Paragraf 19 taler om kirkepligten

Huslærer i Tårnby Præstegård

I optegnelserne i Liber Daticus (s.81ff) omtaler With løbende de skiftende studenter, der bor i præstegården og virker som huslærer for hans børn. Naturligvis gik præstens børn ikke sammen med den gemene hob i landsbyskolen. De havde – ligesom de bedre-bemidlede familiers børn – privatlærer, til trods for – eller netop på grund af – at det faktisk var præsten, der havde det primære tilsyn med den offentlige skole. Men der var jo heller ikke skolepligt, men undervisningspligt ligesom i dag – i modsætning til 1814-loven, der indførte 7 års-skolepligt, som først ophævedes med Grundloven i 1849⁹⁰.

På Kastrupgård, som fabrikant Jess Didrichsen i 1763 sammen med Kastrup Værk havde købt af Jacob Fortlings enke, omtales fra 1768 en studiosus Reimer Staal som informator, altså huslærer, for børnene.

I begyndelsen af 1800-tallet har den daværende sognepræst i Tårnby, konsistorialråd Lambert Daniel Bruun⁹¹, brug for en ny huslærer til sine 4 børn. Gennem en professor ved universitetet får han forbindelse til en ung teologistuderende, Rasmus Ussing, der ganske vist er ked af at skulle afbryde sine flittige studeringer for at tage ud til Amager. Det har jo dengang været en hel rejse at komme så langt. Men hans økonomiske situation har ikke tilladt ham at afslå det gode tilbud.

Mange år senere skriver Ussing sine ungdomserindringer i en underlig anonymiseret romanform: 'En gammel landsbypræsts ungdomsminder'. Derfra er følgende historie hentet:

Vistnok var jeg formedelst mine fremtidige Studeringer helst forbleven i Byen; men Nøden var for Døren; jeg havde intet Valg, og jeg haabede Byen så nær, at kunne fortsætte mine Studier.

Til den fastsatte Tid var jeg (hos Professoren) og traf Familie-faderen, hvis Udvortes behagede mig. Da det ogsaa lod til, at han fandt Behag i mig, blev jeg, efter at være kommen overens om Lønnen – der just

90 Gyldendals Opslagsbog 1961

91 Præst i Tårnby 1791–1839

ikke var stor, men dog antagelig – og andre Vilkaar, strax engageret og ombedet, saa snart muligt og belejligt var, at tiltræde Conditionen. Det skete et Par Dage derefter, og den truende Nød var forsvunden.

En truende legemlig Nød var jeg undsluppen, men kun for at falde i en aandelig, der var uundgaaelig, og hvoraf jeg ikke slap så let og hastig. Jeg var nemlig kommen i en Stilling, hvormed jeg var aldeles uerfaren – en Stilling, der vel af Navnet var mig bekendt, men hvorover jeg aldrig havde tænkt noget: Jeg var bleven Lærer! Jeg der ingen-sinde havde undervist, og som i mine Barndoms- og Ungdomsaar var efter den maadeligste, ja forkerteste Methode bleven oplært. Jeg manglede Erfaring, Praxis og Theori. Jeg var bleven Lærer! Hvad dette var og havde at betyde, hvad jeg i denne Qualitet vilde, kunde og skulde virke, faldt mig først rigtig ind at tænke over Dagen efter at jeg havde tiltraadt Conditionen, og der om Morgen kl. 8 indfandt sig paa mit Værelse en ældre Dreng paa 12 Aar, to yngre smaapiger, den ene paa 9, den anden paa 7 Aar, og en endnu yngre lille Dreng paa femte Aar. Den ældste Dreng, der var bestemt til at studere og allerede under Faderens Vejledning havde endel Latin, Historie og Geografi inde, bar under Armen en hel Pakke Bøger, og hans yngre Søstre, der ligeledes af Faderen var underviste, bar deres i Hænderne. Jeg blev underlig tilmode og bragt i en mærkelig Forfatning ved synet af disse fire Børn, som stode tause og undseelige for mig. Vi så en liden Stund stiltiende på hinanden, indtil jeg fattede mig; og for dog at gøre noget til en Begyndelse gav jeg mig til at prøve dem, en for en, og fandt, til min ikke ringe Trøst og Glæde, at der hos dem maatte være lagt en Grund, bedre end den som i mine unge Dage lagdes for min Broder og mig.

At jeg på denne min første Læredag og mange Dage derefter ikke fandt rigtig Rede i, hvad der til Nytte og Gavn for mine Elever skulde udrettes, at jeg gjorde Forandring på Forandring og kvaklede paa alt, indtil jeg fik det ordnet til min Tilfredshed – det begribe nok de, der ligesaa ubetænksomme og uerfarne som jeg have befundet sig i min daværende Forfatning. Men ved daglig og utrættelig Flid og Eftertanke samt ved at læse og studere, memorere og exerpere nyere og ældre Opdragelsesskrifter, erhvervede jeg mig efterhaanden den Øvelse og de Kundskaber, uden hvilke ingen ærekær og samvittighedsfuld Mand bør lade sig engagere til Lærerstanden ...

... Min ældste Elev var nu moden til Universitetet, og idet jeg dimitterede ham til Academiet, dimitterede jeg mig selv til Byen for med Kraft desto bedre at kunne fortsætte og fuldende mine theologiske Studier.

Den Glæde, som min Eleves veloverstandne Examen gjorde mig, forbitredes for endel af Bekymringer over min nærmeste Fremtid. Jeg var, efter at have forladt min gode Condition, paa samme point, hvorpaa jeg befandt mig kort før jeg tiltraadte den: intet Tag over Hovedet, intet for Haanden at brække og for Munden at bide og kun faa sammensparede Skillinger i Pungen, og jeg vidste ikke, uden at falde andre til Byrde, nogen Udvej ...

Ussing må endnu engang tage stilling som 'husinformator'.

Al den megen undervisning sinker ham naturligtvis i hans studier, ligesom hans aktive deltagelse i kampene under englændernes bombardement af København 1807 giver ham anfægtelser og en overgang får ham til at overveje en karriere inden for militæret, hvor mulighederne for at sikre sig et rimeligt levebrød er bedre.

Præstegården i Tårnby opført af Lambert Daniel Bruun i 1791. Den ældste eksisterende del er dog opført af pastor Wøldike i 1761. Bruun forsøgte if. notits i Liber Daticus s. 33 at få en liden Erstatning (for) den store Bekostning jeg blev nødsaget til at gøre ..., men fik øjensynlig ingen penge, for han skriver videre: *Jeg byggede derpaa en grundmuret Bygning, som kostede mig over 2000 Rdl. hvorved jeg blev sat i stor gæld.* Tegning af Ninna Feldvoss 2004

Omsider – i efteråret 1808 – tog han 30 år gammel „den teologiske attestats“ og er færdiguddannet præst, men blot for at opdage, at det ikke er så ligetil at få et embede. Kapellan-stillinger kan han få hos skiftende mere eller mindre svækkede sognepræster, men ingen af disse stillinger kaster tilstrækkeligt af sig til, at han kan brødføde kone og eventuelle børn.

Nogle år senere gifter Rasmus Ussing sig med en af Tårnby-præstens døtre, Pouline Regitze Bruun, og gennem svigerfaderens forbindelser (til hoffet?) får han endelig – i 1819 – embedet som sognepræst for Uldum og Langskov, et par mil vest for Horsens. Her blev han i 40 år. Ægteskabet med Pouline blev temmelig problematisk. Hun savnede bestandigt Amager og faldt aldrig til i det jyske. Hun døde i 1839.

Den gamle præst brugte sine sidste år som forfatter og benyttede ensomheden i den store og på det nærmeste tomme præstegård til at skrive sine erindringer, udgivet af Julius Clausen og P.Fr. Rist 1973.

Efter at have taget sin afsked i 1859 flyttede Rasmus Ussing til Kolding, hvor han døde to år senere.

Konsistorialråd Bruun i Tårnby omtales i Mynsters visitatsbog 1835 som en 82-årig olding, der intet kan udrette.

Portræt af Lambert Daniel Bruun som 65-årig. Litografiet er ikke udført samme år som han fyldte 65, men er nok af en ukendt litograf tegnet og trykt omkring 1825. (Privateje)

KAPITEL 5:
IND I DET
NY ÅRHUNDREDE

Bondedrengens erindringer

Hidtil har beskrivelsen af skoleforholdene for det meste taget udgangspunkt i degnenes, skoleholderens og lærernes situation. Historien er – om jeg så må sige – set oppefra – fra bisper, provster, præster og ofte filtreret af senere tiders skribenter.

Fra børnenes synsvinkel er der ikke mange efterretninger fra tiden før 1800 – og slet ingen lokale.

I 1809 sidder den 33-årige bondekarl Søren Pedersen fra Havrebjerg i Vestsjælland i Sundby Øster på Amager og skriver sine ungdomserindringer. I en del år har han i perioder af skiftende længde været indkaldt som soldat under Englandskrigene, har oplevet slaget på Reden og Københavns bombardement, men i denne sammenhæng er det ikke det, der påkalder sig interesse. Søren har som kun de færreste lært at skrive og bruger de ledige stunder i militærforlægningen til at give os et indblik bl.a. i sin skolegang og konfirmation i slutningen af 1700-tallet. Og det er temmelig enestående. Søren Pedersen var jo en af dem 'det gik ud over':

Det er ikke almindeligt, at en fæstebonde har så mange skrivekundskaber, at han kan nedfælde sine erindringer, og Søren må da også kæmpe for at holde sin kunnen ved lige.

Allerede som 4-årig begynder han i skolen, fordi hans 1½ år ældre søster er så forfærdelig ulykkelig over at skulle gå alene.

I afsnittet 'Om min skole undervisning og første læsnings begiøndelse' fortæller Søren:

... Ieg lærte med ringe umage det, der blev mig foresat, saasom ieg fra første stund og siden fremdeles aldtid har havt en meget god nemme til at lære at læse, og jeg lærte meget tilig at læse. Saaledes havde ieg til mit

Uniformstegning til en menig husar. Tegningen er godkendt eller approberet i 1774 af Christian d. 7. Tegneren er ukendt. (Rigsarkivet)

10 aar lært baade Catecismusen⁹², Forklaringen⁹³, de 7 Davids Salmer tillige med nogle af kirke salmerne alt uden ad, og kunde dees foruden læse skikkelig got inden i enhver simpel dansk bog. Saa at skolemesteren sagte nu til mine forældre, at hand havde lært mig saa meget som henhørte til min christendoms lærdom og nu kunde hand ikke lære mig meere uden at skrive. Men dette maae mand her agte, at den gang var skoleundervisningen ikkun meget svag og langt fra den fuldkommenhed, som den nu er udi, ellers vilde der nok været at lære for et barn og det nok havde saa god en nemme og om det saa gik j skole til det var 16 aar gammelt. Men dengang kiente mand ikke til andet ind at lære de 2 forom melde bøger og den brugelige sallmebog at læse noget i deels jnden i og deels uden ad og den bibelske historie⁹⁴ med 104 historier udi, som nylig var udgivet og forarbejdet i Hamborg og nu jndført til brug i de danske skoler. Dette var alt, hvad mand dengang viste af at læse i skolen og disse bøger, saavel den bibelske historie som de andre, havde ieg nu til mit 10 aar læst baade jnden og uden ad ...

Præsten og degnen foreslår derfor Sørenns forældre at sætte ham i latinskolen, men nej, det ville blive for bekosteligt, og de tvivlede vel også på, hvad det skulle føre til, så det blev der ikke noget af.

Søren fortsætter:

Men paa den anmodning fra degnen, at lade mig lære at skrive, det tillod mine forældre mig efter egen begiering men tog sig ikke sønderligt noget videre heraf, saasom de dengang meere holdt det for skadelig ind nyttig at lære at skrive, men da ieg bad om tilladelse dertil saa fik baade ieg og skolemesteren tilladelse at øve mig noget heri. Min moder, som alle tider var mig med, gav mig nogle skillinger til papiir og blæk og talte med skolemesteren for mig og gjorde ham til gode for sin umage mod mig osv ...

92 Formentlig: D. Mort. Luthers liden Catechismus, med Børne-Lærdoms Visitatz etc. Kbh. 1731ff og mange senere udgaver. (Se i øvrigt s. 21)

93 Erik Pontoppidan: Sandhed til Gudfrygtighed, udi en eenfoldig Forklaring over sal. D. Mort. Luthers liden Catechismo. Kbh. 1737 og mange senere udgaver. Den autoriserede læsebog.

94 Formentlig: Jo. Hübner: Udvalde Bibliske Historier af det Gamle og Nye Testamente. Oversatte af Chr. Lihme, Kbh. 1728 og mange senere udgaver

En stor del af almuebefolkningen i det tidlige 1800-tal kunne hverken skrive eller læse. I de hjem, hvor måske husfaderen dog kunne læse, var husets bogbestand indskrænket til ganske få eksemplarer. Blandt dem var Bibelen og Hus-postillen to sikre titler. En huspostil var en forklaringsbog, hvor søndagenes og helligdagens bibeltekster blev forklaret for „Guds Børn til Gudelig Øvelse“. Den var beregnet til højtlesning. Denne titelside er fra et genoptryk af biskop Dr. Caspar Erasmi Brochmands populære *Huus-Postill*. Denne udgave blev trykt i 1739 af bogtrykker Ernst Henrich Berling udi Kjøbenhavn efter en udgave fra 1724. Brochmann var egentlig døbt Jesper Brochmann Rasmussen (1585–1652). Han skrev sin første gudelige forklaring i 1635

I årene hvor han skulle til at gå til konfirmation, blev det besluttet at indføre nye lærebøger i skolerne. Da det rygte bredte sig, besluttede hans forældre at sende ham til konfirmationsforberedelse, så han kunne få gavn af de bøger, han allerede i skolen havde lært uden ad og blive konfirmeret det sidste år, de gamle lærebøger blev brugt – bl.a. „denne podipodanssiske forklaring“, som Søren kalder Erik Pontoppidans forklaring over Luthers lille katekismus.

Søren skriver:

Ellers haver mine andre søskende ikke saa tilig eller som nu almindelig skeer saa unge gaaet til konfirmation, som viser en meget ringe agt for denne vigtige religion handling af de forældre, som nu lader deres børn saa unge gaae til læsning føren de engang kand begribe eller forstaae, hvad denne religion handling betyder. Mine forældre haver ikke saaledes vist saa ringe agt herfore og her over vilde have at vi deres børn skulle først samle nogen forstand til at kune begribe, hvorfor mand udøvede denne høytidelige handling ...

Søren blev konfirmeret som 16-årig, selvom han var „indnu svag nok til at begribe eller huske de af præsten forelagde udlægelses spørgsmaalle ...“

Der var 10 konfirmander på holdet, og Søren stod „øvers i kirken“. Det er helt utroligt, hvad Søren har lært udenad ikke mindst af salmer.

Og så oprinder den store dag. Søren beretter:

Jeg blev tillige med mine læse kamerater konfirmeret i Haureberg kirke Søndagen efter paasken i aaret 1792 af præsten hr. Beck og blev, efter fore gaaende over høreelse i kirken og hvorved præsten ytrede særdeles tilfredshed med vor læsning og sagte iblant andet at vi børn vare de beste læsere hand nogen tid havde indtil denne tid havt at konfirmerer, indlemmet på nye i den christelige menighed og her jgientog vi paa det høytideligste det hellige løfte, som i vore umyndige aar blev aflagt af andre i vor daab paa vore vegne. Og efter mange vigtige formaningener til os om dette løftes opfyldelse i en retsindig vandel for fremtiden og megen vigtig tale og sang, som paa denne dag blev og indnu aarlig bliver paa disse konfirmations dage for rettet, indgik vi løftet og vor daabs gienforpligtelse ...

Senere fortæller Søren også om sin kones skolegang og konfirmation. I et afsnit, som han kalder ‘Om hendes underviisning og skolegang’ skriver han:

Dette var og er fremdeles blevet en af de aller betydeligste mangler for hende i hendes heele livets optrin, ikke fordi at hende io var forundt

baade gaver til at kunne fatte det, saasom hun have god forstand og løst og nemme til baade at læse og synge, men hun blev ikke heller om hendes sødskende holdet sønderlig noget til skolen af sine forældre ... Nok var det, at deres børn blev alle lidet lært og hun saare lidet, at hun ei kand læse i en bog, langt mindre regne og skrive, som er for som ogsaa for mig saare tungt, at hun skulle staae saa langt tilbage i saa vigtig en deel, der alt har vædet hendes øyne nogle gange, siden hun blev min kone ...

Når vi tidligere har hørt om, hvor strenge krav præsterne stillede til de unge, før de lod dem konfirmeres, kan man undre sig over, at hun overhovedet nåede så langt.

Ikke desto mindre blev hun konfirmeret allerede som 14-årig på trods af sine manglende kundskaber. Søren forklarer:

Der hun var 14 aar gammel gik hun til læsning, aarsagen for at hun begjonte saa tilig var denne, at forældrene, som viste hvor lidet hun var oplært vendede ikke, at hun blev taget frem det første aar eller mulig det andet aar heller, og derfor vilde hun skulle begjonde saa tidlig, men den derværende præst hr. Rensholm, præst for Thesløse og Skielleberg menigheder, der ellers er en blant disse tiders beste præster, tog hende dog frem det første aar, ikke for hendes læsning skyld, thi som var i sin aller første begjøndelse, men snarere baade for hendes agtede forældre skyld, som han ei gierne vilde gjøre imod, som ogsaa da hand saae, at denne deres datter alt var saa langt tilbage med sin læsning, at han nu med største vanskelighed kunne faae hende videre frem heri.

Hun blev altsaa konfirmeret i sit 14. aar 1798 i Thesløse kirke⁹⁵ af ovennævnte præst.

Det er ikke til at vide, hvor meget Sørenns holdning til skole og konfirmation er dækkende for almuebørnene også på Amager, men mon der har været den store forskel? Nogen har der sikkert været, som delte hans opfattelse⁹⁶.

(Se i øvrigt om konfirmationsalder kapitel 2, fra s. 20).

⁹⁵ Holbergs gamle kirke lige ved siden hans gods, Tersløsegaard

⁹⁶ Kilde: En fæstebondens liv, udgivet af Karen Schousboe

Ros og Rist

Den store Skolekommission til forberedelse af en ny skolelov ned-sættes i 1789, og selvom resultaterne lader vente på sig, er alene kommissionens tilblivelse et bevis på, at de moderne skoletanker har vind i sejlene. Oplysningstidens nye syn på mennesket gjorde sin virkning (se begyndelsen af kap. 4).

N.E. Balle, som var blevet Sjællands biskop, var et særdeles aktivt medlem af kommissionen, men også i sin bispegering og i de visitatser⁹⁷, som han i hele sin tid som biskop lagde megen flid i, viste han skolen stor interesse. Omkring århundredskiftet besøgte han flere gange samtlige skoler i sit stift, også Tårnbys⁹⁸.

Heldigvis skrev han flittigt dagbog over disse visitatsrejser, så vi også derigennem kan få noget at vide om det lokale skolevæsen.

Nicolaj Edinger Balle (1744–1816) dansk teolog. Professor 1772; 1783–1808 Sjællands nidkære og flittige biskop. Skrev katekismen 'Lærebog' 1791. (Lademanns Leksikon)

Litografisk portræt af biskop Balle i typisk rokoko oval. Kunstneren og trykåret er ukendt, men billedet er nok fra 1772. (Privateje)

97 Tilsynsbesøg

98 Nellemann: Den danske skoles historie s. 72

TÅRNBY

Balle skriver:

Taarnby Skole. 6te Okt. 1799.

Faa Børn vare til Stede, og iblandt dem havde faa lært noget af Lærebogen. De svarede dog skikkelig deraf og af Catechismus ... Skoleholder Lund har vist sig forsømmelig og skal være forfalden.

Næste gang Balle er på visitats, har Tårnby Skole fået ny skoleholder:

3. Maj (1805). Taarnby Skole.

Skoleholder og Kirkesanger H.L. Rasch, ustuderet [den samme som i Ullerup 1799], er en duelig og flittig Mand, som underviser med Forstand, catechiserer vel, synger temmelig godt og lærer Børnene at synge ordentlig ... I Boglæsning havde de fleste temmelig god Øvelse. 28 lære at skrive, hvori 2 have gjort nogen fremgang. Landkort var ikke ubekendt. Den flittige og duelige Lærer være fremdeles af Gud velsignet!

I 1790 oprettede staten et seminarium på Blågård ved København, og flere præster, som havde øje for lærernes mangelfulde uddannelse, indrettede seminarier i deres præstegårde med elever, som de selv underviste. Staten gav dem tilskud til at drive seminarierne, og de elever, der kom ud derfra, var sikre på at få ansættelse. Kvalificerede lærere var en mangelvare.

Tegning af indgangsporten til landstedet Blaagaarden set fra haven ud mod Slotsgade. Gården havde fået sit navn efter det blågrønne skifertag. Tegning af Mogens Eilertsen efter forlæg i Københavns Bymuseum

Sognepræsten i Brøndby, amtsprovst Ejler Hammond, var en af dem, der efter ordre fra kancelliet i 1802 indrettede et seminarium. Men også på andre områder var provst Hammond anerkendt. Kancelliet benyttede ham som rådgiver i skolesager.

I 1812 udgav han 'Udsigt over Københavns Amts Skolers indvortes Tilstand i 1812, saaledes som den kan bedømmes af de over de afholdte Examina indsendte Karakterlister. Uddraget af Listerne med tilføjede Anmærkninger af Ejler Hammond, Amtsprovst.'⁹⁹

Heri kan vi få yderligere oplysninger om:

Taarnby Skole, Rasch, understuderet. Skønt her i Skolen endnu hverken lærers Retskrivning eller dansk Stil, saa synes dog denne Skole at have forbedret sig en Del sidste Aar.

SUNDBYVESTER

I 1799 skriver Balle om

Sundbyvester Skole.

En god Del Børn forsamlet. Ikke faa havde lært Lærebogen og svarede med god Forstand saavel som af Catechismis. De vidste noget af den Bibelske Historie og havde lært Psalmer af den nyeste Psalmebog. Ogsaa læste de vel i Bog. Skoleholder Holm underviser ret vel og catechiserer ganske godt.

Ifølge Withs Liber Daticus-optegnelser (se s. 81ff) bliver den gamle Knud Riber, som var skoleholder i Sundbyvester i mere end 50 år, og som if. kirkebogen dør 80 år gammel i 1771, afløst af Peter Brinch – i 1786 har han været der i 15 år. Men Henrik Petersen oplyser i artiklen om skoleforhold i Brønshøj, Sundbyerne og Valby, at der var en skoleholder Jens Mejer, som døde i 1798, hvorefter Peter Brinch kom til.

Begge dele kan ikke passe, men muligvis har de begge fungeret. Sundby var velforsynet med skolesøgende børn.

Ole Stephensen Holm, som vi her hører om, må være temmelig ny i embedet, da Balle besøger ham første gang.

... Omkring 1800 fandtes i Tårnby 17 gårde, 3 større jordbrug og 48 huse, dels med, dels uden jord med 542 indbyggere. 1830 var indbyggerantallet steget til 613, deraf 102 skolebørn. (Nicolaisen: Amagers Historie III s. 167)

Fra visitatsen 1805, hvor Balle igen er på besøg hos Holm, siges det:

Vester Sundby Skole.

Skolelærer O. Holm, ustuderet, er meget flittig, underviser godt og catechiserer vel. Hans Kone lærer Pigebørnene at sy, brodere og binde. Han synger saa skikkelig, og Børnene ligesaa ... Jeg overhørte Børnene i deres Religionskundskab og Bøglæsning, eftersaa deres Skrivebøger, hørte på deres Regning af Hovedet, undersøgte deres Fremgang i Geografi efter Landkort, betragtede adskillige Prøver af Pigernes Syning, Brodering og Strømpebinding under Vejledning af Skolelærerens Hustru, og fandt mig saa vel fornøjet, at jeg kunde uddele 17 Belønningsbøger, for det meste af de bedste og kostbareste, med hvilke jeg havde forsynet mig ... Den flittige Skolelærer fortjener al Opmuntring. Gud velsigne ham! ...

Man tør nok sige, at skolen har fået mere at byde på. Bemærk også, at udtrykket 'skolelærer' har vundet indpas og nu afløser 'skoleholder'!

I øvrigt er det også værd at lægge mærke til, at lærerkonerne tager del i undervisningen, selvfølgelig uden nogen form for vederlag. Jo, sådan var det engang!

Hammond har i 1812 følgende tilføjelse om Ole Stephensen Holm:

Sundbyvester Skole, Holm,

ustuderet. At denne Skole har endnu lige saa mange maadelige som gode Børn, maa endnu undskyldes, saa længe den har det uforholdsmæssig store Antal af cirka 140 Børn, ligesom ogsaa her endnu ikke undervises i Retskrivning og dansk Stil. Skolen hører imidlertid blandt Amtets gode Skoler.

O.S. Holm blev i november 1812 forflyttet til en skole på Sjælland, og i hans sted kom seminarist Peder Larsen, som var lærer ved skolen indtil sin død 1855¹⁰⁰.

Nicolaisen vil vide, at han i 1815 forflyttedes til Tårnby¹⁰¹.

Sundbyvester havde omkring 1700 13 gårde og 37 huse. Omkring 1800 noterer Nicolaisen, at der er ca. 100 huse uden jord og i 1830 var der 1045 indbyggere. (Nicolaisen: Amagers Historie III, s. 152–53)

---

100 Henrik Petersen: Skoleforhold i Brønshøj, Sundbyerne og Valby

101 Nicolaisen: Vor Folkeskole, Amagerbladet 8. nov. 1924

SUNDBYØSTER

Balle skriver i 1799 om

Sundbyøster Skole.

Børnenes Antal ikke stort, ej heller havde mange gjort nogen Fremgang i Lærebogen, men adskillige svarede dog vel deraf saavel som af Catechismus ... Skoleholder Bidstrup var syg. Han er nu gammel, og (det) begynder at kendes.

og i 1805:

Øster Sundby Skole.

Skolelærer Bidstrup, en gammel Mand, næsten affældig, behøver Medhjælp, kan dog ret vel catechisere, og lærer Børnene godt at læse i Bog, synger ogsaa temmelig vel, saavel som Børnene ... 17 lærte at skrive. Kun 9 regnede. Landkort over Fædrelandet var ikke ubekendt. Den gamle Lærer Bidstrup, som i sine yngre Aar har udmærket sig ved Flid og Duelighed, kan nu behøve en medhjælper.

Henrik Petersen afslutter historien om gamle Bi(d)strup¹⁰²:

1809, da Bistrup var 80 Aar, fik han sin Afsked fra Embedet, og Skolekommissionen tilstod ham 100 Rdlr. i aarlig Pension, men da han ikke fandt sig tilfreds med denne Sum, sammenskød Skoledistriktets Beboere aarlig 26 Rdlr. 4 Mark, „hvormed han var fornøjet“. (Skolekomm. forhandlingsprotokol).

Der blev ved hans Afskedigelse ansat en Seminarist fra Brøndbyvester Seminarium, Jørgen Nielsen.

Hammond supplerer i 1812:

Sundbyøster Skole, J. Nielsen, Seminarist fra Brøndbyvester [Hammonds eget seminarium]. Ogsaa denne Skole har endnu det uforholdsmæssig store Antal af omtrent 120 Børn, hvis daglige Skolegang nok ikke maa være synderlig stadig, da 21 deraf endnu vove at udeblive endog fra Examina. Desto mere bør det anses som Bevis paa Lærerens Duelighed og Flid, at Skolen har saa mange gode og meget gode Børn.

I 1700 havde Sundbyøster 14 gårde og 20 huse. Beboelsen var 1718 omkring 50 familier. Omkring 1800 fandtes her kun 4-5 gårde på mere end 5 tdr. hartkorn. Byen var delt i ikke mindre end 45 smågårde og lige så mange større husbrug og landsteder med jord, mens der af jordløse huse fandtes ca. 60. (Nicolaisen: Amagers Historie III, s. 157-58)

---

102 Se note 100

Jørgen Nielsen blev forflyttet i 1812¹⁰³, og seminarist H.C. Wøldike, f. 1785, blev ansat i hans sted i embedet, som han forestod til sin død 1845.

KASTRUP

... 1830 havde byen (Kastrup) 15 gårde og henved 40 huse, hvoraf 30 uden jord, med 468 indb.; deraf var 50 tyende, 30 indsiddere og 7 håndværkere. (Nicolaisen: Amagers Historie III, s. 174)

Balle har følgende bemærkninger om

Castrup Skole. (1799)

Adskillige Børn svarede meget vel af Lærebog og Catechismus. De læste fermt i Bog ... Skoleholder Thomas Pedersen er nu gammel, men kan dog godt undervise og catechiserer ikke ilde.

Seks år senere møder biskop Balle igen Thomas Pedersen:

Castrup Skole. (1805)

Skolelærer Th. Pedersen, gl. og affældig, kan dog lære de flittige at læse vel i Bog, som næsten er alt. Medhjælp behøves ham. Man var ikke kommet videre i Lærebogen end til 2det Cap ... 3 havde begyndt at skrive, men ingen regnede. Landkort ubekendt. Den affældige Skolelærer, i sin Velmagt duelig og flittig, trænger højlig til Medhjælp og fortjener, at Skoledistriktet dertil svarede ham Understøttelse.

I Amager Historie III¹⁰⁴ siges det, at Thomas Pedersen i 1810 afløses af Niels Lund, der også var organist ved Tårnby kirke. Det ses, at hans løn var 23 rdlr. samt 6 tdr. rug og 6 tdr. byg. Niels Lund var skoleholder til 1835.

I 1812 fortæller Hammond om den ny lærer på

Castrup Skole, N.N. Lund, Interims-Lærer¹⁰⁵. Skolen vedligeholder sin Plads blandt Amtets gode Skoler, der ikke har tabt i det Aar, da Lund har været der som Interims-Lærer.

Beboelsen var 1718 ca. 30 familier. 1802 havde Maglebylille kun 15 gårde og 10 huse med jordbrug ... 1830 var indbyggertallet 245, deraf 60 tyende og 50 skolebørn. (Nicolaisen: Amagers Historie III, s. 179)

MAGLEBYLILLE

1799 skriver Balle om

Maglebylille Skole.

Børnene vidste for en Del afgøre Rede for Lærebog og Catechismus. De læste for det meste vel i Bog ... Skoleholder Robbersen har nogen Man-

gel paa Hørelsen, men underviser ellers vel og catechiserer godt. (Sendt Rist¹⁰⁶.)

og i 1805:

Maglebylille Skole.

Skolelærer Robbersen er en ganske duelig Mand, som underviser med Forstand og Flid og catechiserer godt, men har mangel paa sin Hørelse. Jeg kunde fornøjes ved Boglæsning. Han synger ret vel, og Børnene ligestaa ... Med Naturlæren er gjort Begyndelse. Men i Boglæsning viste sig nogen Mangel, som foraarsagede, at ikke faa tabte den Belønningsbog, der ellers var dem tiltænkt. Nogle havde dog antagelig, og I meget god Øvelse deri. Den flittige og stræbsomme Lærer trænger til Hjælp ved Boglæsning formedelst sin svage Hørelse. Han er mig ellers agtværdig. Gud velsigne ham!

Hammond fortsætter i 1812:

Maglebylille, Robertson den ældre, [som Balle kalder Robbersen både i 1799 og 1805] ustuderet. I denne lille Skole ser det virkelig saa maadeligt og slet ud med Børnenes Kundskaber i alle Skole-Undervisningens Dele, at her nødvendig maa tænkes paa at skaffe Børnene en bedre Undervisning.

TØMMERUP

Fra sit besøg i Tømmerup skole 1799 er Balle kort og knap:

Tømmerup Skole.

En del Børn var forsamlet. Ikke faa gjorde god Rede for Lærebog, også nogle for Catechismus ... Skoleholder Scheving underviser godt og catechiserer vel. (sendt Rist.)

I 1805 har han mere at sige:

Tømmerup Skole.

Skoleholder Scheving,

Student, er flittig nok, underviser og catechiserer ganske vel, synger skikkelig med Børnene, men synes at mangle Liv og Færdighed ... Hvor mange der lære at skrive og regne, er ikke antegnet i Mandtallet,

---

Rists 'Anviisning for Skolemestere i de lavere Skoler til deres Embeds rette Førelse' var skrevet af den tyske præst Johan Christoph Friedrich Rist (1735–1807) og efter befaling af den kgl. kommission for det almindelige skolevæsen i Danmark oversat af Lauritz Hasse i 1794. J.C.F. Rists søn, Johan Georg, var privatsekretær for Ernst Schimmelmann, finansminister og senere statsminister og i begyndelsen formand for „Den store Skolekommission til de danske skolers bedre indretning“, og muligvis er det ad den vej, bogen har fundet vej til Danmark. (Kilde: Dansk Skolemuseum og Henrik Petersen: Skoleforhold på Amager indtil 1814)

---

106 Rists Anviisning for Skoleholdere, en bog, som biskoppen brugte til at belønne flittige og dygtige lærere med. Se i øvrigt ovenfor

---

1830 var indbyggertallet i Tømmerup steget til 270, deraf 76 tyende og 30 skolebørn ... 1809 blev en skolelod udvist af byens fælled, ved Skelgårde, hvor skolen formentlig lå. 1811 var lønningen fri bolig, 25 rdl., samt 5 tdr. rug og 5 tdr. byg. (Nicolaisen: Amagers Historie III, s. 182 og 183)

---

som dog burde være, og nøje blive iagttaget. Landkort var ikke ukendt. Jeg tilønsker den duelige Lærer fremdeles Munterhed og Liv til at fremme sin vigtige Gerning i alle Dele med Held og Velsignelse! Scheving var der i hvert fald ikke længere end til 1812, for da meddeler Hammond:

Tømmerup Skole, Robertson yngre, [formodentlig søn af læreren i Maglebylille] Interims-Lærer ...¹⁰⁷ Skolen synes i det hele at have forbedret sig meget i det sidste Aar.

ULLERUP

Fra visitatsen 1799 skriver Balle:

7de Oktbr. Ullerup Skole.

Børnene havde gjort meget god Fremgang ... Skoleholder Rasch er duelig og catechiserer godt. (Sendt Rist.)

Omkring 1800 havde Ullerup 7 gårde og 2 jordbrug med 49 tdr. hartkorn. 1830 var jorden delt i 12 gårde, 3 jordbrug og der var 5 jordløse huse ... 1801 var indbyggertallet 143. (Nicolaisen: Amagers Historie III, s. 185f)

Hans Sørensen Rasch forflyttedes 1801 til Tårnby, hvorefter Johan Anthon var lærer til 1830¹⁰⁸, så i 1805 hedder det:

4. Maj. Ullerup Skole.

Skolelærer Anton, Student, er meget duelig, flittig og ferm. Han underviser med Forstand og catechiserer meget godt, synger ogsaa meget godt og lærer Børnene at synge godt. Hans Hustru lærer Børnene at sy og brodere ... Nogle Piger viste Prøver af Brodering og Syning. Den brave og vel oplagte Lærer fortjener al Opmuntring. Gud styrke og velsigne ham!

Også ham kender provst Hammond til (1812):

Ullerup Skole, Anthon, Student. Denne lille Skole ... vedligeholder sin Plads blandt Amtets meget gode Skoler.

¹⁰⁷ Se note 105

¹⁰⁸ Amagers Historie III, s. 186

En lærerfamilie

Den af Hammond nævnte lærer N.N. Lund, som øjensynligt har afløst gamle Thomas Pedersen i Kastrup i 1810, var 3. generation af lærere i Tårnby Sogn. Han var født i 1771 som søn af skoleholder og organist Niels Nielsen Lund, født 1747. Det er jo ham, Balle i 1799 siger 'har vist sig forsømmelig og skal være forfalden' (se s. 140). Han dør i 1802.

Også han var søn af en lærer, nemlig Niels (Christensen) Lund. Han nævnes allerede af Halling i 1735 som skoleholder i Tårnby (se s. 16) og videre i 1742 (se s. 68). I Liber Daticus-optegnelserne lader han til at være holdt op omkring 1760, men er tilbage igen i 1764–66. Først i 1775 tiltræder sønnen, efter at forskellige lærere i kortere perioder med skiftende held har haft stillingen.

Og det er altså denne søn, der er far til den omtalte interimslærer i Kastrup, Niels Nielsen Lund, som dog får en lang karriere som lærer helt frem til 1835 og kommer til at opleve indførelsen af den nye skolelov.

Typisk ornamentramme (kartouche) i rokokostil til Amagerkort i 1700-tallet. Bemærk den overdimensionerede ko, som bærer kartouchen, men må symbolisere landbruget som landsbyens bærende indtægtskilde

Trodsig fremgang

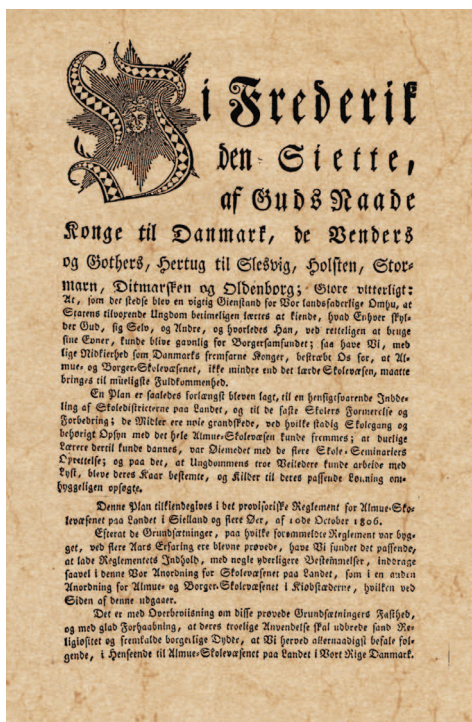
I slutningen af 1700-tallet gennemførtes de store landboreformer, som bl.a. førte til stavnsbåndets ophævelse og den efterfølgende udflytning af gårdene fra landsbyfællesskabet. Det skete alt sammen over en længere årrække.

Sideløbende hermed kom der en større forståelse for, at uddannelse var nyttig og nødvendig, også hos almuen. Det er formentlig ikke tilfældigt, at 'Kommissionen til de danske Skolers bedre Indretning'¹⁰⁹, senere kaldt „Den store Skolekommission“, nedsættes året efter stavnsbåndsløsningen.

I 1814 – 25 år efter – underskriver Frederik d. 6. efter anbefaling fra kommissionen

'ANORDNINGEN OM ALMUESKOLEVÆSENET PÅ LANDET I DANMARK'¹¹⁰

Første side af Frederik d. 6.'s Skoleforordning fra 1814. (Det kongelige Bibliotek)

109 Af landsbyskolens Saga

110 Nellemann: Den danske skoles historie, s. 84

Da er København bombarderet, flåden tilintetgjort, staten gået bankerot og Danmark halveret.

I store træk var det i øvrigt de samme personer, der trak udviklingen på begge områder i den rigtige retning. Såvel finansminister Ernst Schimmelmann som præsidenten for Rentekammeret, Christian Ditlev Reventlow, og senere hans bror, Ludvig, fik sæde i kommissionen. Ludvig deltog dog aldrig i møderne, men gav sit besyv med i skriftlige indlæg.

Også Sjællands biskop, N.E. Balle, var medlem.

Ganske vist blev de mere reformivrige sat ud af spillet, inden kommissionen var færdig med sit arbejde, og biskop Balle, der sammen med hertug Frederik Christian af Augustenborg, medlem af statsrådet og oven i købet kongens svoger med deraf følgende indflydelse, stod som repræsentanter for samfundets mere moderat-konservative kræfter, fik som følge af den negative udvikling vind i sejlene.

Derfor blev reformerne ikke så vidtgående, som det var tænkt fra begyndelsen.

Alligevel imponeres man over skoleloven af 1814, som bliver til midt i en af de største økonomiske trængselsperioder, Danmark har oplevet¹¹¹.

Hvilken indflydelse den nye skolelov, som i det væsentligste holdt indtil 1937, får på Tårnby kommunes skolehistorie, må en kommende del bl.a. handle om.

111 Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie 9 og Nellemann: Den danske skoles historie, s. 70–72

K I L D E R

Love mv.:

Kirkeordinansen af 14. juni 1539
Danske Lov, 1683
Konfirmationsforordningen af 13. jan. 1736
Skoleforordningen af jan. 1739
Plakaten af april 1740
Forordningen af 1759 om konfirmationsalder

Artikler:

Henrik Petersen: Om Skolehold og Degnelæsning paa Amager
1735 fra *Kirkehistoriske Samlinger 1911-13, femte række, sjette
bind*, s. 197ff
Henrik Petersen: Skoleforhold paa Amager indtil 1814 i *Aarbog ud-
givet af Historisk Samfund for Københavns Amt 1916*
Henrik Petersen: Skoleforhold i Brønshøj, Sundbyerne og Valby
fra *Historiske Meddelelser om København 1913-15*
Christian Bruun: Den lærde Amager-Sogndegn Iochum Hallings
Levnet i *Danske Samlinger for Historie, Topografi, Personal- Lite-
raturhistorie. 1. række, II*, s. 60
Chr. Nicolaisen: Artikel om Vor Folkeskole i Amagerbladet 8. nov.
1924.
„Beskrivelsen over Amagerland og dets tvende kirkesogne“
Diverse numre af „Glemmer du ...“, Tårnby lokalhistoriske Sam-
ling.

Bøger:

- Aflandsbyskolens saga*, udgivet af Danmarks Lærerforening 1964.
- Bech, Sven Cedergreen: *Danmarks Historie*, bind 9, Politikens forlag, 1965.
- Bjørn, Claus: *Fra reaktion til grundlov*, Politikens Danmarkshistorie bind 10, 1990.
- Bredsdorff, Morten: *Læsestykker til Den danske Folkeskoles Historie*, Gyldendal, 1969.
- Brøcher, Karl: *En skolekrønike*, Lærerstandens Brandforsikring, 2001.
- Dansk kulturhistorisk Opslagsværk*, 1991.
- de Thura, Lauritz: *Amager og Saltholm*, genudgivet med en efterskrift af Harry Kaae, Rosenkilde og Bagger, 1968.
- Feldbæk, Ole: *Den lange fred*, Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie bind 9, 1990.
- Frandsen, Karl-Erik: *Tårnby Landsby – historie og bygningsregistrant* 1989.
- Gyldendals Opslagsbog 1961*.
- Hagerups illustrerede konversationsleksikon 1922*.
- Haue, Harry m.fl.: *Skolen i Danmark fra 1500-tallet til i dag*. Systime, 1986.
- Hjorth, Birte: *Degnene i Hollænderbyen*, Lokalarkivet, Dragør, 1980.
- Kiærs samlinger*, Lokalhistorisk Samling.
- Kjær Jansen, Inger: *Kastrupgård, fra hovedgård til kultursted*, Tårnby kommunes Lokalhistoriske Samling, 1992.
- Kjær, Inger Ottzen: *Fra vugge til grav*, Tårnby kommunes Lokalhistoriske Samling, 1986.
- Kræmer, Edvin: *Tre dage på Amager*, Chr. Erichsens Forlag, 1959.
- Kræmmer, Michael: *Den hvide klan*, Spektrum, 1999.
- Lademanns Leksikon 1982–88*.
- Larsen, Joakim: *Bidrag til den danske skoles historie, bind I, 1536–1784*, Unge Pædagoger, 1984.
- Liber Daticus*.
- Markussen, Ingrid: *Visdommens lænker*, Landbohøi-skole Selskab, 1988.

- Matzen, Henning: *Kjøbenhavns Universitets Retshistorie 1479–1879, bind II*, Gyldendalske Boghandels Forlag, 1879, (s. 318–19).
- Nellemann, Aksel H.: *Den danske skoles historie*, Gjellerup, 1966.
- Nicolaisen, Chr.: *Amagers Historie I–III*, Gyldendalske Boghandel, 1907.
- Nielsen, Johs.: *Billeder af folkeskolens historie I*, Gjellerup, 1973.
- Petersen, Anders: *Sjællands Stifts Degnehistorie*, Roms forlag, 1899.
- Skolevæsenet i Rødovre 250 år*, sept. 1999.
- Strunge, Mogens: *De Thura og hans Amagerbog fra 1758*, Levin og Munksgaard, 1936.
- Tårnby kirke 800 år*, Tårnby Menighedsråd, 1986.
- Ussing, Rasmus: *En gammel landsbypræsts erindringer*, udgivet af Julius Clausen og P.Fr. Rist i serien Memoirer og breve, August Bangs forlag, 1973.

Titelside i den første ABC, der blev trykt i Danmark i 1591 af bogtrykker Mads Vingaard i København. Teksten ved billedet var dog på plattysk, der i oversættelse lyder: „Tidlig optugtelse, arbejde og lære bringer børnene til stor ære“. (Det kongelige Bibliotek)

ILLUSTRATIONER

- Forside: Amagerkort, kobberstik ca. 1750.
- s. 2 Skolemesteren og hans elever, silhuet fra 1818, Dansk Skolemuseum.
- s. 4 Skolepige, der læser katekismus, maleri af Hans Smidth, 1870, Hirschsprungeske Samling.
- s. 8 Tårnby Kommunes byvåben, tegnet 1952 af Mogens Eilertsen.
- s. 9 Københavns Amts segl, kobberstik ca. 1757.
- s. 10 Martin Luther, træsnit fra 1520 af Lucas Cranach.
- s. 11 Kalkmaleri i Sæby Kirke, Vendsyssel.
- s. 12 Folkelig kalender fra 1700-årene.
- s. 13 Stentavle over rytterskolerne, Dansk Skolemuseum.
- s. 21 Katekismus-illustration, træsnit fra 1780.
- s. 23 Mandtal over konfirmanderne 1736 fra kirkebogen.
- s. 25 Tårnby Kirke, tegnet af Ninna Feldvoss 2002.
- s. 27 Kirkegang i Tårnby Kirke, maleri af Johan Jacob Bruun 1748, Nationalmuseet.
- s. 28 Kong Frederik d. 4., litografi af Emilius Ditlev Bærentzen ca. 1845.
- s. 29 Titelside til Kirkeordinansen fra 1539, trykt hos Hans Barth i Roskilde, Det kgl. Bibliotek.
- s. 31 Forside og indledning til Palladius' alterbog fra 1556, fra Lis Andersens 'Den ældste danske alterbog' 1918.
- s. 33 Peder Palladius, kobberstik af Johann Meno Haas, ca. 1761, Kobberstiksamlingen.
- s. 35 Degnen i 'Lille Claus og store Claus', illustration af Vilhelm Pedersen 1849.
- s. 38 Biskop Hans Svane, kobberstik fra 1665 af Albert Haelwegh, Kobberstiksamlingen.
Bombardementet 12. febr. 1659, gouachetegning af Johan Phillip Lemke, Nationalmuseet, Stockholm.
- s. 40 Stormen på Christianshavn 1659, Nationalmuseet, Stockholm.
- s. 43 Gavnl på stolestade i Tårnby Kirke, tegning af Ninna Feldvoss 2003.

- s. 45 Titelsiden til Danske Lov 1683, Det kgl. Bibliotek.
- s. 46 Københavns galge, træsnit fra en skillingsvise.
- s. 49 Chr. Nicolaisen, redaktør, lokalhistoriker, Lokalhistorisk Samling.
- s. 51 Hans Nicolai Arendahl, lektiehører, akvarel ca. 1770, Den gamle by i Århus.
- s. 53 Forside til 'Harenes Klagemaal'.
- s. 55 Original kvittering med Jochum Hallings underskrift, Landsarkivet.
- s. 58 Biskop Peder Hersleb.
- s. 59 Kong Christian d. 6., litografi fra ca. 1845 af Emilius Ditlev Bærentzen.
- s. 63 Allegorisk kobberstik fra 1740.
- s. 64 Degn, litografi ca. 1830.
- s. 67 Skolestue omkring 1740, maleri af ukendt kunstner.
- s. 69 Per Degn, tegning af Vilhelm Marstrand, Kobberstiksamlingen.
- s. 71 Skolestue malet af Hans Smidth 1813, Statens Museum for Kunst.
- s. 73 Laurids de Thura, malet ca. 1755 af Johan Hörner, Frederiksborgmuseet.
- s. 74 Amagerkort fra før 1745.
- s. 75 Ludvig Holberg, malet af Alexander Roselius, Sorø Akademi.
- s. 76 Holbergs adelsvåben, tegnet af Jacob Fosie.
- s. 79 Holbergs stue på Tersløsegaard, Tersløsegaard.
- s. 80 Kong Frederik d. 5., litografi fra ca. 1845 af Emilius Ditlev Bærentzen.
- s. 82 Wandals forside til Liber Daticus.
- s. 85 Per Degn, tegning af Vilhelm Marstrand, Kobberstiksamlingen.
- s. 89 Skolestue i en købstad, litografi af ukendt kunstner.
- s. 91 Kastrup Værk, akvarel af ukendt kunstner, Københavns Bymuseum.
- s. 94 Kastrupgårds hovedindgang, foto af Børge Rosquist.
- s. 99 Glasmosaik i Tårnby Kirke udført af Palle Bruun 1966, foto af Allan Meyer 2004.

- s. 105 Hallinggården med kirken i baggrunden, foto af Allan Meyer 2004.
- s. 110 Pastor Withs kirkebogsforside 1772.
- s. 113 Skolestue fra 1800-tallet, maleri af ukendt kunstner.
- s. 114 Hallinggården, tegnet af Ninna Feldvoss 2003.
- s. 115 Kirkebogsnotat om Michael Halling.
- s. 117 Landsbyskole, facade- og plantegning rekonstrueret af Mogens Eilertsen.
- s. 119 Lars Bertelsen, prokurator og skolemester i Helsingør, malet 1667 af Peder Andersen, Danmarks pædagogiske Bibliotek.
- s. 125 Mønter fra Chr. d. 5.'s tid, Nationalmuseet.
- s. 127 Tinggården, tegnet af Ninna Feldvoss 2003.
- s. 128 Paragrafferne 18 og 19 fra Skoleforordningen 1814.
- s. 131 Tårnby Præstegård, tegnet af Ninna Feldvoss 2004.
- s. 132 Lambert Daniel Bruun, præst i Tårnby, litografi af ukendt kunstner.
- s. 134 Uniformstegning af menig husar, tegneren ukendt, Rigsarkivet.
- s. 136 Titelside til Huspostil fra 1739.
- s. 139 Biskop Balle, litografi, kunstneren ukendt.
- s. 140 Indgangsporten til Blaagaarden, tegnet af Mogens Eilertsen efter forlæg fra Københavns Bymuseum.
- s. 147 Kartouche til Amagerkort i 1700-tallet.
- s. 148 Første side af Fr. d. 6.'s Skoleforordning fra 1814, Det kgl. Bibliotek.
- s. 152 Titelside til den første danske ABC, trykt af Mads Vingaard 1591, Det kgl. Bibliotek.
Bagside: Karvskåret penalhus med drejelåg.

EMNE - OG PERSONREGISTER

A

ABC 152
Alterbog, Palladius' 31
Altergang 16, 27, 57
Altevelt, Birgitte, J. Hallings l.
kone 57
Amagerbeskrivelser 38-39, 44-45,
51, 54, 72, 74
Amagerkort 74
Anchersen, Matthias, professor,
sognepræst i Tårnby, biskop i
Ribe 18-19
Andersdatter, Birthe, tjenestepige,
konfirmand 24
Andersen, H.C., eventyrdigter 35
Andersen, Svend 124
Anderssøn, Hans, smededreng,
konfirmand 24
Ane – Jacob Skolemesters (aff Mag-
lebylille) 50
Anthon, Johan, skoleholder 146
Arendahl, Hans Nicolai, skoleme-
ster 51
Arondtsen, Einert, husejer i Sund-
byøster 126

B

Balle, Nicolai Edinger, Sjællands bi-
skop 110, 120-122, 124, 139ff, 148
Bang, Jens Sørensen, skolehol-
der 86-88, 90, 92-93, 122

Bastian, Peder, husejer i
Tårnby 126
Berg, Niels, studiosus, skolehol-
der 17, 70
Bernstorff, J.H.E., udenrigsmini-
ster 80
Bertelsen, Lars, skolemester og pro-
kurator i Helsingør 119
Beskrivelse over Amagerland ... 38-
39, 44-45, 51, 54, 72
Bibelen 30
Bidstrup, Valentin, skoleholder 101,
103, 105-108, 143
Bierg, justitsråd, amtsforvalter 128
Blaagaarden, seminarium 140
Boegaard, Rasmus, skoleholder 70
Boesen, Mogens 24
Bortwig, Ellen Kirstine, degnekone,
116
Brandt, Ane, skoleholderkone 120
Brinch, Peder, skoleholder 96, 98,
101, 103, 105-108, 141
Bruun, amtsforvalter, Svaneleje-Ga-
ard 83
Bruun, Lambert Daniel, konsistori-
alråd, sognepræst i Tårnby 116,
127-129, 131-132
Bruun, Pouline Regitze, gift Us-
sing 132
Bunde, Hans, (se Faxø)
Byvåben, Tårnby Kommunes 8
Børgessen, Matthias, skoleme-
ster 49

C

- Carl 10. Gustav, svensk konge
1654-60 39-40
- Castrup 25, 50, 68-69, 73, 84, 86-
88, 90, 92-97, 100, 102-104, 106-
108, se også Kastrup
- Castrup Fabrique (Værk) 91, 102
- Chindler, Christopher, (el. Kind-
ler), birkedommer 125-127
- Christensen, proprietær, Løjte-
gård 128
- Christian d. 3., konge 1536-59 10, 43
- Christian d. 4. konge 1588-1648 14,
32-33
- Christian d. 5., konge 1670-99 14,
45, 125
- Christian d. 6., konge 1730-46 10,
13, 28, 58-60, 63, 66, 75, 80
- Christian d. 7., konge 1766-
1808 134
- Christiansdatter, Anne Kristine,
skoleholderkone 122
- Christoffersen, Jonas, lærer 48
- Christophersdatter, Maren, skole-
holderkone 48
- Clausen, Hans, Maglebylille 125
- Claussøn, Hans, se Jæger
- Clausen, Jan, Maglebylille 125
- Clevin, Ane Sophie 116
- Cornelisen, Eyberdt, konfir-
mand 22
- Cornelisen, Hendrich 124

D

- Danske Lov 13-14, 19, 22, 29-30, 36,
45, 60-62
- Degn 14-15, 19-20, 30-31, 33-35, 36-

38, 41-42, 46, 51, 60-61, 63-65,
69, 85, 92, 95, 104, 113, 116

- Degn, Laurits Nielsen 38
- Degnekald 42, 54-55, 61
- Degnelæsning 17-20, 30-33, 35-36,
45-46, 48, 57, 60, 86, 95, 102,
107
- Degneløn 61-62
- de Thura, Laurids, arkitekt, hofbyg-
mester, 72-75
- Diderichsen, Jess, fabrikant 90-92,
94-95, 97, 100, 102, 129

E

- Echt, Jens, skoleholder 48
- Epistel af Holberg* 76-77ff
- Erasmus Montanus, komedie af Hol-
berg*, 69 85
- Eriksdatter, Inger, skoleholder-
kone 121, 122
- Esbernssøn, Pitter, gårdmand, for-
lover, 24
- Eybertsen, Cornelis, gårdmand 22

F

- Fattigforordningen af 1708 14, 20
- Faxe, Hans (Bunde), degn 38-39,
41, 43-44
- Ferle 67
- Filderop, Maren, J. Hallings
mor 54
- Fleischer, Esaias, professor, præst i
Tårnby 55
- Folketællingen 1787 23, 111-112
- Fortling, Jacob, Kastrupgårds byg-
mester 91, 129
- Frantzdatter, Karen, gårdmands-
kone 23

Frederik d. 2., konge 1559-88 14, 38
Frederik d. 3., konge 1648-70 41
Frederik d. 4., konge 1699-1730 10,
13, 27-28, 58
Frederik d. 5., konge 1746-66 26,
72, 74-77, 80
Frederik d. 6., konge 1808-39 128,
148
Frederik Christian af Augustenborg,
medlem af Den store Skolekom-
mission 148

G

Galge 46
Gerdtzen, Dirchs enke 124
Giert Skolemester 50
Giertsen, Pitter 124,
Grevens Fejde 10

H

Halling, Ane Birgitte, jomfru 57,
114-115
Halling, Holger, præst 54, 57
Halling, Jochum, degn, skri-
bent 15-19, 20, 46-47, 50, 53ff,
64, 68-69, 70, 72, 74, 147
Halling, Magnus, præst 54, 57
Halling, Michael, degn 54, 57, 73,
83-84, 86, 88-89, 94, 97, 100,
102, 104, 106-109, 111-115
Halling, Michel, J. Hallings far 54,
Hallinggården 105, 114
Hammond, Ejler, amtsprovst 141
Handtberg, Hans Henrik, skolehol-
der 93, 95
Hansdatter, Anne, konfirmand 23
Hansdatter, Charlotte Amalie, sko-
leholderkone 70

Hansdatter, Inger, husmandskone,
23
Hansdatter, Pernille, degnekone 44
Hansen, Hans, gårdmand 23
Hansen, Jens, skoleholder 48
Hansen, Jørgen, hjulmand 116
Hansen, N. 124
Hansen, Oluf, gårdmand 23
*Harernes Klagemaal, digt af Morten
L. Widsted* 52-53,
Hejde, Jens Madsen, husejer i
Sundbyvester 126
Hersleb, Peder, Sjællands bi-
skop 58, 64, 81
Hjortelund, Frantz Jensen, skole-
holder, 70, 84, 86-88, 90, 92-93,
96, 98, 100, 103-104, 106-108,
121-122
Hjortlund, Christian, 121
Hoier, Andreas, professor, kommis-
sionsmedlem 63
Holberg, Ludvig, forfatter, profes-
sor, baron 27, 58, 69, 75-79, 85,
138
Holm, Ole Stephensen, skolehol-
der 141-142
Hvidberg, Andreas Jensen, skole-
holder 84, 86, 88-89

I

Ibsen, Peder, skoleholder 48
Ib Smed 24

J

Jacob Skolemester, Maglebylille 50
Jacobsen, Niels, husejer i Sundby-
vester 126

- Jacobæus, Holker, justitsråd, professor 54-55
- Jansen, Christen, husejer i Tårnby 126
- Jensdatter, Kirsten, skoleholderkone 70
- Jensen, Christen, husmand 115
- Jensen, Claus, skolemester 50
- Jensen, Jacob, skoleholder 48
- Jensen, Jens, degn 44
- Jensen, Poul, skoleholder 50
- Jensen, Stephan, konfirmand 23
- Jensen Skolemester, Jørgen 48
- Jensøn, Knud, skoleholder 16
- Jensøn, Maths, skoleholder 16, 68
- Joensen, Christopher, gårdejer 125
- Juel, Hans Lemmich, studerende 83
- Jyske Lov 10, 14
- Jæger, Hans Claussøn ell. Klausen, præst i Tårnby 40, 42, 44
- Jæger, Klaus, substitut, degn 42, 44

K

- Kalender 12
- Kalkmaleri 11
- Kastrup (se også Castrup) 9, 16, 50, 74, 121-122, 144
- Kastrupgård 94, 129
- Kastrup Værk 91, 129
- Katekismus 4, 17, 19-22, 24, 30, 36, 44, 64, 124, 135-136, 139, 140-141, 143-145
- Kirkebog 23-25, 44, 47, 69, 110-111, 113, 115, 121-122
- Kirkeordinansen 29-30, 32, 35-36, 58
- Kirkeritualet af 1685 29
- Kirkeværger 37, 39
- Kiær, H.F., kommandørkaptajn, lokalhistoriker 47
- Konfirmation 10, 12-13, 21-27, 58, 62, 104, 119, 133, 136-138
- Konfirmationsforordningen 1736 21, 26-27, 60
- Kreiberg, Johannes, student, informator 90
- Københavns latinske Skole, Vor Frue Skole 16, 37-38, 52
- Københavns Universitet 31, 37-38, 41-44, 57, 96, 98, 127

L

- Langsted, Peder, skoleholder 84, 122
- Larsdatter, Appelone 23
- Larsen, Clemens, skoleholder 106
- Larsen, Peder, seminarist, lærer 142
- Liber Daticus 22, 81-82, 111, 118, 129, 131, 141, 147
- Lindtner ell. Lintener, Hans, skoleholder 69-70, 106
- Lund, Andreas, skoleholder 109, 120-122
- Lund, Niels Christensen, skoleholder 16, 48, 68, 85, 87-88, 113, 147,
- Lund, Niels Nielsen, skoleholder 101, 103-104, 106-108, 114, 140, 147
- Lund, Niels Nielsen, interimslærer, skoleholder, organist 144, 147
- Luther, Martin, reformator 10, 29, 31, 135
- Løbedegne 35-37

M

- Maglebylille el. Maribolille 9, 16-17, 50, 69-70, 73-74, 84, 86-88, 90, 92-93, 96, 98, 101, 103-104, 106-109, 120, 122, 125, 144-145
Maribolille, se Maglebylille
Mejer, Jens, skoleholder 141
Melanchton, Philip, reformator 31
Meyer, Samuel Johannes, degn 109, 116
Moltke, A.G., statsmand, godsejer 80
Mortensdatter, Cathrine, skoleholderkone 122
Mortensøn, Laurits, degn 38
Munch, M., præst i Tårnby 112
Mynster, J.P., Sjællands biskop 132
Mønster, Peder Jacobsen, skoleholder 84, 86-88, 90, 92-93, 96, 98, 122
Mørk, Morten Jensen, skoleholder 48

N

- Nansen, Hans, borgmester 42,
Nicolaisen, Christian, redaktør, lokalhistorisk skribent 32, 48, 49
Nielsdatter, Anne, degnekone 44
Nielsdatter, Bodil, skolemesterkone 50
Nielsdatter, Inger, skoleholderkone 50
Nielsen, Andreas, smedemester i Sundbyvester 24
Nielsen, Jørgen, seminarist fra Brøndbyvester 143-144
Nielsen, Niels, degn, = Nielssøn,

- Niels = Niels Nielsen Rye =
Niels Nielssen Degn 41-42, 44
Nielsen, Wolf, skoleholder, skrædder 50

O

- Olufsdatter, Aff, gårdmandskone 22
Omløbende bord 16
Omstændelig og tilforladelig Beskrivelse over den liden Æ, Amager..., de Thuras Amagerbeskrivelse 1758 72, 74
Oplysningstiden 75, 81, 139

P

- Palladius, Peder, reformator, superintendant, biskop 10, 29, 31-34, 58
Pedersdatter, Bodel 23
Pedersen, Christiern, kannik, forfatter, bibeloversætter 30
Pedersen, Niels, gårdmand 50
Pedersen, Peder, smedesvend 116
Pedersen, Svend, husmand 104
Pedersen, Søren, fæstebonde, forfatter 133ff,
Pedersen, Thomas, skoleholder og stenhugger 69, 84, 86-88, 90, 92-93, 96, 98, 101, 103-104, 106-108, 122, 144, 147
Pedersen Smed, Erland 70
Per Degn, figur i Holbergs komedie *Erasmus Montanus* 69, 85
Pietisme 13, 59
Pitersdatter, Ane, tjenestepige 114
Pitersen, Thønnes 124
Pittersen, Jacob, gårdmand 23

Plakaten af 1740 36, 65
Pontoppidan, Erik, teolog, historiker 24, 25, 135-136
Poulsøn, Lars, skoleholder 68

R

Rasch, Hans Sørensen, skoleholder og kirkesanger 121-122, 140-141, 146
Reenberg, stiftsprovst, magister 18-19
Reformationen 10, 30, 35
Reventlow, Christian Ditlev, chef for Rentekammeret, statsminister 148,
Reventlow, Ludvig, godsejer 148
Riber, Knud Jensen, skoleholder 48, 50, 68, 84, 86-88, 90, 92-93, 141
Rist, J.C.F., tysk præst, forfatter 145-146
Robertson, den yngre, skoleholder 146
Robertson, Christian, den ældre, skolelærer Robbersen, skoleholder 106-107, 144-145
Rosenkilde, skolemester 49
Rugaard, Peder, degn i Græse 2
Rytterskoler 13-14, 27-28, 58, 120
Raagaard 73
Raagaard, Povel, husejer i Taarnbye 126

S

Sally, Nicolaj Christian, gård-ejer 116
Schimmelmänn, Ernst, finans- og statsminister 145, 148

Schieving, Johannes, skoleholder, islænding 96, 98, 101-104, 106-108, 122, 145-146
Schøller, Caspar, skoleholder 17, 70
Segl, Københavns Amts 9
Sehested, Hannibal, rigshovmester 42
Sicrandtzen, Chrilles, Sundbyøster 126
Skoleforordningen 1814 80, 128, 148
Skoleforordningen 1739 27, 36, 57-58, 60ff, 67, 80-81, 123
Skolekommission, Den store 80, 120, 139, 145, 148
Smertz, Bernt, skoleholder 16, 69
Smidt, Henrich Aarhuus, candidatus, informator 83
Snedker, Hans og Knud 43
Sommer, Lauritz Nielsen skoleholder, 90, 92, 118-119
Sorø Akademi 75-77
Steckmand, Jørgen Pedersen, skoleholder 68, 84
Steffensdatter, Birthe 23
Stephansen, Jens, husmand 23
Stephensen, Johan, skoleholder i Rødovre 120
Strande, Rasch, skoleholder 96-97
Staal, Hans Reimer, student, informator 90, 92, 94-95, 97, 100, 129
Substitut 36, 41-42, 46, 108, 116
Sulkendorf, Rasmus, skoleholder 90, 122
Sundbyerne 48-49
Sundbyvester 9, 15-16, 20, 24, 49, 68, 73-74, 84, 86-88, 90, 92-93, 96, 98, 100, 103-104, 106-108, 141-142
Sundbyøster 9, 15-16, 20, 24, 49,

68, 73-74, 84, 86-88, 90, 92-93,
96, 98, 100, 103-104, 106-108,
122, 133, 143
Svane, Hans, Sjællands biskop 38-
39, 41-42
Svendsdatter, Kirsten ell. Kirstine,
skoleholderkone 122
Svendsen, Anders 124
Svendsen, Niels, karl 114-115
Sæby Kirke 11
Sædedegn 35-37

T

Tandberg, Abraham Andersen, sko-
leholder 70, 121
Tavsen, Hans, dansk reformator 32
Tersløsegård, Holbergs gods i Ters-
løse 76-77, 79, 138
Theisen, Claus, jordejer, Magleby-
lille 126
Theisen, Theis, skipper i Dra-
gør 125
Thillofsen, Peder, skolemester 48
Thorenberg, Birgitte Kirstine, sko-
leholderkone 122
Thorsdatter, Else 115
Thrane, Nicolai, degn 38
Ti(d)sted (muligvis Thisted), Niels
Jensen, skoleholder og orga-
nisk 16, 68-69, 84, 86-88, 90,
92-93, 96-97, 100, 102-104, 106
Tinggården 126-127
Tømmerup 9, 17, 50-51, 70, 73-74,
84, 86-88, 90, 92-93, 96, 98, 101-
102, 104, 106-108, 122, 145-146
Tårnby el. Taarnbye 9, 16, 19-20,
22-25, 48, 55, 57, 68, 72-74, 84-
88, 90, 92-93, 96, 100, 103-104,
106-108, 118, 121, 139-141

Tårnby Birketing 48, 127
Tårnby Kirke 15, 25, 27, 37, 39-41,
43-44, 84, 96-99, 105, 109
Tårnby Præstegård 40, 84, 86, 96,
102, 112, 118, 124, 131
Tårnby Sogn 9, 12, 15, 20, 37-38,
41-42, 46-47, 51, 58, 68, 70, 73,
82-84, 88-90, 92, 94-97, 100,
102, 107, 114, 120-121

U

Uglerup, se Ullerup
Ullerup el. Uglerup 9, 17, 20, 50-
51, 70, 73-74, 84, 86-88, 90, 92-
93, 96, 98, 100, 103-104, 107-108,
121, 146
Ussing, Rasmus, præst, forfat-
ter 129ff, 132

V

Viberup el. Wiverup 73
Visitats, tilsynsbesøg 122, 132, 139ff
Visitatsbogen af Peder Palladius, 31-
32, 34
von Haven, Josef Samuel, stud.
teol. 102

W

Wallundsatter, Christiana, skole-
holderkone 122
Wandal, Hans Hansen, præst i
Tårnby, magister, konsistorias-
sessor 16-17, 56-58, 69-70, 81-82
Widsted, Morten Lauritzøn, degn,
skribent 42, 52-53, 55
Windekilde, Birgitte, skoleholder-
kone 70

With, Foch Christian 91, 93-95, 97
With, Jens Jacob 94, 100, 102
With, Margrethe Lisbeth, J. Hal-
lings 2. kone 57
With, Niels Randulph, præst i
Tårnby 24, 72, 82-83, 110-111,
115, 118, 120, 122-124, 129, 141
Wittrup, Martinus, degn 38
Wonsild, Hans, skoleholder 70,
Worm, Christen, Sjællands bi-
skop 15, 57, 64
Wøldike, Christopher, præst i
Tårnby 131
Wøldike, H.C., seminarist, læ-
rer 144
Wøldike, madam, enke efter pastor
Wøldike 83

Tårnby Sogn bestod indtil 1895 af syv landsbyer: kirkebyen Taarnby, Kastrup, Maglebylille, Tømmerup, Ullerup, Sundbyvester og Sundbyøster. I alle landsbyerne blev der undervist – ihvertfald fra 1735 – selvom de endnu ikke alle havde en selvstændig skolebygning. Med udgangspunkt i en indberetning fra degnen Jochum Halling gennemgår bogen udviklingen i Tårnby Kommunes Skolevæsen både før og efter – fra Reformationen 1536 til Den store Skoleforordning i 1814. For at underbygge forståelsen af den lokale udvikling fortæller forfatteren sideløbende om de nationale tiltag for at styrke og udbygge 'skolen' – i hele forløbet som kirkens datter og under konstant kirkelig indflydelse. Vi møder – på årenes naturlige afstand – datidens skolefolk og griber af den enkle og nøjsomme levevis og praktiske tilgang til udviklingen, som prægede datidens mennesker – ikke mindst dem, der på den ene eller anden måde var i skolens tjeneste.

